

ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ

В. І. Капран, М. С. Кривченко,
О. К. Коваленко, С. І. Омельченко

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

*навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ—2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1. Створення та організація діяльності комерційного банку.....	6
1.1. Порядок реєстрації комерційного банку.....	6
1.2. Класифікація комерційних банків та характеристика банківських операцій.....	10
1.3. Ліцензування комерційних банків.....	17
2. Ресурси комерційного банку: сутність та види.....	26
2.1. Структура та формування капіталу банку.....	27
2.2. Депозитні ресурси комерційного банку.....	34
2.3. Недепозитні ресурси комерційного банку.....	37
3. Класифікація банківських операцій та послуг.....	44
3.1. Класифікація банківських послуг.....	44
3.2. Нетрадиційні банківські послуги.....	46
4. Розрахунково-касові операції банків.....	57
4.1. Порядок відкриття, переоформлення та закриття рахунків.....	57
4.2. Розрахункові операції банків.....	67
4.3. Касові операції банків.....	72
5. Кредитні операції банків.....	79
5.1. Класифікація банківських кредитів.....	79
5.2. Етапи кредитного процесу.....	84
5.3. Кредитний ризик та методи його зниження.....	91
5.4. Резерв на покриття можливих втрат за кредитними операціями банків.....	94

6. Операції банків з вексями	103
6.1. Векселі: економічна природа, види, основні операції	103
6.2. Авалування та акцептування векселів	111
6.3. Інкасування та доміциляція векселів.	113
6.4. Урахування та переврахування векселів	115
6.5. Інші операції банків з вексями.	117
7. Інвестиційні банківські операції	124
7.1. Економічна сутність та види інвестицій	124
7.2. Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів	127
8. Операції банків з іноземною валютою	145
8.1. Відкриття і ведення валютних рахунків клієнтів . . .	145
8.2. Неторговельні операції комерційних банків в іноземній валюті	151
8.3. Торговельні поточні операції уповноважених банків в іноземній валюті	160
8.4. Операції з розміщення валютних кредитних ресурсів	171
9. Забезпечення фінансової стійкості банку	179
9.1. Фінансова звітність банку	180
9.2. Оцінка прибутковості банку	181
9.3. Порядок регулювання діяльності банків	184
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</i>	205

ВСТУП

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» банк — це «юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб».

Поряд з виконанням традиційних банківських послуг населенню — залученням засобів у депозити, наданням позичок і здійсненням розрахунково-касового обслуговування населення — сучасні банківські інститути в нашій країні починають виконувати також електронні послуги, маркетингові дослідження з замовлення клієнтів, валютні операції, інші послуги, у тому числі трастові, інформаційно-довідкові, консультаційні, фондові й інші.

У навчальному посібнику викладено основні аспекти банківського бізнесу: від створення та організації комерційних банків до питань регулювання їхньої діяльності Національним банком України. Для самостійного контролю набутих знань наприкінці кожного розділу наведені питання та тестові завдання.

Мета навчального посібника — формування системи знань у галузі організації і технології здійснення банками пасивних та активних операцій, надання банківських послуг.

СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

1.1. Порядок реєстрації комерційного банку

Комерційні банки — основна ланка кредитної системи країни, у яку входять кредитні установи, що здійснюють різноманітні банківські операції для своїх клієнтів на засадах комерційного розрахунку. Для цього вони використовують не тільки свій власний капітал, а й залучений фінансовий капітал у вигляді внесків, депозитів, міжбанківських кредитів і інших джерел. Причому позикові кошти, як правило, значно перевищують обсяг власного капіталу комерційних банків.

Порядок створення і реєстрації комерційних банків регламентується ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про підприємництво», «Про аудит», «Про іноземні інвестиції» та ін.

В Україні комерційні банки створюються з дозволу Національного банку України, відповідно у Державному реєстрі банків робиться запис.

Засновниками, акціонерами (учасниками) комерційних банків можуть бути як українські, так і іноземні юридичні та фізичні особи, за винятком Рад народних депутатів усіх рівнів, їх виконавчих органів, політичних і профспілкових організацій, союзів і партій, громадських фондів, комерційних банків. Ними також не можуть бути громадяни таких категорій: військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, органів державної влади та управління, покликаних здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Засновниками банків не можуть бути особи, яким заборо-

нено займатися підприємницькою діяльністю до закінчення терміну, встановленого вироком суду, та особам, що мають судимість за злочинство, хабарництво та інші корисливі злочини.

Юридичні та фізичні особи, що бажають заснувати комерційний банк, насамперед повинні проаналізувати ринок позичкових капіталів і ступінь задоволення підприємницьких структур та населення в банківських послугах, щоб визначити конкурентоспроможність нового банку.

Засновники банку (незалежно від того, у вигляді якого товариства він створюється) повинні укласти між собою договір, що визнає порядок здійснення ними спільної діяльності, відповідальності перед особами, що підписалися на акції. Засновники несуть також відповідальність із зобов'язань, що виникли до реєстрації банку Національним банком України. Насамперед, ця відповідальність настає в тому випадку, якщо комерційний банк не буде зареєстрований. Тому в зазначеному договорі необхідно передбачити обов'язок всіх засновників, витрати на їх виконання і точний облік цих витрат.

Статутний капітал банку згідно зі ст. 32 Закону України «Про банки і банківську діяльність» формується за рахунок власних коштів засновників, акціонерів, учасників із підтверджених джерел і тільки у грошовій формі. Забороняється використання для формування статутного капіталу бюджетних коштів за винятком державних банків та коштів, отриманих у кредит. Частка будь-якого з учасників не повинна перевищувати 35 % статутного капіталу; тобто число засновників не може бути менше трьох.

Внески у статутний капітал здійснюються виключно у гривнях для резидентів та у гривнях або у вільно конвертованій валюті для нерезидентів. Перерахування внесків в національну валюту здійснюється за офіціальним курсом на день укладення установчого договору.

Розмір статутного капіталу визначається засновникам банку, але не може бути меншим за законодавчо встановленні вимоги та вимоги НБУ.

Згідно зі ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» мінімальний рівень статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- ✓ 1 млн євро — для місцевих кооперативних банків;
- ✓ 3 млн євро — для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області;

✓ 5 млн євро — для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України.

До подання документів про реєстрацію повинна бути зібрана сума коштів відповідно до установчого договору, але не менше, ніж це передбачено законодавством (ст.ст. 30, 31, 52 закону «Про господарські товариства»). Усі ці кошти кожний засновник вносить на тимчасовий рахунок, відкритий в установі Національного банку за місцем створення комерційного банку. Підставою для відкриття тимчасового рахунку є установчий договір засновників. Після реєстрації банку кошти з тимчасового рахунку перераховують у статутний фонд на кореспондентський рахунок, який відкривається в установі Національного банку України. Майно та майнові права, за узгодженою оцінкою, відображаються на балансі комерційного банку. При відмові у реєстрації банку кошти з тимчасового рахунку повертаються засновникам за їх заявою.

Реєстрацію комерційних банків веде Національний банк України шляхом їх внесення до Республіканської книги реєстрації, тільки після цього вони набувають статусу юридичної особи і можуть виконувати свої функції.

Для реєстрації банку в Національний банк України необхідно подати такі документи:

1. Заяву про реєстрацію банку.
2. Установчі документи, тобто договір зборів засновників, статут, протокол про прийняття статуту і призначення керівних органів банку.
3. Економічне обґрунтування створення банку, включаючи розрахунковий баланс і розрахунок плану доходів, витрат і прибутку на кінець першого року діяльності.
4. Бухгалтерські баланси акціонерів (учасників).
5. Висновок аудиторської організації, яка має ліцензію НБУ, про фінансовий стан засновників.

При відсутності аудиторських організацій перевірку здійснює обласне управління НБУ.

6. Відомості про професійну придатність голови правління і головного бухгалтера банку, рекомендованих засновниками (у вигляді виписки із трудової книжки і диплому: про вищу економічну освіту і стаж роботи в банківській системі не менше 3-х років).

7. Копію платіжного документа про попередню сплату за реєстрацію банку.

8. Копію звіту про проведення відкритої підписки на акції, прийнятого Міністерством України, а також список акціонерів банку.

9. Довідку про наявність і технічний стан приміщень банку, договір про його оренду не менше як на 5 років;

10. Висновки обласного Управління НБУ за місцем розміщення банку про достовірність наданих документів і відомостей.

Строк розгляду документів, які надійшли на реєстрацію до НБУ, не повинен перевищувати одного місяця. У випадку його перевищення без поважних причин НБУ виплачує засновникам 0,01 % від статутного фонду за кожний день прострочення реєстрації.

Поважні причини прострочки реєстрації обумовлені в ст. 22 закону «Про банки і банківську діяльність». Основні з них — порушення порядку створення банку, неякісно, неповно надані документи, незадовільний фінансовий стан засновників, професійна нездатність керівництва банку і т. ін.

Після прийняття Національним банком України відповідного рішення комерційному банку видається свідоцтво про реєстрацію. Рішення про реєстрацію банку доводиться до відома ради (спостережної ради) банку й територіального управління Національного банку України за місцем розташування банку листом за підписом директора Управління реєстрації та ліцензування банків з доданням статуту зареєстрованого банку, титульна сторінка якого засвідчена печаткою Національного банку України і підписом заступника Голови правління. Статут банку прошивається і засвідчується на звороті печаткою Управління справами Національного банку України.

Після реєстрації комерційного банку в територіальному управлінні Національного банку України за його місцезнаходженням відкривається кореспондентський рахунок, на який із тимчасового рахунку перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал комерційного банку.

Національний банк України може відмовити в реєстрації комерційному банку в разі порушення порядку створення банку, невідповідності установчих та інших документів, необхідних для реєстрації комерційного банку, законодавству України, незадовільного фінансового стану засновників (акціонерів, учасників), що

загрожуватиме інтересам кредиторів банку, а також у разі професійної непридатності рекомендованого керівництва банку, відсутності угоди про надання банку приміщення або договору оренди приміщення, придатного для розташування в ньому банківської установи.

У разі відмови в реєстрації банку кошти з тимчасового рахунку повертаються засновникам, акціонерам (учасникам) банку за їх заявою у тижневий строк.

Рішення про відмову в реєстрації комерційного банку може бути оскаржено в судовому порядку.

1.2. Класифікація комерційних банків та характеристика банківських операцій

Комерційні банки — це багатопрофільні кредитні установи, що здійснюють операції у різних секторах ринку позичкових капіталів, обслуговуючи підприємства всіх галузей економіки та населення.

Комерційні банки можна класифікувати за такими ознаками:

1) за формою власності:

а) унітарні банки мають одного власника в особі держави чи приватної особи, у цей час їх в Україні два — Ощадбанк і Укресімбанк, статутний капітал яких утворений за рахунок державних коштів;

б) колективні банки повинні мати не менш трьох осіб засновників (розмір статутного фонду обмежений 35 % на одного засновника).

2) за походженням капіталу:

а) банки з вітчизняним капіталом;

б) банки з участю іноземного капіталу;

в) банки з стовідсотковим іноземним капіталом.

3) за набором виконуваних операцій:

а) універсальні — банки, які виконують майже всі банківські операції і обслуговують широке коло клієнтів.

Найбільш важливі функції спеціалізованих банків:

— прийняття коштів від юридичних та фізичних осіб як вклади та їхнє розміщення;

— надання кредитів усіх видів за рахунок власних і залучених коштів;

— відкриття та ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів та здійснення розрахунків за дорученням клієнтів;

— купівля-продаж іноземної валюти у готівковій та безготівковій формі та монетарних металів;

— проведення операцій з касового обслуговування клієнтів.

В останній час комерційні банки дедалі більше здійснюють нетипові для них операції, серед яких: операції з цінними паперами, лізингові, факторингові, трастові тощо.

б) спеціалізовані банки принципово не відмовляються від надання універсального набору послуг, але концентрують зусилля на проведенні обмеженого кола операцій чи обслуговування обмеженої кількості клієнтів.

4) за територіальною ознакою:

а) міжнародні — обслуговують клієнтів у різних країнах;

б) міжрегіональні (національні) — функціонують у межах однієї країни;

в) регіональні (локальні) — обслуговують певний регіон країни.

5) за організаційною формою:

а) акціонерні банки відкритого та закритого типу формують свій капітал за рахунок внесків засновників, а також учасників за рахунок розміщення акцій банку, вони становлять більшу частину загальної кількості банків України. Власником капіталу виступає банк, тобто акціонери, як правило, не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Тому ці банки вважаються більш стійкими і надійними;

б) пайові банки формують свій капітал за рахунок паїв (внесків грошових коштів у статутний фонд). Банк не є власником капіталу, тобто за кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу. Банки, статутний капітал яких формується за рахунок паїв, організовуються на принципах товариств з обмеженою відповідальністю;

б) за розміром активів:

а) малі;

б) середні — активи понад 10 млн грн, на банківському ринку України більшість банків — середні;

в) найбільші — активи понад 1 млрд грн: Приватбанк — 14 241,58 млн грн, банк «Аваль» — 9719,22 млн грн, Укрсоцбанк — 5039,68 млн грн. Ці банки утворюють питому вагу активів банківської системи України від загальної кількості, що свідчить про високу концентрацію банківського капіталу.

За даними Національного банку України в Україні за станом на 01.07.2004 р. зареєстровано 181 банк. Станом на 1 липня 2004 р. обсяг активів банківської системи становив 125 452,6 млн грн.

За станом на 01.07.2004 р. структура чистих активів мала такий вигляд: 62,5 % — кредитний портфель та лізинг; 11,5 % — коррахунки в інших банках; 7,0 % — інвестиційний портфель (державні цінні папери та вкладення в акції інших підприємств); 7,4 % — депозити та кредити в інших банках; 1,6 % — дебіторська заборгованість; 6,2 % — матеріальні та нематеріальні активи; 3,7 % — готівка, чеки та банківські метали; 0,2 % — інвестиції капіталу.

Структура кредитного портфеля за об'єктами кредитування за станом на 01.07.2004 р. була такою: кредити юридичним особам — 73,4 %; кредити та депозити іншим банкам — 11,2 %; кредити фізичним особам — 15,4 %.

За станом на 01.07.2004 р. структура «чистих» зобов'язань мала такий вигляд: 33,1 % — кошти клієнтів до запитання (розрахункові та поточні рахунки); 43,5 % — строкові кошти клієнтів (депозити нефінансових установ та фізичних осіб); 13,6 % — залучені строкові кошти банків; 3,1 % — кредиторська заборгованість; 2,8 % — коррахунки інших банків; 1,8 % — кредити міжнародних організацій; 0,8 % — цінні папери власного боргу; 1,4 % — інші.

Операції комерційного банку знаходять своє відображення в його балансі. Баланс банку надає можливості отримати загальні показники про стан банку. Він містить відомості про розміщення коштів (актив), а також про джерела їхнього утворення (пасив) (табл. 1).

Таблиця 1

БАЛАНС КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Актив		Пасив	
1	Каса	1	Власні кошти (капітал)
2	Коррахунки	2	Залучені кошти (вклади)
3	Інвестиційні операції	3	Запозичені ресурси
4	Кредити		
5	Основні фонди		

Залежно від цього усі банківські операції поділяються на активні та пасивні.

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Пасивні операції — операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення активних операцій. Ресурсами комерційних банків називають сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. У залежності від виду банківських ресурсів розрізняють операції з формування власних ресурсів, вони становлять третину усіх ресурсів, а також залучених і позичених, які становлять сімдесят відсотків.

Для мобілізації власних ресурсів банки використовують такі операції:

- операції з формування статутного капіталу, який утворюється за рахунок мобілізації комерційним банком коштів від випуску й розміщення власних акцій, роль акціонерного капіталу полягає в тому, що він є основним джерелом коштів для забезпечення витрат в процесі створення банку, а також виступає гарантією платіжів банку за своїми зобов'язаннями;

- операції з формування резервного фонду, резервний капітал (фонд) комерційного банку утворюється за рахунок щорічних відрахувань від його прибутку, розмір яких визначається загальними зборами акціонерів банку. Основним призначенням резервного фонду є покриття втрат, які виникають у процесі діяльності банку;

- операції з формування страхових фондів;

- операції з формування фондів спеціального призначення, цей фонд призначається для покриття збитку від активних операцій, а також для соціального розвитку банку, та формується за рахунок прибутку.

Для мобілізації залучених ресурсів банки використовують пасивні депозитні операції, які складаються з поточних рахунків і вкладів. Поточний рахунок дає можливість клієнту вносити й отримувати необхідні суми в будь-який час. З метою розпорядження поточним рахунком банк видає клієнту-власнику рахункову чекову книжку. За допомогою чеків клієнт може не тільки знімати з рахунку необхідну суму й отримувати її, а й розраховуватися з третіми особами. Відсоток, що отримує клієнт, залежить від розміру залишку на рахунку та відсоткової ставки. Другий вид депозитних операцій пов'язаний із прийманням вкладів.

Вклади бувають строкові та до запитання (безстрокові). Строковий вклад може бути отриманий тільки після закінчення встановленого строку, а вклад до запитання у будь-який час. За вкладом банк видає клієнту особливий документ — вкладне свідоцтво, після подання якого банк повертає вклад власнику.

Операції із залучення грошових коштів на вклади називаються депозитними.

Існують різноманітні ознаки класифікації депозитних операцій.

1) у залежності від вкладника депозитні операції поділяються на:
— депозитні операції із залучення вільних коштів фізичних осіб;
— депозитні операції із залучення вільних коштів юридичних осіб;

2) у залежності від строку й порядку зняття депозитні операції поділяються на:

— депозити до запитання;

— строкові депозити;

3) з точки зору мети депозити поділяються на:

— депозити до запитання;

— строкові депозитні операції;

— заощаджувальні депозитні операції.

Вклади до запитання призначені для забезпечення поточних розрахунків. Вони розміщуються у комерційних банках на розрахункових і поточних рахунках і можуть бути в будь-який момент частково або повністю зняті або ж поповнені.

Строкові вклади — це кошти, які розміщуються в банках на обумовлений строк.

Строкові вклади можуть бути двох видів:

◆ власне строкові вклади;

◆ строкові вклади з попереднім повідомленням про зняття.

Однією з форм строкових вкладів є депозитний сертифікат.

Депозитний сертифікат — це письмове свідоцтво банку про внесення грошових коштів, яке дає право вкладнику на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту й відсотків з нього. Депозитні сертифікати бувають іменні (не можуть продаватися і купуватися) та на пред'явника (купуються і продаються).

Заощаджувальні вкладні операції призначені для накопичення коштів з певною метою. Для цих вкладів характерним є повільне і поступове зростання.

Особливістю заощаджувальних вкладів є те, що їх власникам видається свідоцтво про наявність вкладу у формі ощадної книжки.

Для мобілізації позичених ресурсів банки використовують не-депозитні пасивні операції, якими можуть виступати: міжбанківські кредитні операції, а також операції з цінними паперами на вторинному фондовому ринку — пасивні інвестиційні операції.

Міжбанківські кредитні операції — це операції комерційного банку, пов'язані з отриманням кредитів на міжбанківському ринку. Отже комерційні банки України можуть отримувати кредити у інших банків на умовах, визначених у кредитному договорі, а також можуть звернутись за кредитом у НБУ. НБУ може здійснювати продаж кредитів через кредитні тендери, проводити операції з переобліку комерційних векселів, що раніше були обліковані комерційним банком, а також видавати кредити овернайт, згідно з чинним законодавством.

Пасивні інвестиційні операції — це операції, пов'язані з випуском і розміщенням власних незабезпечених боргових зобов'язань. Комерційні банки можуть емітувати облігації, які поповнюють банківські ресурси коштами інвесторів.

АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Активні операції полягають у діяльності, пов'язаній з розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтримання ліквідності.

До активних операцій комерційних банків відносяться: активні кредитні операції та активні інвестиційні операції, а також інші активні операції.

Кредитні активні операції пов'язані з наданням банком позичок, здійснених відповідно до принципів строковості, цільового характеру, забезпеченості та платності кредиту. Рішення про надання кредиту приймається колегіально. Кредити надаються в межах наявних ресурсів з урахуванням кредитоспроможності, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності позичальника. Загальний розмір кредитів не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку. Для одержання кредиту позичальник звертається до банку з кредитною заявою, що

входить до складу певного пакету документів. У кредитному договорі передбачаються: мета, сума, строк, порядок, форма видачі й погашення кредиту, процентна ставка, порядок і форма сплати процентів та основного боргу, права, зобов'язання, відповідальних сторін щодо надання і погашення кредиту тощо. Банк кредитування здійснює із застосуванням таких позичкових рахунків, як: простий (на ньому може бути тільки активне сальдо), спеціалізованих (застосовується в окремих випадках: при кредитуванні позичальника під заставу векселів; він є формою обліку позичок до запитання), контокорентний (це активно-пасивний рахунок, на якому обліковані всі операції банку з клієнтом). Активні кредитні операції включають строкові та безстрокові позики, які банк надає своїм клієнтам. Строкові позики мають бути погашені після закінчення певного строку (місяця, року, трьох років і т. д.), за безстроковими позиками банк має право вимагати від клієнта повернення грошей у будь-який час. За своїми об'єктами кредитні операції банків поділяються на вексельні, підтоварні, фондові, бланкові. Вексельні операції — це купівля банками векселів у компаній і видача позик під векселі. Підтоварні операції банків являють собою видачу позик під заставу товарів й товарних документів.

Окрім цих позик банки надають також бланкові позики, тобто позики, що не мають певного забезпечення. Такі позики надаються, передусім, великим підприємствам, із якими банки тісно пов'язані й у платоспроможності яких вони впевнені. Ці кредити, як правило, отримують клієнти, які здійснюють свої операції через даний банк.

Активні інвестиційні операції означають вкладення коштів у цінні папери підприємств на відносно тривалий період часу. Інвестиційні цінні папери — боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. Функції банківських інвестицій полягають у створенні вторинних резервів для задоволення потреби у коштах. Здійснюючи активні інвестиційні операції, банки мають на меті: додержуватись безпеки грошових коштів, забезпечуючи їх диверсифікацію, доход та ліквідність.

До активних операцій банку можна також віднести:

- ◆ розрахункові операції, пов'язані з платежами клієнтів;
- ◆ касові операції з приймання і видавання коштів;
- ◆ фондові операції з купівлі-продажу цінних паперів;

- ◆ валютні операції купівлі-продажу іноземної валюти на внутрішньому та міжнародному валютних ринках;

- ◆ операції з купівлі-продажу банківських металів на внутрішньому та міжнародному валютних ринках;

- ◆ операції з придбання основних засобів і т. ін.

Крім пасивних та активних операцій комерційні банки здійснюють комісійно-посередницькі операції, що проводяться за дорученням клієнта за певну плату.

1.3. Ліцензування комерційних банків

Новостворений банк повинен отримати ліцензію на здійснення банківських операцій. Ліцензія видається комерційним банкам, які з часу реєстрації Національним банком України набули статусу юридичної особи, яка надає дозвіл на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, якщо умови діяльності комерційних банків відповідають чинному законодавству України та нормативним актам Національного банку України, а також діяльність яких не загрожує інтересам їх клієнтів. Умови видачі ліцензій регламентуються Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій, затвердженим постановою Правління Національного банку України 181, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 10 червня 1998 р. № 373/2813, зміни затверджені постановою Правління НБУ від 10.02.99 р. № 56 та постановою Правління НБУ від 22.10.99 р. № 516.

Комерційний банк повинен дотримуватися умов, які надають новоствореному банку право отримати ліцензію на здійснення банківських операцій. До таких умов відносяться:

- ◆ зареєстрований статутний капітал банку повинен бути повністю сплачений;

- ◆ високий професійний рівень керівних осіб банку;

- ◆ наявність підрозділів, які виконуватимуть відповідні банківські операції, та підрозділу внутрішнього аудиту;

- ◆ забезпеченість необхідним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам Національного банку України, для здійснення і

обліку банківських операцій та складання щоденного балансового звіту банку;

◆ відповідність приміщення банку вимогам Національного банку України, наявність документа на право власності на приміщення або угоди на оренду приміщення з його власником на строк не менше 5 років, а також інші документи.

Дотримання цих умов перевіряється на підставі поданих документів:

- клопотання банку про видачу ліцензії на здійснення банківських операцій за підписом Голови Правління банку;

- бізнес-план банку на перші три роки його діяльності (на кожен рік — окремо) має містити:

- відомості, що підтверджують високий професійний рівень керівних осіб та керівників відповідних підрозділів, які повинні відповідати кваліфікаційним вимогам;

- відомості про забезпеченість банку необхідним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам Національного банку України;

- відповідні внутрішні положення банку, що регламентують здійснення ним банківських операцій.

Цей пакет документів надається територіальному управлінню Національного банку України за місцезнаходженням банку для отримання ліцензії. Разом із пакетом документів комерційний банк подає до територіального управління Національного банку України прохання про надання висновку щодо їх відповідності встановленим вимогам. При отриманні пакета документів територіальне управління перевіряє його комплектність, а також достовірність інформації, викладеної в поданих банком документах. У двотижневий строк із дня отримання повного пакета документів територіальне управління розглядає його на предмет дотримання банком вимог, за результатами розгляду готує висновок щодо можливості видачі банку ліцензії на виконання перелічених у клопотанні банківських операцій та готовності банку до їх здійснення. Після розгляду пакета документів банку на отримання ліцензії територіальне управління Національного банку України в триденний строк разом зі своїм висновком надсилає його поштою до Національного банку України на адресу Управління реєстрації та ліцензування банків.

Управління реєстрації та ліцензування банків Національного банку України розглядає отримані від територіального управління Національного банку України документи комерційного банку разом із висновком територіального управління Національного банку України на предмет їх відповідності до чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України, вимог, на підставі яких здійснюється ліцензування.

Протягом одного місяця з дня отримання Національним банком України клопотання про видачу ліцензії та подання банком усіх документів, необхідних для її отримання, Управління реєстрації та ліцензування банків готує висновок щодо можливості видачі банку ліцензії на здійснення певних операцій (з їх переліком) і подає проект відповідного рішення на розгляд Комісії для прийняття остаточного рішення.

Національний банк України приймає рішення про видачу ліцензії на здійснення банківських операцій новоствореним банкам. Територіальне управління Національного банку України приймає рішення про розширення ліцензії на здійснення банківських операцій за умов, визначених Комісією.

Управління реєстрації та ліцензування банків, у разі необхідності, за участю інших департаментів та управлінь Національного банку України готує висновок щодо можливості видачі (розширення) ліцензії на здійснення банківських операцій і подає його на розгляд заступнику Голови Правління Національного банку України, який за розподілом обов'язків між членами Правління здійснює загальне керівництво Управлінням реєстрації та ліцензування банків, для прийняття остаточного рішення.

У разі прийняття рішення про видачу (розширення) ліцензії на здійснення банківських операцій Управління реєстрації та ліцензування банків надсилає територіальному управлінню Національного банку України за місцем розташування комерційного банку відповідним чином оформлену ліцензію із супровідним листом для видачі представнику комерційного банку. Ліцензія на здійснення банківських операцій видається представнику комерційного банку на підставі відповідним чином оформленої довіреності, надання копій платіжних доручень, що підтверджують оплату за видачу (для новостворених банків) або розширення (для діючих банків) ліцензії на здійснення банківських операцій і

за бланк ліцензії, а також повернення оригіналу раніше наданої ліцензії.

Національний банк України може відмовити банку у видачі ліцензії, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів, надано недостовірну або неповну інформацію, якщо здійснення операцій може негативно вплинути на діяльність банку або якщо банк не виконав встановлені умови. Рішення про відмову у видачі ліцензії повідомляється банку в письмовій формі із зазначенням причин відмови.

На підставі отриманої ліцензії комерційні банки можуть здійснювати такі банківські операції:

1. Касове обслуговування клієнтів.
2. Перевезення грошово-валютних цінностей та інкасація грошових коштів.
3. Відповідальне збереження цінностей клієнтів банку.
4. Ведення рахунків клієнтів (резидентів) у грошовій одиниці України.
5. Залучення і розміщення кредитів та депозитів на міжбанківському ринку.
6. Кредитування юридичних і фізичних осіб та фінансовий лізинг.
7. Факторинг.
8. Вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб.
9. Залучення депозитів юридичних осіб.
10. Залучення депозитів фізичних осіб.
11. Емісія цінних паперів.
12. Ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України.
13. Неторговельні операції з валютними цінностями.
14. Ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті.
15. Ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України.
16. Відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними.
17. Відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними.

18. Залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України.

19. Залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках.

20. Валютні операції на міжнародних ринках.

21. Операції з банківськими металами на валютному ринку України.

22. Операції з банківськими металами на міжнародних ринках.

23. Фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників інвестованих коштів.

24. Видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі.

25. Купівля, продаж цінних паперів та операції з ними.

26. Управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів.

27. Купівля, продаж державних цінних паперів та операції з ними.

28. Купівля, продаж цінних паперів та операції з ними.

29. Управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів.

Здійснення банківських операцій без ліцензії Національного банку України тягне за собою відповідальність згідно з вимогами чинного законодавства України та нормативних актів Національного банку України.

Визначення окремих термінів до розділу 1

Активні операції банків — операції, за допомогою яких банки розміщують наявні у них грошові ресурси (видача позик, купівля цінних паперів та ін.).

Банк — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська діяльність — залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська ліцензія — документ, який видається Національним банком України, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Вклад (депозит) — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку й підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Державний реєстр банків — реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків.

Державна реєстрація банку — надання банку статусу юридичної особи відповідно до вимог глави 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Депозит — грошова сума або цінні папери (акції, облігації), розміщені для зберігання у банківських установах.

Депонент — фізична чи юридична особа, що внесла кошти на депозит банківської установи.

Капітал банку — залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Капітал підписний — величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї).

Пасивні операції банків — операції, внаслідок яких формуються ресурси банків, тобто залучаються кошти в розпорядження банків (приймання вкладів, випуск банкнот).

Статутний капітал — початкова сума капіталу підприємств, фірм, акціонерних товариств у різних галузях економіки, в тому числі банків, що передбачена статутом або угодою про їхнє заснування. Основною формою статутного капіталу є акціонерний капітал.

Завдання для самоконтролю до розділу 1**1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:**

1. Ким видається дозвіл на створення комерційного банку?
2. Хто може виступати засновниками банку?
3. Які особи не можуть бути засновниками банку?
4. За рахунок яких коштів створюється статутний капітал банку?
5. За допомогою яких операцій формується власний капітал банку?
6. Які операції використовуються для розміщення і використання власного капіталу?
7. Які мінімальні розміри статутного капіталу встановлені згідно з чинним законодавством України?
8. Які документи подаються в НБУ для реєстрації комерційного банку?
9. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?
10. Що являють собою активні та пасивні операції комерційних банків?
11. Яких умов повинні дотриматися комерційні банки для отримання банківської ліцензії?
12. Як проходить процес ліцензування комерційних банків?

2 Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. Дозвіл на утворення комерційних банків в Україні дає:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Національний банк України;
- в) Регіональне управління НБУ;
- г) Казначейство.

2. Засновниками комерційних банків не можуть бути:

- а) вітчизняні юридичні та фізичні особи;
- б) військовослужбовці;
- в) іноземні юридичні та фізичні особи;
- г) посадові особи органів прокуратури.

3. Частка учасників у статутному капіталі банків, створених у вигляді акціонерних товариств, не повинна перевищувати:

- а) 50 %;
- б) 30 %;
- в) 35 %;
- г) 10 %.

4. Для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України мінімальний рівень статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- а) 1 млн євро;
- б) 5 млн євро;
- в) 3 млн євро;
- г) 2,5 млн євро.

5. За формою власності банки бувають:

- а) акціонерні банки закритого та відкритого типу;
- б) унітарні та колективні банки;
- в) вітчизняні банки;
- г) пайові банки.

6. За набором виконуваних операцій банки бувають:

- а) універсальні;
- б) унітарні;
- в) спеціалізовані;
- г) малофілійні та філійні.

7. До пасивних операцій комерційних банків можна зарахувати:

- а) міжбанківські кредитні операції;
- б) розрахункові операції;
- в) депозитні операції;
- г) касові операції.

8. До активних операцій комерційного банку можна зарахувати:

- а) кредитні операції;
- б) розрахунково-касові;
- в) депозитні операції;
- г) операції з купівлі-продажу іноземної валюти.

9. *Ким видається банківська ліцензія:*

- а) Міністерством фінансів України;
- б) Кабінетом Міністрів України;
- в) НБУ;
- г) Верховною Радою?

10. *За наявністю філій банки бувають:*

- а) безфілійні;
- б) міжнародні;
- в) унітарні;
- г) філійні.

2

РЕСУРСИ КОМЕРЦІЙНОГО СУТНІСТЬ ТА ВИДИ

БАНКУ:

Банківські ресурси — це сукупність коштів, які є в розпорядженні банків і використовуються ними для проведення активних операцій.

Операції, пов'язані з формуванням банківських ресурсів, називаються пасивними операціями комерційних банків.

У залежності від джерел формування ресурси комерційних банків поділяються на власні, залучені (депозитні) та позичені (недепозитні) (рис. 1).

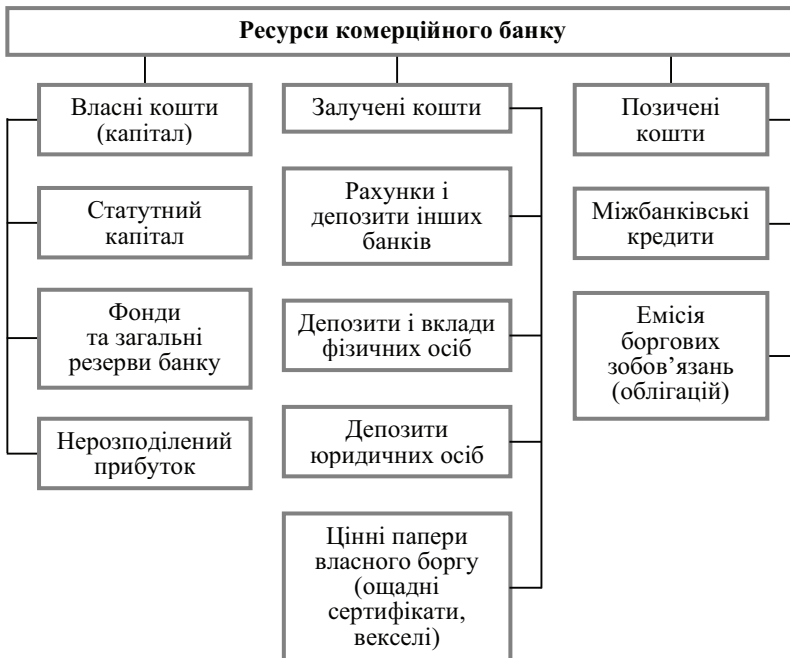

Рис. 1. Формування ресурсів комерційних банків

Власні ресурси (капітал) комерційного банку є основою для залучення інших ресурсів суб'єктів ринку й необхідною умовою розвитку банку.

2.1. Структура та формування капіталу банку

Власний капітал комерційного банку займає невелику частку у сукупних ресурсах. Банк користується переважно позиченими і залученими коштами, а власні кошти призначені для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності. Отже власний капітал банку виконує захисну функцію.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. капітал банку включає:

- основний капітал;
- додатковий капітал.

Основний капітал банку включає сплачений і зареєстрований статутний капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів. Розкриті резерви включають й інші фонди такої самої якості, які повинні відповідати таким критеріям:

1) відрахування до фондів мають здійснюватися з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;

2) фонди і рух коштів до них та з них повинні окремо розкриватись у опублікованих звітах банку;

3) фонди повинні бути у розпорядженні банку для покриття збитків з метою необмеженого і негайного використання у разі появи збитків;

4) збитки не можуть безпосередньо покриватися з фондів, а повинні проводитися через рахунок прибутків і збитків.

За умови затвердження Національним банком України додатковий капітал може включати:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати таким критеріям:

- вони є незабезпеченими, субординованими і повністю сплаченими;

- вони не можуть бути погашені за ініціативою власника;

- вони можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій;

- вони дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати;

4) субординований борг (звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути забрані з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів). При цьому сума таких коштів, включених у капітал, не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу зі щорічним зменшенням на 20 % від його первинної вартості протягом п'яти останніх років угоди.

Національний банк України має право визначати своєю постановою інші статті балансу банку для включення до додаткового капіталу, а також умови і порядок такого включення. Додатковий капітал не може бути більшим 100 % основного капіталу.

Вагому частку у власному капіталі займає статутний капітал. На момент реєстрації комерційного банку статутний капітал не може бути менше від суми в гривнях:

1) для місцевих кооперативних банків — 1 млн євро;

2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, — 3 млн євро;

3) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, — 5 млн євро.

Перерахування розміру статутного капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день укладення установчого договору.

За підсумками року на основі фінансової звітності банки зобов'язані коригувати розмір статутного капіталу на індекс девальвації чи ревальвації гривні за рахунок та в межах валових доходів або валових витрат банку відповідно до методики, встановленої Національним банком України.

Національний банк України має право встановити для окремих банків залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче розмірів.

Мінімальний розмір статутного капіталу банку, створеного з участю іноземного капіталу, має бути не меншим за суму 8 млн євро на день підписання установчого договору за офіційним курсом НБУ, якщо частка іноземного капіталу у статутному капіталі банку становить до 50 %. У тому разі, коли частка іноземного капіталу у статутному капіталі банку становить 50 % і більше, то мінімальний розмір статутного капіталу повинен становити 15 млн євро на день підписання установчого договору за офіційним курсом НБУ.

Статутний капітал банку формується відповідно до вимог Закону «Про банки і банківську діяльність», законодавства України та установчих документів банку. Порядок його формування залежить також від форми організації.

У тому випадку, коли банк утворюється у формі акціонерного товариства відкритого типу, статутний фонд формується відкритою підпискою на акції, якщо банк утворюється у формі акціонерного товариства закритого типу, то усі акції перерозподіляються серед засновників банку згідно з їх частками у статутному капіталі. Якщо банк утворюється як товариство з обмеженою відповідальністю, статутний фонд поділяється на частки, за якими учасники банку несуть відповідальність за його зобов'язаннями.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, також не дозволяється його формування за рахунок коштів організацій, які за статутом не мають

права проводити комерційну діяльність та мати прибуток. Статутний фонд може формуватися лише за рахунок власних коштів учасників банку.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти — в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Для формування статутного фонду банку у формі акціонерного товариства випускаються акції двох видів:

- звичайні акції — акції, власники яких можуть брати участь в управлінні банку й поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Власники звичайних акцій не одержують дивіденди у випадку, коли банк не отримує прибуток, але ж і збитки не можуть бути більшими, ніж первісна вартість їхніх інвестицій, якщо банк отримує прибуток, дохід може бути значний, тому що розподіл залишку прибутку відбувається тільки між власниками звичайних акцій. У разі ліквідації банку їм нічого не гарантується;

- привілейовані акції дають право на отримання фіксованого розміру дивідендів, що не залежать від отриманого прибутку, власники привілейованих акцій не беруть участь в управлінні комерційним банком.

Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків. У разі ліквідації банку власники привілейованих акцій мають переваги порівняно з власниками звичайних акцій.

Перший випуск акцій банку повинен повністю складатися із звичайних акцій. Реєстрація та продаж банком-емітентом першого випуску акцій звільняється від оподаткування податком на операції з цінними паперами. Усі випуски цінних паперів банками типу відкритого акціонерного товариства, незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів, підлягають державній реєстрації у Міністерстві фінансів України. Мета цієї процедури — підвищити відповідальність банків-емітентів перед покупцем цінних паперів та знизити ризики, які пов'язані з фінансовими зловживаннями та махінаціями.

Для реєстрації випуску акцій банк-емітент складає проспект емісії. Проспект емісії — це документ, у якому визначаються відомості про випуск і розміщення цінних паперів. Цей проспект готується засновниками банку (при першій емісії) та Правлінням

банку (при наступних емісіях). У проспекті емісії повідомляється про банк, його фінансове становище, вміщуються відомості про майбутній випуск цінних паперів. Проспект емісії повинен бути завірений незалежною аудиторською фірмою.

Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал повністю оплачено. Банк не може без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня. Капітал банку не може бути меншим статутного капіталу, необхідного для заснування банку.

Банки здійснюють емісію власних акцій та оголошують підписку на паї відповідно до законодавства України про господарські товариства та цінні папери з урахуванням особливостей. Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника. Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції або паї банку та збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбавати власні акції або паї з наступним письмовим повідомленням Національного банку України про укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів з дати укладення угод. Банкам не дозволяється придбання власних акцій, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче за мінімальний рівень.

Про намір банку придбати загальну кількість власних акцій або паїв у розмірі 10 % і більше загальної емісії банк письмово повідомляє Національному банку України за 15 календарних днів до укладення угод. Національний банк України має право заборонити банку купівлю власних акцій або паїв у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку. Банк-емітент продає свої акції на первинному ринку безпосередньо або через андеррайтерів. Банку дозволяється виступати посередником для купівлі-продажу власних акцій або паїв.

Згідно з законом «Про банки і банківську діяльність» юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо чи опосередковано володіти чи контролювати 10, 25, 50 та 75 % статутного капіталу банку чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку України. Для отримання такого дозво-

лу заявник повинен надати інформацію, передбачену нормативно-правовими актами Національного банку України, щодо фінансового стану та ділової репутації майбутнього власника істотної участі банку.

Національний банк України приймає рішення про задоволення чи відмову в задоволенні прохання про надання дозволу на придбання чи збільшення істотної участі у банку в місячний строк з дня отримання всієї необхідної інформації.

Відмова у дозволі на придбання чи збільшення істотної участі у банку надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав. Національний банк України не дає дозволу на придбання чи збільшення істотної участі у банку відповідно до частини першої цієї статті у разі, якщо:

- 1) особа, яка придбаває істотну участь, не має бездоганної ділової репутації;
- 2) відсутні власні кошти у розмірі, достатньому для здійснення заявленого внеску;
- 3) придбання чи збільшення істотної участі загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів банку або розвитку конкурентного середовища у банківській системі.

Якщо особа володіє істотною участю у банку чи збільшує свою участь без одержання письмового дозволу Національного банку України, останній має право заборонити такій особі прямо чи опосередковано, повністю чи частково користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв) та брати участь будь-яким чином у управлінні справами банку.

У разі встановлення заборони користуватися правом голосу відповідно до придбаних акцій (паїв), право брати участь у голосуванні передається довіреній особі, яка призначається Національним банком України за поданням банку. Довірена особа зобов'язана при голосуванні діяти в інтересах кваліфікованого та зваженого управління банком.

Рішення загальних зборів учасників, прийняті з використанням права голосу придбаних акцій (паїв), щодо якого встановлена тимчасова заборона його використання, не мають юридичної сили.

Банки, а також власники істотної участі зобов'язані підтримувати норматив співвідношення між розміром регулятивного капіталу й сумою зважених до ризику активів — адекватності

капіталу. Від банків вимагається підтримувати їх регулятивний капітал на рівні, що становить не менше 8 % зважених до ризику активів і позабалансових зобов'язань. Для банку, що розпочинає операційну діяльність, цей норматив протягом перших 12 місяців має становити не менше 15 %, протягом наступних 12 місяців — не менше 12 %. Національний банк України має також право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів.

У тому випадку, коли рівень регулятивного капіталу банку досягне рівня нижче від встановленого Національним банком України, банк зобов'язаний протягом одного місяця, починаючи з дня встановлення факту зменшення рівня капіталу, подати на розгляд Національного банку України план заходів щодо порядку й строків відновлення рівня регулятивного капіталу банку.

Банку забороняється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал у будь-якій формі, якщо така виплата чи розподіл призведе до порушення нормативу адекватності капіталу.

У разі, якщо за попередній рік діяльність банку була неприбутковою, банку дозволяється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал у будь-якій формі у сумі, що не перевищує 50 % від різниці між капіталом банку й рівнем регулятивного капіталу.

Банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансовими зобов'язаннями. Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 % від прибутку банку до досягнення ними 25 % розміру регулятивного капіталу банку.

У разі, коли діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку, Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру резервів щорічних відрахувань до них. Банки зобов'язані формувати інші фонди та резерви на покриття збитків від активів відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Комерційні банки створюють також спеціальні фонди. Ці фонди призначені для соціального та виробничого розвитку. Їх формують за рахунок прибутку. Цей прибуток створюється у вигляді залишку прибутку після сплати податків та відрахувань у фонди банку. За його рахунок сплачуються дивіденди, а залишок цього прибутку після виплати дивідендів може бути використаний на збільшення статутного капіталу.

2.2. Депозитні ресурси комерційного банку

Банки залучають вільні грошові кошти головним чином шляхом виконання депозитних операцій, у процесі яких використовуються різні види банківських рахунків. Депозити бувають до запитання і строкові.

Депозити до запитання розміщуються у банку на поточному рахунку клієнта. Вони використовуються власниками для здійснення поточних розрахунків з їх господарськими партнерами. За вимогою клієнта кошти з його поточного рахунку у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, виконання платіжного доручення, оплати чеків або векселів.

Вклади до запитання є нестабільними, що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій. В умовах відсутності (як правило) плати за депозити до запитання банки намагаються залучити клієнтів і стимулювати приріст поточних внесків за рахунок надання їм додаткових послуг та підвищення якості обслуговування. Це, зокрема, кредитування з поточного рахунку, пільги вкладникам в одержанні кредиту, використання зручних для клієнта форм розрахунків: застосування кредитних карток, чеків, розрахунково-консультативне обслуговування тощо. До вкладів до запитання належать також кредитові залишки за кортентним рахунком або поточним рахунком з овердрафтом. Для покриття операційних витрат, пов'язаних із веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Комісія може утримуватися з депозитного процента. Деякі банки не стягують комісії за ведення поточних рахунків за умови зберігання на них стабільного залишку не нижче від установленого рівня.

Строкові депозити (вклади) — це кошти, які розміщені у банку на певний строк не менше від одного місяця і можуть бути знятими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку.

Строкові вклади залежно від терміну поділяються на:

- ◆ короткострокові — до 1 місяця; від 1 до 3 місяців; від 3 до 6 місяців; від 6 до 12 місяців;

- ◆ довгострокові — понад 12 місяців.

За строковимикладами банком сплачується більший процент, рівень якого диференціюється в залежності від терміну та

виду вкладу. Власник рахунку, на який випав виграш, додатково отримує приз.

Строкові вклади є джерелом одержання прибутків для їх власників. Вони оформлюються депозитною угодою між банком і вкладником. Угода укладається у двох примірниках, один з яких зберігається у клієнта, інший — у банку. В угоді передбачається сума та термін депозиту, процентна ставка за користування депозитом, обов'язки і права вкладника та банку, відповідальність сторін за недотримання умов депозитної угоди. Кошти на депозитні рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою або перераховані з власного депозитного чи поточного рахунків, відкритих в установах банку. За окремими видами строкових вкладів передбачена можливість додаткових внесків.

Вилучення строкових вкладів відбувається шляхом переказування грошей на розрахунковий (поточний) рахунок або готівкою з каси банку. Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки вони стабільні й зручні в банківському плануванні. Строкові вклади не використовуються для здійснення поточних платежів. Якщо вкладник бажає змінити суму внеску — зменшити або збільшити її, то він може розірвати депозитну угоду й переоформити свій строковий вклад на нових умовах. При достроковому вилученні коштів з такого депозиту власник, як правило, позбавляється передбачених угодою процентів. У цьому випадку проценти знижуються до рівня, передбаченого закладами до запитання. Однією з форм строкових вкладів є сертифікати. Сертифікати бувають депозитні та ощадні. Депозитні сертифікати надаються юридичним, а ощадні — фізичним особам.

Сертифікат — це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку. Сертифікати мають суттєву перевагу над строковимикладами, що оформлені депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат (крім іменного) може бути достроково проданий власником іншій особі з одержанням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строкового вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку — втрату частини ресурсів.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою банківського векселя. Банківський

вексель має депозитну природу, і цим він схожий на сертифікат. Проте, на відміну від сертифіката, банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари і послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту. Щоб придбати банківський вексель, покупець має перерахувати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує банківський вексель на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається шляхом їх викупу після закінчення терміну обертання або ж дострокового викупу. У банківських векселях указується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, що одержує власник векселя. Це означає, що продаються векселі за номіналом, а викупувються банком за ціною продажу.

Ощадні вклади призначаються для накопичення грошових заощаджень. Для них характерним є повільне, плавне зростання, кошти зазвичай використовуються лише через тривалий період часу, що передбачає тривале існування на рахунках стабільних залишків коштів, а це використовується в активних банківських операціях. Варто мати на увазі, що до ощадних вкладів не відносяться поміщені на рахунки кошти, призначені для здійснення платежів чи вкладені на заздалегідь визначений термін.

Особливістю ощадних вкладів є те, що у формі ощадної книжки власнику ощадного вкладу видається іменне свідчення про внесок, у якому відбиваються усі операції за рахунком. Ощадна книжка виписується лише при внесенні на рахунок у комерційному банку визначеної суми коштів, тобто її не можна одержати на кредитній основі.

Власник ощадного рахунку повинен подати попереднє повідомлення для зняття грошей з ощадного рахунка. Період повідомлення може бути закріплений законодавчо (як засіб державного регулювання) або встановлюватися за договором між банком і власником рахунка. На ощадні вклади банки нараховують відсотки.

Порівняно зкладами до запитання за ощадним депозитом нараховуються мінімальні відсотки чи не нараховуються зовсім у тому разі, якщо банк не бере з клієнта плату за введення операцій з розрахункового рахунка.

2.3. Недепозитні ресурси комерційного банку

Недепозитні (позичені) кошти банку — це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів. Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності й тому активно використовуються комерційними банками України. Кошти, отримані комерційним банком за допомогою облігацій, не можуть вважатися власним капіталом, тому що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати у своєму обігу кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань.

Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені з їх допомогою кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам. Необхідно відрізнити кошти, що мобілізовані комерційним банком за допомогою облігацій, від внесків і депозитів. Якщо перші називаються в банківській практиці позиковими або позиченими, то другі — залученими.

При випуску облігацій банк відіграє активну роль, ініціатива випуску належить йому, тоді як при залученні внесків роль банку пасивна. До акціонерних банків, що випускають облігації, застосовуються такі ж самі вимоги, як і при випуску акцій. Емісія облігацій регламентується законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондову біржу». Комерційний

банк може випускати облігації для залучення позикових коштів лише за умови повної реалізації усіх випущених ним акцій. Реалізація облігацій може відбуватися або на основі їх продажу за договорами з покупцями, або шляхом обміну на раніше випущені облігації та цінні папери. Погашаються облігаційні позики комерційними банками після закінчення терміну обігу облігацій за їх номінальною вартістю. Банківські облігації в Україні не набули розвитку. Причинами такого становища є їх незабезпеченість, нездатність нових банків довести статутні капітали до розмірів мінімальних вимог НБУ, фінансові труднощі, що виникли в більшості банків останнім часом, а також фактична відсутність вторинного ринку цінних паперів.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є міжбанківський кредит. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установалення ділових партнерських стосунків.

У принципі банкам вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші відрізняються, як правило, більш високою надійністю.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними — від одного дня до трьох-шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча, ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

Банки-позичальники залучають міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також у зв'язку з необхідністю регулювання банківської ліквідності. В Україні, у зв'язку з упровадженням електронних розрахунків, міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником. Кредитування здійснюється на договірних умовах на чітко визначений термін. Досить активно використовуються міжбанківські кредити терміном на один день, мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку. У договорі на міжбанківське кредитування крім терміну обумовлюється сума кредиту, рівень процентної ставки, порядок погашення. Зазвичай при порушенні терміну по-

гашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на беззаперечне списання боргу. Якщо банк, що позичив кредитні ресурси, не може їх повернути в установлений термін, то він купує гроші в іншому банку.

При укладанні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен повідомити банку-кредитору значення своїх економічних нормативів (платоспроможності, ліквідності).

Купувати і продавати кредитні ресурси можуть не тільки комерційні банки, а й їх відділення та філії. Проте це право реалізується тільки в системі одного банку, що має філійну мережу.

НБУ застосовує механізм рефінансування комерційних банків через операції РЕПО та ломбардне кредитування, а також надання кредитів під заставу конверсійних облігацій внутрішньої державної позики (КОВДП) та стабілізаційних кредитів.

Основною формою рефінансування комерційних банків є ломбардне кредитування та операції РЕПО, їх частка в загальних кредитах НБУ комерційним банкам становить більш як 76 %, у тому числі на операції РЕПО припадає понад 54 %, а на ломбардне кредитування — понад 21 %. На інші механізми рефінансування (кредити під заставу КОВДП та стабілізаційні) припадає близько 24 %.

Ломбардний кредит надається на строк до 30 днів у межах лімітів, установлених на квартал НБУ для своїх регіональних управлінь.

Операції РЕПО — це операції з цінними паперами, які складаються з двох частин. Для їх здійснення укладається єдина генеральна угода між учасниками ринку (НБУ і комерційними банками) про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї зі сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Використання НБУ державних цінних паперів для операцій РЕПО здійснюється через:

— «пряме РЕПО» — купівлю у комерційного банку державних цінних паперів;

— «зворотне РЕПО» — обов'язковий продаж державних цінних паперів.

У ситуації, коли в межах визначених основних монетарних параметрів існує потреба підвищення ліквідності комерційних

банків, НБУ здійснює операції «прямого РЕПО» і на підставі генеральної угоди купує у комерційного банку державні цінні папери на відповідний період з обов'язковою умовою зворотного їх викупу цим комерційним банком у встановлений строк. У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося, НБУ може продати комерційним банкам через механізм «зворотного РЕПО» державні цінні папери, які є в його портфелі, на певний період, за умови викупу їх у комерційного банку в установленний строк.

Національний банк може здійснювати операції РЕПО купівлі-продажу державних цінних паперів як через безпосередню домовленість із комерційними банками, так і проведенням тендера за заявок комерційних банків на участь в операціях РЕПО. У разі проведення тендера Національний банк через свої регіональні управління не пізніше як за тиждень надсилає повідомлення про проведення такого тендера з зазначенням терміну операцій РЕПО та умов його проведення.

Визначення окремих термінів до розділу 2

Банківські ресурси — це сукупність коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для проведення активних операцій.

Депозит до запитання — банківський вклад, який може бути вилучений за першою вимогою.

Депозитний сертифікат — це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку.

«Зворотне РЕПО» — обов'язковий продаж державних цінних паперів.

Капітал регулятивний (власні кошти) — складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Недепозитні (позичені) кошти банку — це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських

кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів.

Перспект емісії — це документ, у якому визначаються відомості про випуск і розміщення цінних паперів.

«Пряме РЕПО» — купівля у комерційного банку державних цінних паперів.

Строкові депозити (вклади) — це кошти, які розміщені у банку на певний строк не менше від одного місяця і можуть бути знятими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку.

Завдання для самоконтролю до розділу 2

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

1. Що являє собою капітал комерційного банку?
2. Як здійснюється формування статутного капіталу комерційного банку?
3. Яка структура капіталу комерційного банку?
4. Які функції виконує капітал комерційного банку?
5. Які операції належать до депозитних ?
6. У чому полягає сутність депозитів до запитання та строкових депозитів?
7. Що таке депозитні та ощадні сертифікати?
8. Що являють собою ощадні вклади?
9. Які операції комерційних банків належать до недепозитних?
10. У чому полягає сутність міжбанківського кредитування?
11. Що являють собою операції РЕПО?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. *Вкладні операції комерційних банків відносять до:*
- а) пасивних операцій;
  - б) позичкових операцій;
  - в) інвестиційних операцій;
  - г) довірчих операцій.

2. До джерел формування позичкового капіталу відносяться:

- а) залишки коштів на поточних рахунках клієнтів у банку;
- б) внески населення;
- в) розподілений прибуток;
- г) амортизаційні відрахування.

3. Укажіть внутрішні джерела забезпечення достатності власного капіталу банку:

- а) утриманий прибуток;
- б) емісія акцій;
- в) продаж частини активів банку;
- г) прибуток, що направляється на виплату дивідендів з акцій банку.

4. Укажіть, хто здійснює керування пасивами комерційного банку на макрорівні:

- а) головний банк — юридична особа;
- б) НБУ;
- в) Міністерство фінансів;
- г) Асоціація комерційних банків.

5. Укажіть, яка з функцій власного капіталу в банківській сфері має меншу роль, чим в інших сферах економіки:

- а) захисна;
- б) стимулююча;
- в) оперативна;
- г) регулююча.

6. Назвіть, на які частини поділяється власний капітал комерційного банку:

- а) основний і додатковий;
- б) основний і притягнутий;
- в) основний і позичковий;
- г) притягнутий і позичковий.

7. Укажіть, що не відноситься до зовнішніх джерел забезпечення достатності власного капіталу банку:

- а) утриманий прибуток;
- б) продаж частини активів банку;
- в) нова емісія акцій;
- г) оренда основних фондів банку.

8. Що не входить у власний капітал комерційного банку:

- а) акціонерний капітал;
- б) нерозподілений прибуток;
- в) ресурси, отримані в порядку внутрісистемного перерозподілу коштів;
- г) резервний капітал?

9. До депозитних операцій відносяться:

- а) кредити фізичним та юридичним особам;
- б) міжбанківські кредити;
- в) вклади фізичних та юридичних осіб;
- г) розрахунково-касові операції.

10. До недепозитних операцій можна зарахувати:

- а) ощадні вклади;
- б) операції РЕПО;
- в) міжбанківські кредити;
- г) кредитні операції.

КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКИХ ТА ПОСЛУГ

ОПЕРАЦІЙ

Традиційне уявлення про банк як кредитний та розрахунково-платіжний інститут є однобічною. Сучасний комерційний банк становить багатофункціональний кредитно-фінансовий комплекс, який поєднує депозитно-позичкові, інвестиційно-консультаційні та інші банківські послуги, діапазон яких досить широкий.

3.1. Класифікація банківських послуг

Таблиця 2
КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Критерії класифікації	Тип наданих послуг
Залежно від відповідності специфіці банківської діяльності	Специфічні послуги Неспецифічні послуги
Залежно від суб'єктів одержання послуг	Юридичні особи Фізичні особи
Залежно від способу формування і розміщення ресурсів банку	Активні операції Пасивні операції
Залежно від оплати за надання послуг	Платні послуги Безкоштовні послуги
Залежно від зв'язку з рухом матеріального продукту	Послуги, зв'язані з рухом матеріального продукту Чисті послуги

Банківські послуги насамперед можна підрозділити на **специфічні й неспецифічні послуги**. Специфічними послугами є всі ті, що впливають зі специфіки діяль-

ності банку як особливого підприємства. До специфічних відносяться три види виконуваних ним операцій:

- 1) депозитні операції;
- 2) кредитні операції;
- 3) розрахунково-касові операції.

Ці типи банківських операцій називають **традиційними** банківськими операціями.

Проміжне положення між традиційними і нетрадиційними операціями займають додаткові операції. До їх складу входять валютні операції, операції з цінними паперами, операції з золотом, дорогоцінними металами і злитками.

До складу **нетрадиційних банківських** послуг входять всі інші послуги. Їх досить багато, у тому числі:

- посередницькі послуги;
- послуги, спрямовані на розвиток підприємства (упровадження на біржу, розміщення акцій, юридична допомога, інформаційні послуги і т.п.);
- надання гарантій і поручительств;
- довірчі операції (включаючи консультації і допомогу в керуванні власністю з доручення клієнта);
- бухгалтерська допомога підприємствам;
- представлення клієнтських інтересів у судових органах;
- послуги з надання сейфів (депозитарні) та ін.

Відповідно до розглянутої класифікації й у залежності від суб'єктів одержання **послуги** надаються як **юридичним**, так і **фізичним особам**. Практично набір послуг тим та іншим особам може бути в тих чи інших банках однаковий, неоднаковим може виявитися тільки їхній обсяг.

Оскільки банки акумулюють (збирають) вільні кошти і їх перерозподіляють, направляють на поворотній основі господарським організаціям, які мають у цьому потребу, банківські послуги можуть здійснюватися у формі як пасивних, так і активних операцій. За допомогою **пасивних операцій** банки формують свої ресурси (наприклад, за рахунок депозитів, продажу сертифікатів, кредитів, отриманих в інших банків, і т.п.). Здійснюючи **активні операції**, банки розміщують залучені та власні ресурси на нестатки різних господарських організацій і населення.

У залежності від плати за надання банківські послуги підрозділяються на **платні й безкоштовні послуги**. Це, однак, не озна-

чає, що якийсь визначений тип послуг є цілком платним або безкоштовним. Справа банку визначити, за який різновид, наприклад, розрахункових операцій, необхідно стягувати плату з клієнтів, а за який — плату не встановлювати. За рядом понять окремі операції в складі розрахункових, кредитних і депозитних можуть здійснюватися безкоштовно.

У залежності від зв'язку з рухом матеріального продукту банківські послуги підрозділяються на два види:

- 1) послуги, зв'язані з його рухом;
- 2) чисті послуги.

Оскільки банки своїми грошовими операціями обслуговують головним чином рух матеріального продукту, їхня основна частина, безперечно, відноситься до першого виду послуг. Сприяючи просуванню товарів, ці послуги банку (такі як, наприклад, послуги підприємствам транспорту, зв'язку, торгівлі) створюють нову додаткову вартість. Чисті послуги надаються організаціям, зайнятим безпосередньо матеріальним виробництвом, а також окремим громадянам для задоволення їхніх особистих потреб.

3.2. Нетрадиційні банківські послуги

Крім депозитних, кредитних, розрахункових та інших поширених банківських операцій комерційні банки можуть використовувати й нетрадиційні послуги, що дає змогу розширити клієнтуру, збільшити обсяг прибутку і диверсифікувати ризики. Нетрадиційні банківські послуги широко використовуються у розвинутих країнах світу. В Україні такі послуги надають лише деякі комерційні банки і в дуже незначних обсягах. Становлення і розвиток ринку нетрадиційних банківських послуг — це тривалий процес, який лише розпочався в Україні. Це перший крок, оскільки їхнє використання має чимало переваг як для клієнтів, так і для банківських установ.

Лізинг — здача в оренду на тривалий строк предметів довгострокового користування. Його можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі та погашається клієнтом в розстрочку. Як правило, на протязі строку дії договору про лізинг орендар сплачує орендодавцю повну

вартість взятого в оренду майна. Лізингова послуга виникає так. На прохання клієнта банк придбаває певне майно (устаткування, транспортні засоби тощо) і бере на себе практично всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, внесення страхових платежів, оплату майнових податків. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, укладає з банком строковий договір оренди, в котрому визначається, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внеску. Орендна плата складається з двох величин: вартості майна і комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює відсотку за кредит.

Залежно від рівня окупності об'єкта лізингу розрізняють оперативний та фінансовий лізинг.

Оперативний лізинг передбачає передання лізингоодержувачу права користування об'єктом лізингу, який належить лізингодавцю, на строк, що не перевищує строку його повної амортизації, з обов'язковим поверненням об'єкта лізингу його власнику після закінчення строку дії лізингового договору.

Фінансовий лізинг — це договір лізингу, у результаті укладення якого лізингоодержувач отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший за 60 % строку його корисної служби, або право власності на який переходить до лізингоодержувача.

Існують два специфічних напрями використання лізингу банками. По-перше, це застосування лізингу для реструктуризації проблемних кредитів і прискорення реалізації заставлених майна. Цей напрям вважається дуже актуальним для українських банків. По-друге, лізинг застосовують для фінансування власних потреб у новому банківському обладнанні. Маючи дефіцит власних коштів, банки знайшли у застосуванні лізингової схеми ефективний спосіб прискорення свого технічного розвитку. Банк зі своєю дочірньою лізинговою компанією здійснюють послідовне взаємне фінансування за такою схемою: банк кредитує лізингову компанію на купівлю необхідного устаткування, а потім лізингова компанія передає банку устаткування на умовах фінансового лізингу. Ефективність такої угоди залежить від співвідношення між розміром додаткового доходу, який отримує банк від своєчасної модернізації своєї техніки (обладнання), і суми процентного доходу, котрої банк не отримає через відтягнення частини своїх

фінансових ресурсів на фінансування такої угоди. У більшості випадків використання такої схеми економічно вигідне.

Факторинг — це придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги із взяттям на себе виконання таких вимог і приймання платежів. Факторинг є цілим комплексом фінансових послуг, які комерційні банки надають переважно малим і середнім фірмам-клієнтам в обмін на поступку щодо дебіторської заборгованості.

Факторингові операції означають: фінансування поставок чи надання послуг (кредитування у вигляді попередньої оплати), страхування кредитних ризиків; облік дебіторської заборгованості (ведення бухгалтерського обліку постачальника і надання відповідних звітів клієнту), контроль за своєчасністю оплати і роботи з дебіторами; інкасацію дебіторської заборгованості постачальника тощо. Суть факторингу з точки зору комерційного банку полягає в отриманні у клієнта права на стягнення боргів. Банк частково оплачує своїм клієнтам вимоги щодо їхніх боржників, як правило від, 50 до 90 % боргу, до настання строку їх сплати боржником. Інша частина боргу за вирахуванням відсотків повертається клієнтам на день отримання коштів від дебітора. Банк оцінює кредитоспроможність наявних і можливих боржників клієнта і заздалегідь встановлює граничний розмір авансу. У результаті клієнт комерційного банку отримує можливість скоріше повернути борги, здійснити платежі, за що він і сплачує банку певний відсоток.

Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискоренні товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані на виробничі цілі, що позитивно вплине на розвиток економіки.

Здійснення факторингу для комерційних банків дає можливість розширити сферу їх діяльності залучити нових клієнтів, збільшити і диверсифікувати джерела доходів. До того ж це поліпшення фінансової звітності клієнта. Основним недоліком факторингу для комерційного банку є висока ризикованість цієї операції в умовах нестабільності економіки, кризи неплатежів через недостатню і недосконалу законодавчу базу в цій сфері. Усі ці фактори змушують банки підвищувати плату за здійснення

факторингових операцій. З метою мінімізації ризику комерційні банки лімітують кредитну заборгованість постачальників, страхують окремі угоди тощо.

Форфейтинг — це придбання у кредитора боргу, вираженого в обіговому документі, на безобіговій основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися — форфейтинге — від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від боржника. Фактично форфейтер (комерційний банк або спеціалізована компанія) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик та ін.

Форфейтингу властиві такі характерні ознаки:

- взаємозв'язок із зовнішньоторговельними операціями;
- договори форфейтингу укладаються переважно у вільно конвертованих валютах;
- основними документами, що застосовуються при здійсненні форфейтингових операцій, є векселі — прості та переказні;
- кредитування експортера здійснюється шляхом купівлі векселів або інших боргових вимог на дисконтній основі;
- кредитування здійснюється на середньостроковій основі;
- дисконтування відбувається на основі фіксованої процентної ставки;
- здебільшого форфейтинг пов'язаний з реалізацією машин, обладнання та інших товарів інвестиційного призначення.

Ще одним перспективним напрямом є розвиток трастових послуг комерційних банків. Під **трастовими послугами** маються на увазі такі, що засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа — довіритель — передає майно у розпорядження іншої особи — довірительного власника для управління в інтересах третьої особи — бенефіціара. Бенефіціаром може бути і сам довіритель майна. Отже, трастові послуги — це вид діяльності комерційних банків із управління майном, що передається банку за домовленістю з клієнтом або за рішенням суду (в деяких випадках). У результаті цього між сторонами угоди складаються взаємовідносини, коли одна сторона передає, а інша бере на себе відповідальність за управління майном. Управління майном за своєю специфікою близьке до банківської діяльності, бо пов'язане з виконанням операцій із обліку, збереження цінностей, розпорядження майном (рухомим і нерухомим), інвестування, консуль-

тування, розміщення коштів, здійснення фінансового контролю за виконанням угод тощо. Трастові послуги також охоплюють операції з цінними паперами, валютні операції з цінними паперами, валютні операції, укладення договорів, сплату рахунків та податків, збереження активів, отримання доходів, тимчасове управління підприємством у разі його ліквідації чи реорганізації тощо.

У міжнародній практиці широко використовується розпорядження майном на користь пенсійних фондів, страхових компаній, благодійних та інших фондів. За надання трастових послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється у договорі між банком і клієнтом залежно від виду трастових послуг і вартості майна. Плата може бути фіксованою від вартості майна, залежати від рівня доходу або може бути отримана іншим способом, зафіксованим у договорі. В Україні, на відміну від розвинутих країн світу, трастові послуги лише починають розвиватися, але деякі з них уже досить популярні й широко використовуються.

Трастові послуги дають змогу комерційним банкам залучати додаткові кошти, які можуть бути використані ними і давати прибуток. Надання трастових послуг потребує певних знань і кваліфікації персоналу банку, але ці послуги характеризуються порівняно невеликими витратами й ризикованістю. А враховуючи певні проблеми ліквідності комерційних банків, посилення конкуренції і зменшення прибутковості традиційних банківських операцій, надання трастових послуг має певні переваги в сфері залучення нових клієнтів, підвищення прибутковості й конкурентоспроможності, а крім того, всі можливості для подальшого розвитку в Україні.

Гарантія та поручительства — це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що застосовується між будь-якими суб'єктами правовідносин.

За договором поруки поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині. Порукою може бути забезпечена лише дійсна вимога. Договір поруки має бути укладений у письмовій формі, недодержання цієї вимоги тягне за собою недійсність договору поруки.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Це означає, що

кредитор може вимагати виконання договору як від боржника, так і від поручителя, якщо інше не передбачено договором поруки. Тобто він відповідає за основний борг, сплату процентів та неустойки, а також за відшкодування заподіяних збитків, якщо інші умови не передбачені договором поруки.

За боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб-поручителів. У цьому разі такі поручителі між собою є солідарними боржниками перед кредитором.

Поручитель, який виконав зобов'язання за боржника, набуває всіх прав кредитора за цим зобов'язанням. Це означає передусім, що поручитель як новий кредитор у зобов'язанні зберігає право вимоги до боржника (регресні вимоги). Якщо кілька поручителів виконали зобов'язання перед кредитором, то кожен з них має право зворотної вимоги до боржника в розмірі виплаченої цим поручителем суми.

Під гарантією слід розуміти зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторіві принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму. Виплачуючи кредиторіві принципала відповідну грошову суму, зазначену у гарантії, гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гаранта з принципалом.

У ролі гаранта та поручителя може бути банк. У цьому разі говорять про банківську гарантію або поруку. Видаючи гарантію (поруку), банки повинні переконатися у кредитоспроможності клієнта, оскільки видача гарантій (поруки), по суті, має кредитний характер. Фактично банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Якщо кредитоспроможність клієнта банку невідома або викликає сумнів, то банківська гарантія видається під відповідне забезпечення, тобто супроводжується відповідною заставою майна. Розмір гарантії, що їх надає комерційний банк, регулюється у відповідний спосіб Національним банком України.

Банківські гарантії (поруки) можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування й авалювання векселів тощо. Зазначені гарантії (поручительства) можуть надаватись як у вигляді спеціаль-

ного документа (гарантійного листа, укладення договору поруки), так і шляхом напису на векселі (акцепт, аваль).

Комерційні банки надають своїм клієнтам **консультаційні послуги**. Вони консультують клієнтів з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності, зовнішньоекономічної діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб.

Інформаційні послуги банків — це діяльність, пов'язана з доведенням інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

До найпоширеніших видів інформаційних послуг, що надають комерційні банки, можна віднести:

- інформування про чинне законодавство зарубіжних країн у галузі банківської справи, фінансів, валютного регулювання, оподаткування тощо;
- надання копій грошово-розрахункових документів;
- допомога у розшуку перерахованих сум;
- надання інформації про прийняття Національним банком України та іншими органами рішень, які впливають на господарську діяльність клієнта;
- доведення інформації про курси іноземних валют, котирування цінних паперів та їх дохідність тощо;
- сприяння в підборі партнерів (покупців або постачальників), засновників, учасників обмінних операцій тощо.

Довірчі (трастові) операції банків — операції банків з управління майном і фондovими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи. Банк бере на себе зобов'язання управління довіреним йому майном і фондovими цінностями з прибутком для власників, за що отримує певну плату.

Визначення окремих термінів до розділу 3

Гарантія банківська — зобов'язання банку-гаранта перед кредитором іншої особи за виконання нею зобов'язання кредитора в повному обсязі або частково.

Довірчі операції — операції банків з управління майном і виконання інших послуг в інтересах та з доручення клієнтів.

Лізинг — довгострокова оренда устаткування, машин, споруд виробничого призначення. Лізинг забезпечує можливість промисловим компаніям отримати необхідне устаткування без значних одноразових затрат грошових засобів, неминучих при звичайній торгівлі. Банки також можуть здавати в оренду засоби виробництва, придбані за власні кошти.

Трастові операції — операції, які здійснюються спеціалізованими відділами банків або їх небанківськими філіалами з управління рухомим і нерухомим майном клієнта за його дорученням або здійснення інших агентських послуг.

Факторинг — різновид торговельно-комісійної операції, яка поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта. В основу операцій факторингу покладається купівля банком рахунків-фактур клієнта на певних умовах.

Фінансовий лізинг — це договір лізингу, у результаті укладення якого лізингоодержувач отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший за 60 % строку його корисної служби, або право власності на який переходить до лізингоодержувача.

Форфейтинг — кредитування зовнішньоекономічних операцій у формі купівлі в експортера векселів, акцептованих імпортером.

Завдання для самоконтролю до розділу 3

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

1. За якими критеріями здійснюється класифікація банківських послуг?
2. Які операції можна вважати нетрадиційними банківськими операціями?
3. У чому полягають відмінності між гарантією та порукою?
4. Які операції називаються трастовими?
5. Що таке факторинг?
6. Які переваги дають факторингові операції банкам, а які — постачальникам?

7. Які ознаки характерні для форфейтингу?

8. Які інформаційні послуги можуть надавати банки своїм клієнтам?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. До специфічних банківських послуг відносять:

- а) розрахунково-касові;
- б) депозитні;
- в) консультаційні;
- г) кредитні;
- д) трастові;
- е) усі відповіді правильні;
- є) правильні відповіді а, б, г;
- ж) правильні відповіді а, б, в.

2. Лізинг — це:

- а) підприємницька діяльність, яка полягає в наданні у користування обладнання;
- б) підприємницька діяльність, яка полягає в наданні у користування основних засобів;
- в) підприємницька діяльність, яка полягає в наданні у користування майна;
- г) підприємницька діяльність, яка полягає в наданні у користування землі.

3. Факторинг — це:

- а) придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі;
- б) переуступка першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору;
- в) спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що застосовується між будь-якими суб'єктами правовідносин;
- г) передача засновником свого майна у розпорядження іншій особі.

4. Залежно від рівня окупності об'єкта лізингу розрізняють:

- а) чистий лізинг;
- б) фіктивний лізинг;

- в) оперативний лізинг;
- г) прямий лізинг;
- д) фінансовий лізинг;
- е) непрямий лізинг.

5. *Об'єктами лізингу можуть бути:*

- а) споруди;
- б) транспортні засоби;
- в) цінні папери;
- г) земля;
- д) майнові права.

6. *Отримання банком у клієнта права на стягнення боргів — це:*

- а) форфейтинг;
- б) факторинг;
- в) гарантія;
- г) порука.

7. *Діяльність комерційних банків із управління майном, що передається банку за домовленістю з клієнтом, — це:*

- а) інформаційні послуги;
- б) банківські гарантії;
- в) форфейтинг;
- г) трастова операція.

8. *Яка з операцій комерційного банку не відноситься до факторингових:*

- а) придбання в підприємств-постачальників права на одержання платежу з покупця (покупців) протягом визначеного періоду;
- б) придбання в підприємства-постачальника права на разове одержання платежу з покупця;
- в) «купівля» у постачальників дебіторської заборгованості з відвантажених товарів, виконаних робіт, зроблених послуг;
- г) придбання банком права на управління цінними паперами клієнта?

9. *Своєчасне інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок затримки платежів — це мета:*

- а) лізингової операції;
- б) форфейтингу;
- в) факторингового обслуговування;
- г) трастової операції.

10. Кожному з приведених нижче положень, відзначених цифрами, знайдіть відповідне, приведене під буквою, поняття.

А Факторинг.

Б Бланковий кредит.

В Форфейтинг.

1. Кредитування експортера шляхом покупки без обороту на продавця комерційних векселів.

2. Інкасування дебіторської заборгованості клієнта банку.

3. Незабезпечений кредит.

4 | РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

Розрахунково-касове обслуговування — послуги, пов’язані зі здійсненням безготівкових розрахунків, а також прийомом і видачею готівки.

Банки на договірній основі здійснюють розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконують їх розпорядження щодо перерахування коштів з рахунків, за що стягують плату з клієнтів у вигляді комісійної винагороди.

Коло клієнтів досить велике: підприємства, установи, організації, благодійні фонди, партії, громадські об’єднання, фізичні особи, які відкривають у банку рахунки для зберігання належних їм грошових коштів.

4.1. Порядок відкриття, переоформлення та закриття рахунків

Порядок проведення операцій на рахунках у національній та іноземній валюті регулюється чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України. Основні положення викладені в Інструкції «Про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті», що затверджена Постановою Правління НБУ від 18.12.98 № 537.

Для зберігання грошових коштів та здійснення всіх видів операцій банки відкривають своїм клієнтам кілька видів рахунків у національній валюті: поточні, депозитні (вкладні), бюджетні.

Підприємство, одержавши згоду вибраного банку на розрахунково-касове обслуговування, подає йому такі документи для відкриття рахунку:

- 1) заяву за встановленою формою, підписану керівником та головним бухгалтером підприємства;
- 2) засвідчену нотаріально копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- 3) засвідчену нотаріально копію зареєстрованого статуту;
- 4) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом або нотаріально;
- 5) картку зі зразками підписів осіб, яким надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів, засвідчену нотаріально;
- 6) довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;
- 7) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію підприємства у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, чи уповноваженим працівником банку.

Якщо підприємства зареєстровані як господарські товариства, колективні підприємства, громадські об'єднання, то вони зобов'язані подати банку також нотаріально засвідчену копію установчого договору чи копію протоколу загальних зборів засновників.

Фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що працюють без створення юридичної особи, відкривають поточні рахунки на своє ім'я, для чого подають банкам документ, що засвідчує особу, а також той самий пакет документів, що подають юридичні особи, крім копій статуту та установчого договору.

Фізичні особи можуть відкрити в українських банках поточні та вкладні (депозитні) рахунки.

Поточні рахунки призначені для обліку коштів закладами фізичних осіб до запитання і використовуються ними для зберігання коштів і проведення безготівкових розрахунків з іншими фізичними та юридичними особами.

Вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб призначені для обліку коштів, внесених на визначений строк та за встановлену плату. Кошти на ці рахунки можуть бути внесені готівкою, перераховані з власного вкладного рахунка в іншому банку чи власного поточного рахунка.

Для відкриття рахунка фізична особа подає до банку такі документи:

- 1) заяву на відкриття рахунка;
- 2) документ, що посвідчує особу;
- 3) договір на відкриття та обслуговування рахунка між установою банку та громадянином;
- 4) картку зі зразком підпису, який вчинюється у присутності працівника банку, що відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником.

Уповноважені банки для формування кредитного потенціалу в іноземній валюті відкривають юридичним і фізичним особам (резидентам і нерезидентам) поточні, розподільчі, кредитні, депозитні (вкладні) банківські рахунки:

Поточний валютний рахунок призначений для розрахунків клієнтів банку в межах чинного законодавства у безготівковій та готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті.

Підприємцям — фізичним особам-резидентам, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, відкривають розподільчий і поточний рахунки за режимом, який призначений для юридичних осіб-резидентів.

Кредитні рахунки в інвалюті відкривають особам, що одержують кредит в іноземній валюті.

Депозитні валютні рахунки призначені для збереження коштів і одержання доходу.

На поточні рахунки в інвалюті юридичних осіб-резидентів зарахування можуть проводитися через розподільчі рахунки і безпосередньо.

Наприклад, через розподільчі рахунки зараховують:

- готівку, що надійшла від нерезидента до каси уповноваженого банку згідно з експортним контрактом або ввезену уповноваженими на транспортних засобах, які надають послуги за межами України, та зареєстровану митною службою при в'їзді в Україну;
- готівка у формі митних платежів та інших зборів згідно з чинним законодавством України;
- невикористаний залишок іноземної готівки чи коштів за іноземними платіжними документами, що раніше були отримані (куплені) в уповноважених банках України чи за кордоном для оплати витрат на відрядження тощо;
- готівку як благодійний внесок особи-нерезидента;

- кошти за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунку або ввезені на територію України і задекларовані;

- безготівкові кошти, що перераховані з-за кордону на ім'я власника рахунку за зовнішньоекономічними контрактами або ввезені і зареєстровані митною службою, перераховані за зовнішньоекономічними контрактами та інші безготівкові кошти.

Безпосередньо на поточні рахунки зараховують:

- ◆ кошти, куплені за дорученням власника рахунку уповноваженим банком відповідно до чинного законодавства України;

- ◆ суму поданого кредиту відповідно до кредитної угоди;

- ◆ кошти, перераховані з власного депозитного рахунку в уповноваженому банку відповідно до депозитної угоди;

- ◆ суму процентів, нарахованих за залишком коштів на власному поточному і депозитному рахунках;

- ◆ кошти, перераховані з власного поточного рахунку в іншому уповноваженому банку.

З поточного і валютного рахунку юридичних осіб-резидентів за розпорядженням власника рахунку проводяться такі операції:

- виплата готівкою чи платіжними документами працівникам на закордонні службові відрядження, на експлуатаційні витрати, пов'язані з обслуговуванням транспортних засобів за кордоном, представницькі витрати за кордоном;

- виплата готівкою для оплати праці працівникам-нерезидентам, які працюють в Україні за контрактом;

- виплата готівкою для сплати державного мита згідно з чинним законодавством України;

- перерахування з рахунку резидента-посередника на поточні рахунки інших резидентів — юридичних осіб, за дорученням яких на підставі відповідних договорів було здійснено продаж нерезидентів товарів, послуг;

- перерахування на користь нерезидента за межі України за зовнішньоекономічними контрактами тощо.

Відповідно до чинного законодавства України юридичним особам-нерезидентам поточні рахунки в іноземній валюті в уповноважених банках України не відкривають, однак такі рахунки мають право відкривати їх представництва, які займаються підприємницькою діяльністю на території України.

Для відкриття цього рахунку представництво юридичної особи-нерезидента подає до уповноваженого банку такі документи:

- 1) заяву про відкриття рахунку від свого імені;
- 2) копію свідоцтва про реєстрацію представництва в уповноважених органах України, засвідчену нотаріально;
- 3) копію легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційного посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи-нерезидента, засвідчену нотаріально;
- 4) копію легалізованого статуту (положення) юридичної особи, яка засновує представництво в Україні, засвідчену нотаріально;
- 5) копію легалізованої довіреності юридичної особи-нерезидента її офіційному представникові на ведення справ в Україні, засвідчену нотаріально;
- 6) картку із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчену нотаріально.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті дипломатичним, консульським, торговельним та іншим офіційним представництвом іноземних держав, що розташовані на території України, до уповноваженого банку подають такі документи:

- 1) заяву про відкриття рахунку;
- 2) копію посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію посольства (представництва) на території України, засвідчену нотаріально або органом, що видав посвідчення;
- 3) картку із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчену Міністерством закордонних справ України.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті представництву іноземного банку до уповноваженого банку України подають такі документи:

- 1) заяву представництва про відкриття рахунку;
- 2) копію легалізованого Положення про представництво іноземного банку, засвідчену нотаріально;
- 3) копію легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій, засвідчену нотаріально;
- 4) картку із зразками підписів та відбитками печатки, засвідчену нотаріально.

На поточні рахунки в іноземній валюті постійних представництв іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій,

що займаються підприємницькою діяльністю, зараховуються кошти:

- у готівковій формі, що ввезені на територію України уповноваженим представником юридичної особи-нерезидента і зареєстровані митною службою при в'їзді в Україну;
- у сумі невикористаного залишку готівкової іноземної валюти за платіжними документами, що були раніше куплені в уповноважених банках України, для оплати витрат на відрядження та обслуговування транспортних засобів;
- перераховані з-за кордону на ім'я власника рахунку;
- куплені на міжбанківському валютному ринку України власником рахунку за рахунок власних коштів, що є на рахунку типу «П», відкритому в національній валюті України;
- перераховані в межах України відповідно до чинного законодавства тощо.

За розпорядженням цих власників з поточного рахунку в іновалюті проводять такі видаткові операції:

- ◆ виплата готівкою для оплати праці працівникам-нерезидентам, що працюють в Україні за контрактом, для витрат на службові відрядження, експлуатаційні та представницькі витрати;
- ◆ перерахування за межі України на рахунки юридичних осіб-нерезидентів, інтереси яких представляють в Україні ці представництва;
- ◆ перерахування коштів на рахунок юридичної особи-резидента або як благодійний внесок;
- ◆ перерахування залишків коштів при закритті поточного рахунку в одному банку і відкритті в іншому;
- ◆ перерахування в рахунок погашення кредиту і процентів за нього;
- ◆ продаж на міжбанківському валютному ринку України для перерахування на рахунок типу «П» у національній валюті;
- ◆ інші перерахування, що не суперечать чинному законодавству України.

Облік операцій за цими рахунками ведеться за загальними правилами.

Для відкриття поточного валютного рахунку нерезидентів-інвестору — юридичній особі до банку подають такі документи:

- 1) заяву на відкриття рахунку;
- 2) картку із зразками підписів осіб, уповноважених розпоряджатися рахунком, засвідчену нотаріально;

3) копію легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи, засвідчену нотаріально;

4) копію легалізованої довіреності на ім'я особи, яка має право відкривати та розпоряджатися рахунком, засвідчену нотаріально. На поточний рахунок в іноземній валюті нерезидента-інвестора зараховуються кошти:

- перераховані з-за кордону для здійснення інвестицій в Україну;
- доходи (дивіденди), одержані нерезидентом-інвестором від інвестиційної діяльності на території України;
- повернуті в результаті припинення ним інвестиційної діяльності.

Списуються кошти з цього рахунку для таких операцій:

- ◆ інвестицій і реінвестицій в Україні;
- ◆ розрахунків з митними органами;
- ◆ перерахувань за кордон доходів від інвестицій;
- ◆ сплати послуг уповноваженому банкові, який обслуговує цей рахунок.

У разі, якщо іноземним інвестором виступає фізична особа, в уповноважений банк подаються такі ж документи, що й юридичною особою, крім легалізованого витягу з відповідного реєстру, однак подається підтвердження іноземного банку про відкритий у ньому рахунок фізичної особи-інвестора.

Для забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інші види спільної діяльності, за участю іноземних інвесторів без утворення юридичної особи в уповноваженому банку відкривається поточний рахунок у національній валюті України.

Відкривають цей рахунок на підставі таких документів:

- 1) заяви про відкриття рахунка;
- 2) копії договору про ведення спільної діяльності, засвідченої нотаріально;
- 3) копії документа про державну реєстрацію такого договору (контракту), засвідченої нотаріально або органом, що видав документ про реєстрацію;

4) рішення учасників договору про визначення осіб, яким надається право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком, що оформляється як довіреність;

5) картки із зразками підписів та відбитком печатки, засвідченої нотаріально.

Операції за рахунком нерезидента-інвестора, що відкритий у національній валюті України, здійснюються за нормативними актами Національного банку України й обліковуються за загальними правилами.

Для відкриття поточного валютного рахунка фізична особа-резидент подає до уповноваженого банку такі документи:

- 1) заяву встановленого зразка;
- 2) паспорт чи інший документ, що посвідчує особу;
- 3) картку із зразком підпису, який проставляється в присутності працівника банку, що відкриває рахунок (картка засвідчується цим працівником);
- 4) ідентифікаційний код.

Між клієнтом і банком укладається договір на відкриття поточного рахунку в іноземній валюті.

Фізичній особі-резидентіві — суб'єкту підприємницької діяльності для відкриття відповідного рахунку, крім документів, перерахованих вище, необхідно подати до уповноваженого банку копію свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності, засвідчену нотаріально чи органом, що видав свідоцтво.

Рахунок також відкривають на підставі договору.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі-нерезидентіві відкривають на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу, та подання до уповноваженого банку таких же документів, як і в попередньому випадку, і, крім того, копії легалізованого дозволу центрального банку іноземної країни на відкриття рахунку в разі, якщо це передбачено угодами між центральними банками, засвідчених нотаріально.

На поточні рахунки в іноземній валюті фізичних осіб-резидентів:

- 1) Зараховують:
  - готівкову валюту та валюту за платіжними документами, виписаними уповноваженими банками України чи надісланими з-за кордону на ім'я власника рахунку;

- валюту, переказану з-за кордону чи одержану від юридичної особи-нерезидента як оплата праці, гонорар тощо;
- готівкову інвалюту чи інвалюту за платіжними документами, що ввезена на територію України і зареєстрована митною службою при в'їзді в Україну;
- інвалюту, одержану в Україні як оплата праці, премії, авторські гонорари;
- валюту, що перерахована в межах України іншою фізичною особою-нерезидентом з власного поточного інвалютного рахунка тощо.

2) Списують:

- ◆ інвалюту, що перераховується за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України;
- ◆ готівкову інвалюту чи інвалюту за платіжними документами для вивезення за межі України;
- ◆ інвалюту для перерахування на власний поточний рахунок в іншому уповноваженому банку тощо. Операції на рахунках фізичних осіб в іноземній валюті обліковуються так, як і на рахунках у національній валюті.

Вкладні (депозитні) рахунки в іноземній валюті можуть відкривати як юридичні, так і фізичні особи. Особливістю цих рахунків є те, що кошти зберігаються тривалий термін, а відкриваються рахунки для заощаджень і одержання доходів — процентів.

Документи для відкриття вкладного рахунка такі ж, як і при відкритті поточних валютних рахунків. Між банком і клієнтом укладається депозитний договір.

На депозитний рахунок в іноземній валюті фізичної особи-резидента зараховують готівкові та безготівкові кошти з інших валютних рахунків, видають готівку або платіжні документи для вивезення інвалюти за кордон, перераховують інвалюту безготівково на інші рахунки в іноземній валюті.

Подібний режим роботи і за депозитними рахунками фізичних осіб-нерезидентів, однак при зарахуванні іноземної валюти нерезиденти повинні подати митну декларацію.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті юридична особа-резидент подає уповноваженому банку такі документи:

- 1) заяву на відкриття рахунка, яку підписують керівник і головний бухгалтер та скріплюють гербовою печаткою;

2) картку із зразками підписів осіб, яким надано право розпоряджатися рахунком і підписувати платіжні та інші розрахункові документи, засвідчену відповідно до вимог;

3) копію свідоцтва про державну реєстрацію в органі державної виконавчої влади, засвідчену нотаріально чи органом, який видав це свідоцтво;

4) копію належним чином зареєстрованого статуту (положення), засвідчену нотаріально чи реєструючим органом;

5) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим банком;

6) копію документа про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, засвідчену нотаріально або органом, що видав цей документ. У разі, якщо поточний рахунок в іноземній валюті відкривають у тому ж банку, де відкрито поточний рахунок у національній валюті, надання повного пакета документів не обов'язкове, а тільки подають:

1) заяву про відкриття рахунку в іноземній валюті;

2) картку із зразками підписів та відбитком печатки.

Банк з власником рахунку укладає договір на розрахунково-касове валютне обслуговування поточного рахунку.

Відокремленим підрозділам підприємств поточні рахунки в іноземній валюті відкриваються за згодою головного підприємства, що має право використовувати іноземну валюту в своїх розрахунках.

Документи для відкриття таких рахунків відокремлені підрозділи подають такі ж, що й при відкритті поточних рахунків у національній валюті.

ПЕРЕОФОРМЛЕННЯ ТА ЗАКРИТТЯ РАХУНКА

У разі переоформлення рахунку у зв'язку з реорганізацією підприємства (злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділення) подаються такі самі документи, як і для створення підприємства.

У разі проведення перереєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, викликаній змінами назви, організаційно-правової форми, форми власності, до установи банку подається заява власника рахунку, нова копія свідоцтва про державну реєстрацію та зміни до установчих документів, завірені в установленому по-

рядку, а при зміні характеру діяльності власника рахунка подається один із примірників нового статуту (положення).

При ліквідації підприємства його основний рахунок переоформляються на ім'я ліквідаційної комісії, для чого подається рішення про ліквідацію підприємства і нотаріально засвідчена картка із зразками підписів уповноважених членів ліквідаційної комісії і відбитком печатки підприємства, що ліквідується. Ліквідаційна комісія вживає заходів щодо закриття додаткових рахунків.

Поточні рахунки закриваються в установах банку:

- а) на підставі заяви власника рахунка;
- б) на підставі рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- в) на підставі відповідного рішення суду або арбітражного суду про ліквідацію підприємства чи визнання його банкрутом;
- г) на інших підставах, передбачених чинним законодавством України чи договором між установою банку та власником рахунка.

У разі наявності на рахунку, що закривається, залишків коштів, установа банку на підставі платіжного доручення власника рахунка перераховує такі залишки на інший відкритий цим підприємством рахунок (основний чи додатковий). У разі наявності у підприємства лише одного (основного) рахунка для його закриття та перерахування залишків коштів необхідно відкрити додатковий рахунок.

Справа з юридичного оформлення рахунка залишається в установі банку. Операції за рахунками можуть бути тимчасово припинені на підставі рішення державних податкових, судових, правоохоронних та інших органів, якщо це передбачено законодавчими актами України. У разі тимчасового припинення операцій на рахунках вони не закриваються до отримання повідомлення відповідного органу про відміну рішень про припинення операцій на рахунках.

4.2. Розрахункові операції банків

Безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів з поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, крім випадків, у яких беззаперечне списання (стягнення) коштів передбачене законами України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та за виконавчими написами нотаріусів.

Основними формами розрахункових документів, за якими здійснюються безготівкові розрахункові операції, є:

- платіжні доручення;
- платіжні вимоги-доручення;
- чеки;
- акредитиви;
- платіжні вимоги;
- інкасові доручення (розпорядження);
- векселі.

Платіжне доручення — це письмове розпорядження клієнта банку, який його обслуговує, на перерахування відповідної суми грошових коштів зі свого рахунка. Підприємства можуть надавати банкам платіжні доручення на перерахування коштів з поточних рахунків протягом 10 календарних днів після дня їх заповнення.

За цією формою клієнти банків можуть розраховуватися за товарними і нетоварними операціями: за куплені товари, послуги, виконані роботи, за зобов'язаннями перед фізичними особами (аліменти, пенсії, заробітна плата, гонорари тощо), за зобов'язаннями перед банками, податковими, страховими та іншими фінансовими органами, іншими юридичними особами.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхня — вимога постачальника безпосередньо до покупця оплатити вартість відвантаженої йому продукції (виконаних робіт, наданих послуг);
- нижня — доручення покупця своєму банку перерахувати з його рахунка відповідну суму на користь постачальника.

Платіжна вимога-доручення заповнюється постачальником — одержувачем коштів і надсилається безпосередньо на адресу покупця-платника.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього документа і здає його в банк, що його обслуговує.

Платіжні вимоги-доручення приймаються банками протягом двадцяти календарних днів з дня виписки. День заповнення платіжної вимоги-доручення не враховується.

Розрахунковий чек — це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банківській установі (банку-емітенту), що обслуговує його рахунок, оплатити чекодержателю суму грошових коштів, вказану в чеку.

Чекодавець — юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель — підприємство, яке є отримувачем коштів за чеком.

Банк-емітент — банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) підприємству або фізичній особі.

Чекові книжки (розрахункові чеки) виготовляються на спеціальному папері та брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів.

Чеки із чекової книжки виписуються чекодавцем і видаються чекодержателю в оплату за отримані товари, виконані роботи, надані послуги.

Акредитив — це форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Заявник акредитива — платник, який звернувся до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива.

Банк-емітент — банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнту.

Бенефіціар — юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).

Виконуючий банк — банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Залежно від характеру акредитивної операції, що покладена банком-емітентом на виконуючий банк, він може виступати авізуючим або банком-платником.

Умови та порядок проведення акредитивної форми розрахунків передбачаються у договорі між бенефіціаром і заявником акредитива.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

а) **покритий** — акредитив, для здійснення платежів при якому завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку;

б) **непокритий** — акредитив, оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви бувають відзивні та безвідзивні.

Відзивний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Усі розпорядження про зміни умов відзивного акредитива заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній — бенефіціара.

Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива.

Виконуючий банк зобов'язаний оплатити документи, які відповідають умовам акредитива, виставлені бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про змінення або анулювання акредитива.

Безвідзивний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива, якщо таке передбачено його умовами. Із своїми пропозиціями про змінення умов акредитива бенефіціар має звернутися до заявника акредитива, а заявник, у разі згоди, вносить зміни до акредитива через банк-емітент, який надсилає потрібне повідомлення виконуючому банку.

Платіжна вимога — це документ, що містить письмове розпорядження стягувача коштів обслуговуючій його банківській установі на списання грошей з рахунка відповідальної юридичної або фізичної особи. Банк стягувача відсилає одержану платіжну вимогу (2 примірники) спецв'язком на адресу банку платника для здійснення безакцептного списання коштів з рахунка платника на користь стягувача. Платіжні вимоги приймаються банками протягом 10 календарних днів з дня виписки.

Розрахункові документи, які подаються клієнтами в банк у паперовій формі, мають відповідати вимогам установлених стандартів та вміщувати (залежно від їх форми) такі **реквізити**:

а) назву документа;

б) номер документа, число, місяць, рік його випуску.

Число та рік вказуються цифрами, місяць — літерами. На розрахункових документах, які заповнюються за допомогою технічних засобів, допускається зазначення місяця цифрами (01—12);

в) назви та коди (номери) платника й одержувача коштів, повна назва або її офіційне скорочення, які відповідають зареєстрованим в установчих документах, ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України; якщо платник чи одержувач є фізичною особою — прізвище, ім'я та по батькові, ідентифікаційний номер, що проставляється на підставі відповідних документів податкових органів;

г) назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та умовні номери за МФО (код банку);

г) суму платежу цифрами та літерами;

д) призначення платежу: назву товару (виконаних робіт, наданих послуг), посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція (договір, рахунок, товарно-транспортний документ та інше), із зазначенням його номера й дати, назви і відповідної статті закону, якою передбачено беззаперечне списання (стягнення) коштів, тощо;

е) на першому примірнику (незалежно від способу виготовлення розрахункового документа) — відбиток печатки та підписи відповідальних осіб платника або (та) одержувача коштів;

є) коди бюджетної класифікації та строк настання платежу (у разі перерахування коштів до бюджету);

ж) суму податку на додану вартість (цифрами) або напис «без податку на додану вартість». За винятком розрахункових документів на сплату податків і зборів (обов'язкових платежів).

У разі, якщо хоча б один з вищезазначених реквізитів не заповнений або заповнений неправильно, такий документ до виконання не приймається.

Використання факсиміле при вчиненні підпису, виправлення і підчистки у розрахункових документах не допускаються.

У разі відмови прийняти від клієнта розрахунковий документ працівник банку у день отримання документа має зробити на йо-

го зворотній стороні напис про причину повернення документа без виконання (за підписами головного бухгалтера чи його заступника і виконавця, завіреними штампом банку) та повернути його клієнту.

Кошти списуються з рахунку платника тільки на підставі першого примірника розрахункового документа.

Банк приймає до виконання доручення від платників тільки в межах наявних коштів на їх рахунках.

При здійсненні розрахунків клієнти можуть застосовувати систему «Клієнт-банк», яка забезпечує передачу повідомлень між клієнтом та банком, передавання розрахункових документів.

Електронні документи, що подаються клієнтом у банк, мають відповідати формату платіжних документів системи електронних платежів НБУ із зазначенням електронних цифрових підписів відповідальних осіб платника, яким згідно з установчими документами надане право підпису.

4.3. Касові операції банків

Касове обслуговування — це сукупність банківських операцій з прийняття готівкових коштів від клієнтів і зарахування їх на відповідні банківські рахунки та видачі з клієнтських рахунків через касу банку готівкових коштів згідно з розпорядженням клієнтів на цілі, передбачені чинним законодавством.

Касові операції виконуються відповідно до інструкції з організації емісійно-касової роботи в установах банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 07.07.94 № 129.

Для проведення касових операцій у банку створюється структурний підрозділ — касовий апарат.

Операційна каса — це структурний підрозділ банків, який проводить операції з касового обслуговування клієнтів. Операційна каса може включати окремі види кас, а саме: прибуткову, видаткову, вечірню, касу перерахунку. Як правило, основний обсяг готівки в системі комерційних банків проходить через прибутково-видаткові каси.

Відповідно до чинного порядку ведення касових операцій в Україні усі підприємства незалежно від форм власності зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків. Разом з тим для забезпечення поточних потреб у готівкових коштах підприємства можуть тримати певну суму готівкових грошей у власній касі в межах встановленого ліміту залишку готівки в касі.

Ліміт каси встановлюється для кожного підприємства комерційними банками за місцем відкриття поточного рахунка щорічно протягом першого кварталу кожного року з урахуванням режиму та специфіки роботи підприємства, його віддаленості від банку, розміру касових оборотів, порядку здавання виручки в банк тощо.

Готівка приймається прибутковими касами за такими документами: оголошення на внесення готівки, повідомлення, прибуткові касові ордери.

За оголошенням на внесення готівки приймаються гроші від суб'єктів господарської діяльності для зарахування внесених сум на їхній поточний рахунок, а також від громадян до вкладів (про що робиться запис у вкладній книжці). Платежі від населення приймаються за повідомленням. Усі інші надходження, в тому числі й від працівників банку, оформлюються прибутковими касовими ордерами з видачею підписаних касиром копій прибуткових ордерів з відбитком їх печатки.

Найбільша сума готівки проходить через касу банку за оголошенням на внесення готівки. По суті, даний прибутковий документ складається з трьох окремих документів, а саме: оголошення, квитанції і ордера.

Уся готівка, що надійшла до закінчення операційного дня, оприбутковується до операційної каси і зараховується на відповідні поточні рахунки контрагентів або синтетичні балансові рахунки за балансом комерційного банку у той самий робочий день.

Вечірні каси створюються для поліпшення обслуговування клієнтів і з метою залучення готівкових коштів.

Вони здійснюють приймання грошей від підприємств, установ, організацій і населення після закінчення операційного дня. Жодних видаткових операцій (за винятком операцій закладами та з цінними паперами) працівники вечірніх кас не проводять. Кошти, що надходять до вечірніх кас, повинні бути зараховані на рахунки клієнтів наступного дня.

Основним документом при здійсненні видаткових операцій готівки є грошовий чек встановленої форми. У внутрішньобанківських операціях використовується видатковий касовий ордер. Цей документ також заповнюється індивідуальними позичальниками, що одержують позики в банках, вкладниками і пенсіонерами.

Установи комерційних банків задовольняють потреби клієнтів у готівці насамперед за рахунок грошей, що надійшли в їхні каси від клієнтів, які здають готівку в банки. Проте готівки інколи надходить недостатньо для забезпечення поточних виплат, що спричинюється нерівномірністю надходжень і видач готівки по окремих банках та нерівномірністю розподілу клієнтури між банками. Тому установи банків заздалегідь визначають свої потреби в підкріпленні операційної каси, виходячи з прогнозних розрахунків готівкових надходжень та виплат. За два-три дні до настання дати, коли можливі видатки готівки перевищать надходження, установа банку подає регіональній установі НБУ заявку на підкріплення каси. Установи комерційних банків також повідомляють регіональні установи НБУ про продаж їм надлишків готівки зі своїх операційних кас. Ця інформація дає можливість установам НБУ своєчасно відрегулювати свої оборотні каси для задоволення заявок установ комерційних банків для підкріплення операційних кас.

Підкріплення операційних кас банків здійснюється з оборотних кас регіональних установ НБУ за платіжними дорученнями, поданими їм установами банків. Указана в дорученні сума готівки списується з коррахунку установи комерційного банку і видається їй в той самий день. Доставку одержаної готівки установи банків здійснюють власними засобами або через інкасаторів НБУ.

Установа банку може підкріпити операційну касу шляхом купівлі готівки в іншій установі того самого чи іншого банку. Видача готівки з операційної каси банку-продавця здійснюється після перерахування на її коррахунок відповідної суми грошей з рахунку грошей з коррахунку банку — покупця готівки. Про таке підкріплення своєї операційної каси банк повинен повідомити відповідну установу НБУ.

Операції з приймання та видачі готівки можуть здійснюватися за допомогою банківських ідентифікаційних карток та банківських автоматів.

Банкомат — це пристрій для автоматизованого обслуговування клієнтів. Банкомати включаються в систему автоматизації банків і можуть виконувати такі операції:

- інформувати клієнтів про стан їхніх рахунків;
- видавати готівку з рахунків;
- приймати готівку для розміщення на рахунках клієнтів;
- приймати готівку для погашення позичок;
- приймати доручення про переведення грошей з одного рахунку клієнта на інший тощо.

Визначення окремих термінів до розділу 4

Акредитив — це зобов'язання банку оплатити платіжну вимогу, яку він дає на прохання свого клієнта-платника його контрагенту-постачальнику (бенефіціару) за умови дотримання останнім передбачених в акредитиві умов поставки та платежу.

Касова готівка — готівкові гроші в касах, банкоматах та обмінних пунктах банків, філій, безбалансових установ.

Касові операції — операції, які здійснює банк, а саме: видача готівки, приймання її та обмін не придатних до обігу банкнот (монет) на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами.

Операційна каса — це приміщення банку (філії, відділення), у яких здійснюються касові операції.

Платіжне доручення — це письмовий документ стандартної форми з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів з його рахунку на рахунок одержувача.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований документ, в якому передбачаються два види дій: 1) вимога продавця до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажені товари; 2) доручення покупця (платника) своєму банку оплатити вказані документи і перерахувати кошти продавцю.

Реквізити документів — обов'язкові дані для документів, передбачені діючими правилами або законом, без яких вони не можуть бути підставою для здійснення операцій (найменування, дата, сума і т.д.).

Розрахунковий чек — це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю зазначену в чеку суму коштів.

Завдання для самоконтролю до розділу 4

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

1. Які банківські рахунки відкриваються підприємствами в Україні?
2. Які документи необхідно подати до банку юридичній особі для відкриття рахунка в національній валюті?
3. Які форми розрахункових документів використовуються для здійснення безготівкових розрахункових операцій?
4. Що таке платіжна вимога-доручення?
5. Які види акредитивів може відкривати банк-емітент?
6. За якими документами приймається готівка прибутковою касою банку?
7. У яких випадках здійснюється підкріплення операційної каси банку?
8. Яким чином установа банку може підкріпити операційну касу?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. Документи, що надійшли в банк після операційного часу зі штампом «вечірня» повинні бути відображені на рахунках бухгалтерського обліку:

- а) у цей же робочий день;
- б) протягом 3 днів;
- в) протягом 7 днів;
- г) не пізніше наступного робочого дня.

2. Документи, що надійшли в банк протягом визначеного часу, повинні бути відбиті на рахунках бухгалтерського обліку:

- а) не пізніше наступного робочого дня;
- б) у цей же робочий день;
- в) протягом звітного місяця;
- г) протягом звітного кварталу.

3. Який з документів не може служити підставою для прийому готівки від клієнтів у касу комерційного банку:

- а) оголошення на внесок готівки;
- б) прибутковий касовий ордер;
- в) заява власника коштів;
- г) повідомлення розрахункової книжки для платежів за комунальні послуги?

4. Який вид каси не відноситься до кас комерційного банку:

- а) прибуткова;
- б) каса перерахування;
- в) операційна;
- г) оборотна?

5. Як документально повинна бути оформлена одночасна здача клієнтом готівки в касу банку й одержання такої ж суми грошей на заробітну плату:

- а) оголошенням на внесок готівки;
- б) прибутковим касовим ордером;
- в) грошовим чеком клієнта;
- г) одночасно оголошенням на внесок готівки і грошовим чеком клієнта?

6. У якому випадку банк не прийме платіжне доручення клієнта для розрахунку за матеріали на суму 20 тис. гривень:

- а) при попередній оплаті;
- б) при наявності коштів на рахунку в суму 35 тис. грн;
- в) при наявності коштів на рахунку в суму 19 тис. грн;
- г) при платежі за отримані матеріали?

7. Указати кількість чеків, за якими можна одержати готівкові кошти протягом одного дня:

- а) 1;
- б) 2;
- в) 3;
- г) необмежено.

8. Указати кількість внесків клієнтами готівки в банк протягом одного дня:

- а) необмежено;
- б) 2 рази;
- в) 1 раз;
- г) 3 рази.

9. Укажіть граничний термін дії чека, виписаного з розрахункової чекової книжки:

- а) десять днів із дня виписки;
- б) тридцять днів, не вважаючи дня виписки;
- в) п'ять днів, не вважаючи дня виписки;
- г) десять днів, не вважаючи дня виписки.

10. Який з документів не може служити підставою для прийому готівки від клієнтів у касу комерційного банку:

- а) оголошення на внесок готівкою;
- б) прибутковий касовий ордер;
- в) накладна до інкасаторської сумки;
- г) заява на відкриття рахунка?

11. Укажіть причини зменшеного попиту на банківські послуги:

- а) клієнти не знають про новий вид банківських послуг,
- б) пропонована банком послуга випереджає вимоги клієнтів;
- в) насичення ринку даним видом послуг;
- г) баланс між попитом та пропозицією банківських послуг.

12. Кожному з наведених нижче положень, відзначених цифрами, знайдіть відповідне наведене під буквою поняття:

А. Вексель.

Б. Чек.

В. Кредитна картка.

- а) боргове зобов'язання, що дає право власнику вимагати від боржника зазначену в ньому суму;
- б) іменний документ, що дає можливість оплачувати покупки з використанням ЕОМ;
- в) наказ власника поточного рахунка банку про виплату суми іншій особі.

КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

Згідно з Положенням Національного банку України «Про кредитування», затвердженим постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246, **кредит** — позиковий капітал банку у грошовій формі, переданий у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, терміновості, платності й цільового характеру використання.

Принцип забезпеченості надання кредиту означає наявність у банку права для захисту власних інтересів, недопущення збитків від можливого неповернення боргу позичальником через його неплатоспроможність. Принцип тимчасового користування, повернення та строковості має на увазі те, що кредит повинен бути повернутий банку позичальником не пізніше обумовленого при наданні позики терміну. Принцип платності за кредит передбачає право банку справляти плату у вигляді процента за користування позикою, котра, власне, є основним джерелом традиційних доходів комерційного банку й складає зміст банківського бізнесу. Принцип цільового використання кредиту визначає вкладення позичкових коштів у конкретні цілі діяльності позичальника.

5.1. Класифікація банківських кредитів

Кредити, які надаються банками, можна класифікувати за різними ознаками.

За **строками використання** банківські кредити поділяються на:

- короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (до 3 років);
- довгострокові (понад 3 роки).

Кожному з цих видів банківського кредиту притаманні конкретні ознаки, організаційні способи надання позик та їх погашення.

За **забезпеченням** виділяють такі види банківського кредиту:

- ◆ забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); вартість застави зазвичай перевищує суму кредиту;
- ◆ гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);
- ◆ з іншим забезпеченням (поруцительство, свідоцтво страхової організації);
- ◆ незабезпечені (бланкові кредити).

За **ступенем ризику** банківські позики поділяються на: стандартні кредити та кредити з підвищеним ризиком.

Відповідно до Положення НБУ «Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» банківські позики поділяють на п'ять груп: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні.

Стандартні позики характеризуються мінімальним ступенем ризику (2 %), що відповідає умовам стабільного фінансового стану позичальника. Для позик під контролем ступінь ризику дорівнює 5 %. Робота з цими позиками не створює проблем для фінансової діяльності комерційних банків. Субстандартні позики — це позики з підвищеним ризиком (ступінь ризику — 20 %). Фінансовий стан позичальника на момент оцінки при такому виді банківського кредиту викликає серйозні побоювання.

Сумнівними є кредити, повернення яких викликає сумнів у банку. Для сумнівних позик характерний ступінь ризику в 50 %. До цих позик відносять пролонговані й прострочені кредити. Пролонгація означає продовження терміну погашення позики після настання договірних строків погашення позики після настання договірних строків погашення через фінансову неспроможність позичальника.

Безнадійні (до погашення) є позики, які не можуть бути повернені і збереження яких на балансі банку як активу не має сенсу (ступінь ризику — 100 %). Безнадійні позики списуються у встановленому порядку. У банківській практиці сумнівні, незабезпечені та безнадійні позики відносять до категорії проблемних кредитів.

За **методами надання** виділяють такі види банківських кредитів:

- у разовому порядку;
- відповідно до відкритої кредитної лінії;
- гарантовані (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою).

У сучасних умовах комерційні банки пропонують клієнтам різноманітні схеми кредитування (надання позик).

У світовій банківській практиці найпоширенішими схемами надання позик є кредитна лінія, револьверний (автоматично поновлюваний) кредит, овердрафт.

Кредитна лінія — це оформлена договором згода банку надавати позичальникові кредити протягом певного часу до певної заздалегідь визначеної максимальної величини — ліміту кредитування. Кредитна лінія — це перспективний вид банківської позики. Протягом дії кредитної лінії клієнт може у будь-який момент отримати позику без оформлення кредитних документів. Позики надаються в межах попередньо встановленого ліміту кредитування. Розмір заборгованості може коливатися залежно від зміни реальних потреб клієнта, але сукупний залишок за кредитною лінією не повинен перевищувати встановленого ліміту.

Револьверний кредит — це позика, що надається банком клієнту в межах встановленого ліміту заборгованості, який використовується повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше виданого кредиту. Револьверний кредит — це багаторазово поновлюваний кредит. Постійне відновлення позики в умовах тривалих відносин банку й клієнта — характерна особливість револьверного кредиту. Протягом періоду дії револьверного кредиту клієнт неодноразово позичає і повертає борг. Револьверний кредит часто надається на умовах бланкової позики.

До категорії револьверних кредитів, як правило, включаються позики, що надаються фізичним особам за кредитними картками.

Овердрафт (англ. *overdraft* — перевищення кредиту) є специфічним різновидом контокорентного кредиту; це сума, в межах якої банк кредитує власника поточного рахунку. При овердрафті банк у межах узгодженого ліміту проводить платежі за клієнта на суму, що перевищує залишок коштів на його поточному рахунку. У результаті на рахунку позичальника виникає дебетове сальдо, яке й виражає суму його заборгованості перед банком. Із від'ємного залишку на рахунку банк стягує відсоток, як за зви-

чайний кредит. Правом на отримання овердрафтного кредиту користуються особливо надійні клієнти банку. Овердрафт, як правило, використовується в сучасній західній банківській практиці для користування приватними особами на поточні потреби.

У вітчизняних банках майже абсолютно переважають одноразові кредити, які надаються з простих позичкових рахунків для обслуговування конкретних комерційних операцій.

За **методами погашення** банківські кредити поділяються на такі, що погашаються:

- водночас;
- у розстрочку;
- достроково (за вимогою кредитора або за заявою позичальника);
- з регресією платежів;
- після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Ту банківську позику, яка погашається водночас, часто називають прямою; вся основна заборгованість за цією позицією має бути погашена на одну кінцеву дату. Відсотки ж можуть сплачуватися через певні проміжки часу або по закінченні строку позики. Позички в розстрочку передбачають періодичне погашення основної суми заборгованості, як правило, рівними частинами. У цьому випадку погашення позики не таке обтяжливе для позичальника, як при погашенні водночас.

За **формою залучення (організації)** банківський кредит поділяється на:

- двосторонній (комерційний банк-позичальник);
- консорціумний;
- багатосторонній (паралельний).

Банківський консорціум — тимчасове добровільне об'єднання комерційних банків для розв'язання конкретних господарських завдань. Банки — учасники консорціуму зберігають свою господарську самостійність і можуть брати участь у діяльності інших об'єднань.

Банківський консорціум створюється з метою акумуляції кредитних ресурсів як у національній, так і в іноземній валюті для здійснення кредитування господарських програм із значними обсягами фінансування, зменшення кредитних ризиків, дотримання нормативного показника максимального розміру ризику на одного позичальника. Консорціумний кредит може надаватися банка-

ми різних країн для кредитування зовнішньоекономічної діяльності.

При паралельному кредитуванні в угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальником. Банки-кредитори узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасників умовами. Кожний банк самостійно надає позичальникові визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами, умов кредитування.

На основі багатосторонніх банківських кредитів з'являється можливість здійснювати великі довгострокові кредитні проекти для задоволення, насамперед, потреб інвестиційної сфери.

При класифікації банківських кредитів використовуються й інші критерії виділення тих чи інших видів позик. Це джерела залучення (внутрішні позички, в межах своєї країни; зовнішні, тобто міжнародні позички); економічне призначення (зв'язані позички і незв'язані позички, в яких не зазначається об'єкт кредитування); вид відсоткової ставки (позички з фіксованою ставкою; позички з «плаваючою» ставкою; позички із змішаною ставкою) тощо.

Можна відокремити наступні види економічних відносин, пов'язаних із кредитом, якщо кредитором є комерційний банк:

1. Кредитні відносини між банком, з одного боку, та підприємствами, господарськими організаціями і товариствами — з іншого. Саме такі відносини найкраще відповідають умовам розвитку товарно-грошових відносин, що мають місце у ринковій економіці, і є найпоширенішими.

2. Кредитні відносини між банками та державою. У даний час комерційні банки беруть непряму участь у кредитуванні держави, купуючи облігації державних позик у її генерального агента — Національного банку України, тобто шляхом інвестування капіталу в державні цінні папери.

3. Кредитні відносини між банком та населенням для придбання фізичними особами споживчих товарів тривалого користування та послуг.

4. Міжбанківські кредитні відносини. Зазвичай цей вид кредитних відносин використовується банками для підтримання необхідних нормативів та показників банківської діяльності, а також негайного виконання своїх зобов'язань перед іншими кредиторами.

При проведенні кредитних операцій банк самостійно визначає порядок установавання рівня процентних ставок за кредитами, які надаються клієнтам банку залежно від кредитного ризику, строку користування кредитом, облікової ставки, виду забезпечення та інших факторів.

5.2. Етапи кредитного процесу

Процес кредитування розподіляється на чотири етапи, кожний з яких вносить свій внесок у якісні характеристики позички і визначає ступінь її надійності й прибутковості для банку.

Загальне керівництво за дотриманням правил оформлення, надання та своєчасного погашення кредиту покладається на керівника та головного бухгалтера установи банку.

1. Розгляд заяви на отримання кредиту.

При зверненні за отриманням кредиту клієнт повинен подати в банк:

- офіційну заяву на одержання кредиту;
- короткий опис поданого кредитування проекту;
- короткий опис підприємства-позичальника.

Основним завданням кредитного працівника на етапі розгляду заяви є професійна оцінка сильних і слабких сторін поданого для кредитування проекту чи господарської операції і визначення міри ризику банку. Якщо в ході розгляду заяви не будуть отримані відповіді на ключові питання, пов'язані з видачею кредиту, її необхідно безумовно відхилити навіть при наявності солідного забезпечення.

Після ознайомлення з документами працівник банку проводить особисту бесіду з майбутнім позичальником-власником чи уповноваженим представником керівництва підприємства. У ході бесіди необхідно сконцентрувати увагу на п'яти групах ключових запитань, які становлять найбільший інтерес банку:

а) загальні відомості про клієнта (форма власності та організаційна побудова підприємства, основна продукція, досвід і кваліфікація керівників, обсяги реалізації, основні споживачі, канали збуту, рівень доходності господарської діяльності);

б) запитання стосовно позички (яку суму фірма планує отримати у позику, на що і як буде витрачена ця сума, чи правильно складено прогноз фінансових потреб; чи враховано термін служби активів, що фінансуються за рахунок позики);

в) запитання, пов'язанні з погашенням кредиту (як клієнт планує погашати кредит, скільки коштів отримає позичальник у процесі операційного циклу, чи має клієнт спеціальне джерело погашення кредиту, чи є у клієнта гарантії і який їх фінансовий стан);

г) запитання стосовно забезпечення позички (яке забезпечення може бути передано у заставу, хто є власником забезпечення, де воно зберігається, чи знаходиться забезпечення під повним контролем позичальника, як була зроблена оцінка майна, що пропонується як забезпечення, які витрати на зберігання забезпечення);

д) запитання стосовно зв'язків клієнта з іншими банками (у якому банку клієнт має рахунок, у яких банках клієнт має валютні рахунки, чи має клієнт непогашені позички і які вони за характером).

Якщо кредитний працівник вирішив продовжити роботу з клієнтом, він складає в письмовій формі свої висновки, пропозиції і пропонує клієнту подати всі необхідні документи згідно з нижченаведеним переліком:

- нотаріально засвідчені копії статуту та установчого договору позичальника чи положення про госпорган разом з установчими документами і належним чином оформленим дорученням вищої установи на право укладати кредитні угоди від імені юридичної особи (для філій і відділень підприємств, які не є юридичними особами),

- техніко-економічне обґрунтування одержання кредиту,
- розрахунок строку окупності та рентабельності об'єкта кредитування;

- графік надходжень та платежів підприємства-позичальника на весь термін користування кредитом;

- нотаріально завірнені копії контрактів (при одержанні кредиту під закупівлю товарно-матеріальних цінностей);

- копії документів для підтвердження угод, що кредитуються;

- відомості про кредити, що отримані в інших банках;

- нотаріально завірена картка із зразками підписів керівника й головного бухгалтера та відтиском печатки госпоргану, що отримує кредит;

- завірені податковою інспекцією фінансові звіти, які включають баланс позичальника і рахунок прибутків та збитків. Для підприємств, які існують більш трьох років, фінансові звіти подаються за останні три роки плюс фінансовий звіт на останню звітну дату. Якщо підприємство існує менш як три роки, кількість звітів узгоджується з кредитним працівником банку;

- бізнес-план (для підприємств, які розпочинають свою діяльність). Вони обов'язково повинні включати такі розділи, як опис продуктів (послуг), галузевий і ринковий прогнози, плани маркетингу;

- матеріали й документи за запропонованим позичальником видом забезпечення кредиту.

Банк може вимагати іншу документацію й матеріали для оцінки обґрунтованості потреби в позичці, фінансового стану й кредитоспроможності потенційного позичальника.

Наведені вище документи використовуються як необхідна складова частина інформації для аналізу на другому етапі видачі кредиту.

2. Вивчення кредитоспроможності, фінансового стану клієнта та оцінка ризику за позичкою.

Аналіз кредитоспроможності, фінансового стану клієнта й оцінка ризику за позичкою базуються на використанні таких джерел інформації:

- матеріали, отримані безпосередньо від клієнта;

- матеріали про клієнта, які знаходяться в архівах і базах даних банку (якщо клієнт має кредитну «історію»);

- необхідні відомості можуть бути отримані від зовнішнього оточення клієнта (постачальники, кредитори, покупці продукції, обслуговуючі банки, податкова служба та ін.);

- звіти та інші матеріали державних і приватних установ (галузеві аналітичні дослідження, статистична інформація, довідники з інвестицій та ін.).

Основним джерелом інформації для аналізу фінансового стану потенційного позичальника є його бухгалтерські звіти.

У результаті розгляду звітів визначаються кількісні параметри, що характеризують господарську діяльність позичальника:

- ліквідність;
- економічну та фінансову стабільність;
- прибутковість (рентабельність);
- перспективи грошових потоків.

Перші три параметри характеризуються системою фінансових коефіцієнтів — коефіцієнти ліквідності, покриття, забезпечення власними коштами, дохід на капітал та інші.

Коефіцієнт абсолютної (термінової) ліквідності визначається відношенням суми залишків за статтями грошових коштів і короткострокових фінансових вкладень до суми залишків з непогашених кредитів та поточної кредиторської заборгованості. Він характеризує, наскільки короткострокові зобов'язання можуть бути негайно погашені швидколіквідними грошовими коштами та цінними паперами, тобто здатність позичальника швидко розрахуватись за своїми зобов'язаннями.

Коефіцієнт загальної ліквідності визначається відношенням загальної суми поточних активів до загальної суми фінансових і поточних зобов'язань. Бажано, щоб цей коефіцієнт перевищував одиницю. Таким чином визначають, чи вистачить у підприємства всіх обігових засобів для повної ліквідації своїх боргових зобов'язань.

Коефіцієнт платоспроможності визначається відношенням суми поточних активів до суми поточних зобов'язань. Це дає можливість визначити спроможність підприємства щодо погашення ним своїх короткострокових зобов'язань.

Різниця між сумами поточних активів і поточних зобов'язань визначає **величину оборотного (робочого) капіталу**. Цей показник свідчить про те, наскільки господарська діяльність підприємства забезпечена власними фінансовими ресурсами.

Падіння коефіцієнтів ліквідності в порівнянні з попередньою звітною датою свідчить про погіршення фінансового стану підприємства.

До показників економічної стабільності відносяться обіговість запасів, обіговість дебіторської заборгованості, обіговість кредиторської заборгованості та інші.

Обіговість запасів визначається відношенням суми середніх залишків запасів до виручки від одnodенної реалізації продукції. Цей коефіцієнт відображає забезпеченість виробничого циклу необхідними обіговими коштами.

Обіговість дебіторської заборгованості обчислюється відношенням суми середніх залишків дебіторської заборгованості до виручки від одnodенної реалізації. Це співвідношення свідчить про швидкість вивільнення коштів із дебіторської заборгованості.

Обіговість кредиторської заборгованості визначається відношенням суми середніх залишків кредиторської заборгованості до одноденних витрат на придбання запасів. Показник відображає швидкість погашення кредиторської заборгованості.

Не менш важливими в аналізі є коефіцієнти фінансової стабільності та фінансової незалежності (автономії), коефіцієнт маневреності власних коштів.

Коефіцієнт фінансової стабільності визначається відношенням суми власних коштів до позикових. При одержанні високого коефіцієнта (більше одиниці) не варто на цьому заспокоюватись і припиняти аналіз. Високий коефіцієнт фінансової стабільності сам собою не є ознакою цілковитого благополуччя.

Коефіцієнт фінансової незалежності обчислюється відношенням суми власних коштів до валюти балансу.

Зворотним до коефіцієнту стабільності є **коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів**, який характеризує розмір залучених коштів на одну гривню власних коштів.

Коефіцієнт маневреності власних коштів характеризує ступінь мобільності використання власних коштів.

Важливим показником, що характеризує ефективність діяльності підприємства, є рентабельність виробництва.

Рентабельність визначається як співвідношення прибутку до обсягу реалізації або іншого кількісного показника.

Під час проведення експертизи кредитного проекту та здійснення аналізу фінансового стану клієнта кредитний працівник повинен звернути увагу на необхідність спрямування на здійснення кредитного проекту власних коштів позичальника.

Необхідно надавати перевагу кредитним проектам, на здійснення яких позичальник спрямовує не менше 30 % власних коштів, тобто співвідношення банківського кредиту та власних коштів позичальника у вартості кредитного проекту складає 70 % на 30 %.

За результатами проведення аналізу ухвалюється рішення стосовно кредитоспроможності та фінансового стану позичальника, доцільності надання й ступеня ризику позички.

3. Підготовка і укладення кредитної угоди.

У процесі розробки умов кредитної угоди співробітник банку визначає основні характеристики позички: вид кредиту, суму кредиту, термін кредиту, спосіб погашення, забезпечення, ціну кредиту, інші умови.

Основним видом плати за користування банківським кредитом є процент. Поряд з процентом банки можуть установлювати комісію, що застосовується як додатковий елемент ціни банківського кредитування.

Фактори, що впливають на ціну банківського кредиту:

- а) облікова ставка НБУ;
- б) строк і розмір позики;
- в) вартість ресурсів і цілі доходної політики банку;
- г) ризик;
- д) характер відносин між банком і клієнтом;
- е) попит на банківські позики;
- є) мета кредиту та рентабельність проекту;
- є) процентні ставки інших банків в регіоні;
- з) витрати на управління кредитом.

Після того, як чітко визначені характеристики позички, а також умови угоди, за якими можливий компроміс і обов'язкові умови угоди, без виконання яких кредит не може бути наданий, проводяться остаточні переговори з позичальником.

Якщо з клієнтом досягнуто взаєморозуміння, узгоджені спірні питання і позичальником виконані всі вимоги банку щодо оформлення необхідної документації, складається текст кредитної угоди.

Після підписання кредитної угоди працівник кредитного відділу оформляє документи, які містять вказівки щодо відкриття позичкового рахунку та видачі кредиту. Ці документи повинні містити дозвільні підписи керівника банку або уповноважених ним для виконання зазначених операцій посадових осіб.

Оформлені згідно з банківськими вимогами документи передаються в обліково-операційний відділ для виконання.

4. Контроль за виконанням умов угоди погашення кредиту.

Для ефективного контролю за виконанням кредитної угоди кредитний працівник повинен оформити кредитну «справу» позичальника в розрізі конкретної позички. Документи в кредитній «справі» повинні бути згруповані за такими розділами:

- документи з позички;
- фінансова і економічна інформація про позичальника;
- запити і звіти про кредитоспроможність;
- матеріали щодо забезпечення позички;
- листування і пам'ятні записки.

Кредитна «справа» після закінчення роботи з позичкою здається у кредитний архів банку.

Працівник кредитного відділу банку на основі записів проводить контроль за своєчасністю та повнотою надходження коштів в рахунок погашення боргу за кредитом та процентами за користування кредитом.

Якщо в процесі кредитування змінились умови здійснення кредитованого проекту і це призвело до додаткової потреби в коштах, банк може задовольнити цю потребу на умовах укладання додаткової кредитної угоди.

У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку.

У разі виникнення у позичальника тимчасових фінансових ускладнень сторони можуть подовжувати строк дії кредитного договору (продлонгація). При прийнятті рішення щодо пролонгування кредиту складається додаткова угода між банком та позичальником, яка є невід'ємною частиною кредитної угоди.

При настанні строку погашення кредиту й відсутності у клієнта достатньої суми коштів для його погашення банк починає проводити роботу з проблемними кредитами. У день визначеного строку погашення частина непогашеної або непогашена заборгованість за позичкою переноситься на рахунок прострочених позик.

Труднощі з погашенням позичок можуть виникати з різних причин. Найбільш поширеними з них є: помилки самого банку при розгляді кредитної заявки, при розробці умов кредитної угоди; нерентабельна робота клієнта, що отримав позичку; фактори, невідконтрольні банку, або форс-мажорні обставини.

Існує багато сигналів, що свідчать про погіршення фінансового стану позичальника, які працівник банку повинен вміти розпізнавати. Для цього використовуються аналіз фінансової звітності, особисті контакти з позичальником, повідомлення від третіх осіб.

Якщо банк виявляє проблемну позичку, він негайно повинен вжити заходів для забезпечення повного та своєчасного її повернення. Найдоцільнішим кроком буде розробка разом з позичальником заходів щодо покращання фінансового стану підприємств-

ва. Якщо цей спосіб не дасть результатів, банк повинен забезпечити свої інтереси шляхом реалізації забезпечення, висунути претензії до гаранта і т. ін. Крайній захід — це порушення питання про оголошення позичальника банкрутом.

5.3. Кредитний ризик та методи його зниження

Кредитний ризик — ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків за користування кредитом, які належать до сплати, у терміни, визначені кредитним договором.

У банківській практиці застосовуються певні заходи, спрямовані на мінімізацію втрат від кредитного ризику. Це:

- лімітування;
- диверсифікація;
- оперативність при стягненні боргу;
- страхування;
- забезпечення кредиту;
- вивчення й оцінювання кредитоспроможності позичальника.

І спосіб — встановлення позичальникам лімітів кредитування. Як правило, банки встановлюють ліміт, який регламентує розмір обігу з видачів кредиту за певний період (ліміт видачі). У деяких випадках встановлюється ліміт заборгованості, який регламентує заборгованість за кредитом на певну дату.

Надання кредитів за допомогою ліміту видачі здійснюється, як правило, шляхом відкриття кредитної лінії (характеризує обіг з видачі кредиту). Вона відкривається клієнтам зі сталою репутацією, які мають стабільний фінансовий стан. Існують різні види кредитних ліній. Вони можуть бути поновлювальні, коли кредит надається і погашається в межах встановленого ліміту, і непоновлювальні, коли після надання і погашення кредиту відносини між банком і клієнтом припиняються. У ряді випадків питання про видачу кредитів вирішується банком кожний раз індивідуально.

II спосіб — диверсифікація кредитних вкладень. Це означає розподіл кредитів між різними суб'єктами правовідносин, клієнтами різних форм власності та галузей економіки, між різними регіонами країни тощо. У деяких випадках дотримання банком

диверсифікації здійснюється за допомогою нормативів або вимог, які встановлюються НБУ.

Чим більші кількості позичальників надається кредит, тим меншим буде ризик неповернення кредитів за інших рівних умов, оскільки вірогідність банкрутства багатьох позичальників значно менша, ніж кількох.

III спосіб — оперативність при стягненні боргу — передбачає необхідність підтримувати з позичальником тісні контакти протягом усього строку користування кредитом. Банк повинен слідкувати за станом справ у клієнта і у разі необхідності застосовувати упереджувальні дії щодо захисту своїх інтересів.

IV спосіб — страхування кредитних операцій. Він означає, що банки повинні створювати страхові фонди як на макро-, так і мікрорівнях, а також страхувати окремі кредитні угоди в спеціалізованих страхових компаніях.

V спосіб — забезпеченість кредиту.

У країнах з розвинутою ринковою економікою найпоширенішими є такі форми забезпечення кредитів:

- гарантія або порука третьої сторони;
- переуступка контрактів, дебіторської заборгованості;
- застава товарних запасів;
- застава дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів, страхування.

Гарантія або порука — це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності; оформляється як самостійний обов'язок гаранта чи поручителя.

Переуступка контрактів практикується при кредитуванні будівельних компаній, що здійснюють регулярні поставки товарів або послуг за контрактом. Боржник переуступає контракт кредитувачому банку, внаслідок чого надходження коштів від замовника зараховуються в погашення кредиту.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунка, що вимагає оплати за поставлені позичальником товари.

Забезпечення товарними запасами означає, що предметом застави можуть бути: сировина, комплектуючі вироби, готова продукція тощо.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. Заставою тут ви-

ступають документи, що підтверджують відвантаження товарів. Такі документи називаються коносамент і накладні.

Іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якому предмет застави залишається у заставодавця чи третьої особи. Предметом іпотеки може бути майно, пов'язане із землею, — будівлі, споруди, квартири, земельні ділянки громадян, багаторічні насадження тощо.

Заставою за кредитом можуть бути такі види рухомого мийна: обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби, товари довгострокового вжитку.

Застава векселя чи іншого цінного папера здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержавцю індосованого цінного папера. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їх висока ліквідність.

Зустрічаються й інші способи забезпечення кредитів. Зокрема, надання позичальнику кредиту за умови накопичення та зберігання останнім протягом встановленого терміну визначеної суми коштів на вкладі, при видачі позичок індивідуальним позичальникам за заставу беруться поліси страхування життя, свідоцтва про ощадні внески, вимоги на виплату заробітної плати; при кредитуванні підприємств добувних галузей — корисні копалини або контракти на постачання сировинних ресурсів; при кредитуванні фермерських господарств — урожай.

У практиці роботи українських комерційних банків найпоширенішими формами забезпечення зобов'язань позичальника перед банком є застава майна, гарантія (поручительство) третьої особи, стягнення пені й штрафів, переуступка на користь банку вимог і рахунків позичальника третій особі, страхування відповідальності позичальника перед банком за неповернення кредитів і ризику непогашення кредитів. Правові основи цих форм застави визначені Цивільним кодексом України.

VI спосіб — оцінка кредитоспроможності позичальника. У процесі роботи, що передедує укладанню кредитної угоди, працівник банку повинен ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, тобто його здатність своєчасно погасити кредит, виявити фактори, які можуть спричинити непогашення позички. Кредитоспроможність позичальника, на відміну від його платоспроможності, не фіксує неплатежі за минулий період чи на певну дату, а прогнозує здатність до погашення боргу на най-

ближчу перспективу. Отже, кредитоспроможність — це якісна оцінка позичальника, яка дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування і дозволяє передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання.

Межі вивчення кредитоспроможності залежать від розміру позички, терміну позички, результатів минулої діяльності позичальника, забезпечення кредиту (яка форма забезпечення передбачається), взаємовідносин банку з клієнтом.

Жодних твердих правил щодо цього не існує, оскільки кожний клієнт, що подав кредитну заявку, може мати специфічні особливості, які вимагають більш детального вивчення.

Оцінка кредитоспроможності — процес творчий, що вимагає від банківських працівників глибоких економічних знань, аналітичного мислення, вміння визначати та оцінювати тенденції в господарській діяльності й фінансовому стані позичальників, зокрема можливості дотримання ними принципів кредитування, прогнозувати майбутній стан справ позичальника та передбачати обставини, які можуть на них вплинути.

5.4. Резерв на покриття можливих втрат за кредитними операціями банків

Для підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту кредиторів і вкладників комерційних банків НБУ встановив Порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків і затвердив його постановою Правління НБУ від 27.03.98 № 122 та вніс зміни і доповнення до цього Порядку постановою Правління НБУ від 16.12.98 № 520.

Відповідно до цього Положення комерційні банки формують резерв для покриття можливих збитків, що можуть бути завдані в результаті їх кредитної діяльності. Резерви формуються для відшкодування можливих втрат за основним боргом (без процентів та комісій) за всіма видами наданих кредитів у національній та іноземній валютах, включаючи депозити, кредити іншим банкам, суб'єктам господарювання (овердрафт,

враховані векселі, факторингові операції, фінансовий лізинг), гарантії та поручительства. Резерв використовується на покриття безнадійної заборгованості, яка виникла внаслідок кредитної діяльності банку.

З метою нарахування резерву комерційний банк здійснює класифікацію наданих кредитів і депозитів та оцінку кредитних ризиків.

Згідно з оцінкою фінансового стану позичальника та перспектив його розвитку кредити слід відносити до таких категорій:

клас А — фінансова діяльність дуже добра й дає змогу погашати основну суму кредиту та проценти за ним у встановлені строки;

клас Б — фінансова діяльність добра, але немає можливості підтримувати її на цьому рівні протягом тривалого часу;

клас В — фінансова діяльність задовільна, але спостерігається чітка тенденція до погіршення;

клас Г — фінансова діяльність погана й спостерігається її чітка циклічність протягом коротких періодів часу;

клас Д — фінансова діяльність свідчить про збитки і очевидно, що ні основна сума кредиту, ні проценти за ним не можуть бути сплачені.

Погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та процентів за ним є:

✓ добрим, якщо заборгованість за кредитом і процентами сплачується у встановлені строки та за кредитом, пролонгованим один раз на строк не більше 90 днів;

✓ слабким, якщо прострочена заборгованість за кредитом та процентами становлять не більше 90 днів чи заборгованість за кредитом, пролонгованим на строк понад 90 днів, якщо проценти сплачуються;

✓ недостатнім, якщо прострочена заборгованість за кредитом та процентами становить понад 90 днів, чи заборгованість за пролонгованим кредитом перевищує 90 днів і проценти не сплачуються.

При визначенні розміру резерву сума заборгованості за кожним позичальником окремо зменшується на вартість гарантій і застави.

Відповідно до перелічених критеріїв кредитний портфель банків класифікується за такими групами (табл. 3).

Таблиця 3

КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКУ

Клас позичальника	Погашення заборгованості		
	добре	слабке	недостатнє
А	Стандартний	Під контролем	Субстандартні
Б	Під контролем	Субстандартний	Сумнівний
В	Субстандартний	Сумнівний	Безнадійний
Г	Сумнівний	Безнадійний	Безнадійний
Д	Безнадійний	Безнадійний	Безнадійний

У розрахунок розміру резерву вартість заставного майна (майнових прав) позичальника (за винятком державних цінних паперів) включається у розмірі не більше 50 % вартості, визначеної договором застави. Враховуючи кон'юнктуру ринку, комерційний банк зобов'язаний один раз на рік, а у разі пролонгації кредитного договору — під час кожної пролонгації проводити перегляд вартості заставного майна, визначеної договором застави.

Резерв має бути сформовано щодо кожної групи кредитів у повному обсязі відповідно до сум фактичної заборгованості за групами ризику та встановленого рівня резерву з розподілом за видами валют.

Таблиця 4

ЗАЛЕЖНІСТЬ РІВНЯ РЕЗЕРВУ ВІД ГРУПИ КРЕДИТІВ

Групи кредитів	Рівень резерву (ступінь ризику), %
Стандартні	2
Під контролем	5
Субстандартні	20
Сумнівні	50
Безнадійні	100

Комерційний банк формує резерв під стандартну й нестандартну заборгованість у повному обсязі щоквартально. Якщо банк має філії, резерв формується окремо головним банком, окремо підвідомчими установами. Резерв під стандартну заборгованість за кредитами обліковується на балансі головного банку. Резерв під нестандартну заборгованість за кредитами обліковується на балансі установ банку, які зареєстровані як платники податку. За повноту формування резервів відповідальність несе головний банк (юридична особа).

Визначення окремих термінів до розділу 5

Відстрочення погашення кредиту — продовження кінцевого строку погашення кредиту, встановленого кредитним договором.

Довгострокове кредитування — надання банками на тривалий строк (понад рік) позичок підприємствам, об'єднанням, організаціям та приватним особам на відновлення, розширення та створення основних фондів (основного капіталу).

Застава — актив, що його позичальник (клієнт банку) пропонує як забезпечення виплати своїх боргів.

Іпотечний кредит — особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів фізичним особам — резидентам України під заставу нерухомого майна.

Короткостроковий кредит — кредит з початковим строком погашення до одного року.

Кредит — позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається позичальнику в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості та платності.

Кредитна лінія — згода банку надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлену суму за певний відрізок часу, без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитний договір — договір між банком та позичальником, який визначає розмір і умови надання кредиту, права та обов'язки суб'єктів кредитних відносин, а також відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору.

Кредитний рахунок — рахунок, за яким обліковується залишок заборгованості за наданим кредитом.

Кредитний ризик — ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків за користування кредитом, які належать до сплати, у терміни, визначені кредитним договором.

Кредитні відносини — стосунки, які виникають між банком та позичальником у процесі здійснення кредитних операцій.

Кредитні операції — вид активних операцій, пов'язаних з наданням клієнтам коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування за певних умов, а також надання гарантій, поручительств, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо.

Кредитоспроможність — наявність у позичальника передумов для одержання кредиту та здатність здійснювати розрахунки за своїми борговими зобов'язаннями в повному обсязі та в строки, визначені кредитним договором.

Овердрафт — короткостроковий кредит, що надається банком клієнту понад його залишок на поточному рахунку в банку шляхом дебетування його поточного рахунка в межах сум, що визначаються відповідними розрахунками за методикою, встановленою банком.

Овернайт — надані та отримані кредити і депозити строком не більше ніж на один операційний день без урахування неробочих днів банку.

Позичальник — суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах, передбачених кредитним договором.

Порука — вид забезпечення зобов'язань, при якому поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи солідарно відповідати (якщо інше не передбачено договором поруки) за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в частині.

Споживчий кредит — кредит, який надається фізичним особам — резидентам України на придбання споживчих товарів та послуг.

Завдання для самоконтролю до розділу 5**1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:**

1. За якими ознаками здійснюється класифікація банківських кредитів?
2. Які види економічних відносин можна виокремити, якщо кредитором є комерційний банк?
3. У чому полягають основні принципи банківського кредитування?
4. Що таке споживчий кредит?
5. Яка структура процесу банківського кредитування?
6. Які коефіцієнти розраховуються для визначення кредитоспроможності позичальника?
7. Що таке кредитний ризик та які методи існують для його мінімізації?
8. Які фактори впливають на розмір банківської процентної ставки?
9. Яким чином формується резерв на покриття можливих втрат комерційного банку за позиками?
10. На які групи розподіляються кредити згідно зі ступенем ризику?

Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань

1. Укажіть, хто виступає в ролі кредитора при комерційному кредиті:

- а) комерційні банки;
- б) підприємства;
- в) держава;
- г) спеціальні фінансово-кредитні інститути.

2. За зв'язком з наявністю забезпечення кредит поділяється на:

- а) пролонгований;
- б) бланковий;
- в) онкольний;
- г) забезпечений.

3. За термінами надання кредит поділяється на:

- а) короткостроковий;
- б) середньостроковий;
- в) строковий;
- г) пролонгований.

4. Негативними наслідками міжнародного кредиту можуть бути:

- а) економічна залежність від кредитора;
- б) збільшення витрат обігу;
- в) посилення структурних диспропорцій в економіці;
- г) порушення безперервності суспільного відтворення в країні-кредиторі.

5. Як називається банківський кредит, виданий без забезпечення позички:

- а) пролонгований;
- б) онкольний;
- в) бланковий;
- г) строковий?

6. Хто може виступати в ролі кредитора при споживчому кредиті:

- а) Міністерство фінансів;
- б) комерційний банк;
- в) кредитний союз;
- г) торгуюча організація?

7. У ролі позичальника при комерційному кредиті можуть виступати:

- а) підприємства;
- б) населення;
- в) інші комерційні банки;
- г) центральний банк.

8. При якій формі кредиту в ролі позичальника виступає тільки населення:

- а) лізинговому;
- б) державному;
- в) банківському;
- г) споживчому?

9. До короткострокових банківських позичок відносяться кредити, надані на термін не більши:

- а) трьох місяців;
- б) одного місяця;
- в) шести місяців;
- г) одного року.

10. Джерелами кредиту можуть бути:

- а) тимчасово вільні кошти населення;
- б) нарахована, але не виплачена зарплата;
- в) сума перевищення витрат бюджету над його доходами;
- г) частина прибутку підприємства до її цільового використання.

11. При якій формі кредиту в ролі кредитора і позичальника виступають госпоргани:

- а) банківського;
- б) лізингового;
- в) споживчого;
- г) комерційного.

12. Позичальниками при споживчому кредиті можуть бути:

- а) населення;
- б) підприємства, що виробляють товари народного споживання;
- в) комерційні банки;
- г) бюджетні організації.

13. Назвіть форму кредиту, при якому в ролі позичальника виступає в основному держава:

- а) іпотечний;
- б) державний;
- в) банківський;
- г) бюджетний.

14. Які з вимог до застави за позичкою не відносяться до усіх видів застави:

- а) ліквідність;
- б) перевищення вартості закладених цінностей над сумою позички;
- в) реєстрація в органах державної автоінспекції;
- г) використання тільки по одному зобов'язанню?

15. Яка з форм забезпечення повернення банківських позичок не вимагає участі в кредитній угоді третьої особи:

- а) застава;
- б) гарантія;
- в) поручительство;
- г) страхування?

16. Кожному з наведених нижче положень, відзначених цифрами, знайдіть відповідне наведене під буквою поняття.

- А. Зворотність.
  - Б. Депозитний відсоток.
  - В. Умови для виникнення кредитної угоди.
1. Збіг інтересів кредитора і позичальника.
  2. Сутнісний принцип кредитування.
  3. Плата за притягнуті банком ресурси.

17. Кожному з наведених нижче положень, відзначених цифрами, знайдіть відповідне наведене під буквою поняття.

- А. Комерційний кредит.
  - Б. Поточний кредит.
  - В. Лізинговий кредит.
1. Кредит-оренда.
  2. Кредит під заставу нерухомості.
  3. Кредит у виді продажу товару з відстрочкою платежу за товар.

18. Кожному з наведених нижче положень, відзначених цифрами, знайдіть відповідне наведене під буквою поняття.

- А. Пропорційний спосіб погашення кредиту.
  - Б. Одноразовий спосіб погашення кредиту.
  - В. Прогресивний спосіб погашення кредиту.
1. Поступове наростання величини платежів.
  2. Платіж здійснюється один раз.
  3. Рівномірне погашення кредиту протягом терміну кредитної угоди.

6.1. Векселі: економічна природа, види, основні операції

Невід'ємним елементом сучасного грошового обігу є вексель. Як платіжний засіб вексель може використовуватись для погашення заборгованості між ринковими суб'єктами, запобігаючи платіжній кризі. Водночас вексель є інструментом комерційного кредиту, що виступає у вигляді відстрочення платежу за надані товари та послуги.

Українські комерційні банки здійснюють операції з векселями відповідно до законів України «Про цінні папери і фондову біржу», «Про підприємства в Україні», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні». Механізм проведення банками вексельних операцій базується також на Положенні про простий і переказний вексель (затверджене Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1937 р. № 104 1341), Правилах виготовлення і використання вексельних бланків (затверджене Постановою КМУ і НБУ від 10 вересня 1992 р. № 528), Положенні про операції банків з векселями (затверджене Постановою Правління НБУ від 28 серпня 1999 р. № 258).

Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» від 18 червня 1991 р. визначає вексель як цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

За формою та способом використання векселі поділяють на прості й переказні.

Простий вексель означає зобов'язання однієї особи виплатити зазначену суму коштів іншій особі за поставлені товари чи надані послуги.

Це зобов'язання можна виразити словами:

«Ми заплатимо...» або будь-якою іншою формулою, що містить зобов'язання платежу в тексті векселя і стосується особи, яка підписала вексель.

Переказний вексель (тратта) є наказом позичальнику виплатити певну суму коштів пред'явнику векселя. Наказ цей виражається будь-якою формулою, яка містить наказ здійснити платіж в тексті векселя і звернена до особи, якій особа, що підписала вексель, доручає здійснити платіж.

Виходячи із визначення простого і переказного векселів, первинними сторонами простого векселя виступають дві особи:

- векседавець — особа, що виписує вексель, яка одночасно є і платником за векселем;

- ремітент — перший отримувач за векселем або перший векселедержатель, перед яким платник приймає зобов'язання про платіж. У переказному векселі первісними учасниками є:

- трасант (векседавець) — особа, що виписує вексель;

- трасат (платник), до якого трасант звертає свій наказ про платіж за векселем;

- ремітент — перший отримувач або перший векселедержатель, на користь якого виставляється вексель. Тобто, за переказним векселем, на відміну від простого, платником є не векседавець, а інша особа, яка повинна письмово підтвердити свою згоду здійснити платіж за векселем у визначений строк — ця спеціальна дія називається акцептом тратти.

Тому переказний вексель має форму наказу трасанта платнику (який після акцепту стає акцептантом) здійснити платіж за векселем.

Всіх учасників векселя пов'язують визначені правовідносини, предметом яких є, в кінцевому результаті, сплата вексельної суми.

Трасант, підписуючи вексель і видаючи його ремітенту, приймає на себе перед ремітентом, а також і перед наступним держателем векселя (якщо вексель буде мати подальший обіг) відповідальність за його оплату. Але трасант не є основним боржником за векселем. Його відповідальність носить вторинний характер, тому що вона настає тільки у випадку несплати векселя платником.

Відповідальність є безвідкличною, тому буде недійсним будь-яке застереження на векселі, за допомогою якого трасант знімає з себе цю відповідальність (наприклад «без звороту»). Трасант та-

кож несе відповідальність за акцепт векселя платником, яка виражається в тому, що, якщо платник відмовиться акцептувати вексель, то держатель має право пред'явити трасанту негайну вимогу про платіж за векселем, не чекаючи строку платежу. Але в цьому випадку трасант може зняти з себе відповідальність за акцепт до настання строку платежу за векселем.

Ремітенту (або наступному держателю векселя) належить право вимагати платіж за векселем у трасанта у випадку відмови платника від акцепта або сплати векселя. Але це право може бути реалізоване тільки при дотриманні ремітентом (держателем) таких умов: своєчасного пред'явлення векселя до акцепту або платежу та здійснення протесту в неакцепті або неплатежі. Але якщо трасант зробить у векселі відмітку «без протесту» або «без витрат», то дотримання перелічених умов для пред'явлення вимоги про платіж до трасанта не обов'язкове.

Зобов'язання трасанта перед ремітентом (і наступним держателем) підтверджується підписом трасанта на векселі і в силу цього носить вексельний характер. Разом з тим трасант і ремітент пов'язані також відносинами тієї угоди, яка була передумовою видачі векселя. Ці правовідносини між ними регулюються нормами цивільного права про зобов'язання, що витікають із договорів. Тобто видача векселя, створюючи нові вексельні відносини між трасантом і ремітентом, не зупиняє правовідносин, які існують між ними за основною угодою. Внаслідок цього ремітент, що втратив за будь-якої причини право вимоги до трасанта із векселя, може пред'явити останньому позов із основної угоди, а трасант має право заявити проти вимоги ремітента за векселем заперечення із цієї ж утвореної між ними угоди.

Але трасант не тільки несе зобов'язання за векселем, але й має також право прямого позову, оснований на векселі, проти акцептанта, що не сплатив вексель. Такий позов можливий у випадку, коли сам трасант одночасно є і ремітентом (тобто коли вексель виписаний за власним наказом трасанта), а також у випадку, коли трасант оплачує вексель у порядку зверненої до нього регресної вимоги держателя векселя.

Платник, що не акцептував вексель, не є відповідальною за векселем особою, тому що він не поставив на векселі свій підпис, який тільки і може породити вексельну відповідальність. Але акцепт — не обов'язкова дія для того, щоб платник здійснив оплату виставленого на нього векселя. Тому ремітент (або інший держа-

тель) має право надати вексель платнику у належний строк для оплати. Платіж, здійснений платником за таким векселем, буде носити визвольний характер, тобто визволить платника від його зобов'язання за основним договором з трасантом, а також звільнить трасанта від його відповідальності перед ремітентом (або іншим держателем) за векселем; з оплатою векселя платником вексель гаситься. Якщо платник відмовиться від оплати векселя, він може нести відповідальність тільки перед трасантом, але відповідальність не вексельну, а таку, що виникає із укладеної між ними угоди, по якій і був виставлений вексель.

Векселі, як прості, так і переказні, що виписані та підлягають сплаті в даному місці, називаються місцевими, що підлягають сплаті в межах тієї ж країни, де вони виписані, — внутрішніми, а виписані в одній країні, а підлягають сплаті в іншій країні — іноземними (зовнішніми).

Всі векселі за їх економічною природою можна розділити на комерційні та фінансові векселі.

Комерційний вексель з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг. Звідси походять синоніми комерційного векселя: товарний, торговий.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики. Векселі, в основу яких покладено реальні фінансові угоди і котрі виписані (акцептовані) авторитетними особами, передусім банками, мають досить широку сферу обігу. В обігу, однак, можуть з'являтися і фіктивні, безгрошові векселі, до яких належать так звані дружні, бронзові, підроблені векселі.

Підроблений вексель — це вексель, в якому міститься підроблений підпис векселедавця, або акцептанта, фальсифіковано вексельну суму чи строк погашення. Підроблення здійснюється з метою отримання коштів у банку під даний вексель.

Дружній (приятельський) вексель також не передбачає реальної кредитної операції. Він акцептується з метою надання допомоги в отриманні кредиту під вексель неплатоспроможній особі. Як правило, обидва суб'єкти угоди акцептують векселі один на одного для того, щоб згодом отримати під них кредит у банку. Такі векселі, коли кілька суб'єктів виступають то векселедавцем (платником), то векселедержателем (покупцем), називають зу-

стрічними. Однак зустрічні векселі не завжди фіктивні (дружні чи бронзові), оскільки вони можуть з'являтися в результаті реальних торговельних відносин між контрагентами.

Бронзовий (дугий, вигаданий) вексель виписується на ім'я неіснуючої або задалегідь неплатоспроможної особи. Метою подібної операції є отримання кредиту чи збільшення заборгованості неплатоспроможної особи для того, щоб майно банкрута залишилось у близьких йому осіб, замість того, щоб перейти у власність реальних кредиторів. На відміну від дружнього векселя, в якому особа, що його акцептувала (підписала), бере на себе вексельні зобов'язання, бронзовий вексель виникає для обману кредиторів. Проблема, однак, у тому, що, незважаючи на економічну дефектність дружніх та бронзових векселів, у них немає юридичних дефектів, оскільки підписи не фіктивні, наявні усі реквізити. Це вимагає підвищеної уваги з боку працівників банку до здійснення вексельного кредитування.

Економічна сутність векселя.

Вексель:

1. Це свідоцтво боргу.
2. Це грошове зобов'язання.
3. Є абстрактним борговим зобов'язанням, тобто не залежним від причин виникнення боргу, відносин між суб'єктами вексельної операції, часу й місця здійснення угоди.
4. Це беззаперечне боргове зобов'язання. Особа, що є платником за векселем, жодним чином не може ухилитись від сплати боргу чи продовжити термін використання кредиту.
5. Це безумовне боргове зобов'язання.
6. Є письмовим документом, виписаним строго за встановленою формою і не може існувати поза письмовою формою.

Обов'язковими реквізитами векселя являються:

- валюта і сума векселя;
- дата платежу;
- безумовне зобов'язання (наказ) сплатити вексельну суму;
- найменування та адреса векселедавця;
- місце платежу.

Операції з векселями, що здійснюються в сучасних умовах комерційними банками, можна класифікувати за такими групами:

1. Кредитними вважаються вексельні операції, котрі супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти вексе-

лів чи під забезпечення вексями. Кредитні операції банків з вексями можуть бути активними — врахування векселів, надання кредитів під заставу векселів або пасивними — переврахування придбаних векселів, одержання кредиту під заставу векселів.

2. Торговельними є операції з купівлі або продажу векселів за ціною, що встановлюється у відсотках до суми векселя. До активних торговельних операцій належить придбання векселів, а до пасивних — продаж придбаних векселів.

3. Гарантійні операції супроводжуються взяттям банком на себе зобов'язань платежу за вексями з умовою оплатити векселі при настанні певних обставин і в обумовлений строк. До гарантійних належать операції з авалювання та надання гарантій на забезпечення оплати векселів (наприклад, при розрахунках з допомогою документарного акредитиву).

4. Розрахункові операції поділяються на операції з оформлення заборгованості вексями (акцептування переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку; видача простих векселів банком кредиторіві банку; видача банком переказних векселів на боржника банку; видача банку простих векселів боржником банку) та на операції з розрахунків з використанням векселів (вексельний платіж банку кредиторіві; вексельний платіж боржника банку).

Виконання **комісійних та довірчих** операцій пов'язано з інкасуванням векселів; оплатою векселів, у яких банк є особливим платником (доміциліантом); зберіганням векселів (оригіналів, копій і примірників); купівлею-продажем, а також обміном векселів за дорученням клієнтів.

Угоди про кредитні, торговельні та гарантійні операції, а також інкасування векселів і зберігання, купівлю, продаж і обмін векселів за дорученням клієнтів (інших банків) мають бути укладені в письмовій формі з урахуванням вимог чинного законодавства. Розрахункові операції можуть здійснюватись без угод (договорів) на підставі первинних документів (реєстрів, актів тощо). Окрім зазначених у Положенні «Про операції банків з вексями» банки можуть також здійснювати й емісійні операції у сфері вексельного обігу. Зокрема, як і інші суб'єкти господарської діяльності, банки використовують векселі для оформлення своїх господарських боргів, а також для переоформлення власної фінансової заборгованості. Таким чином всі операції банків з вексями можна подати у вигляді схеми (рис. 2).

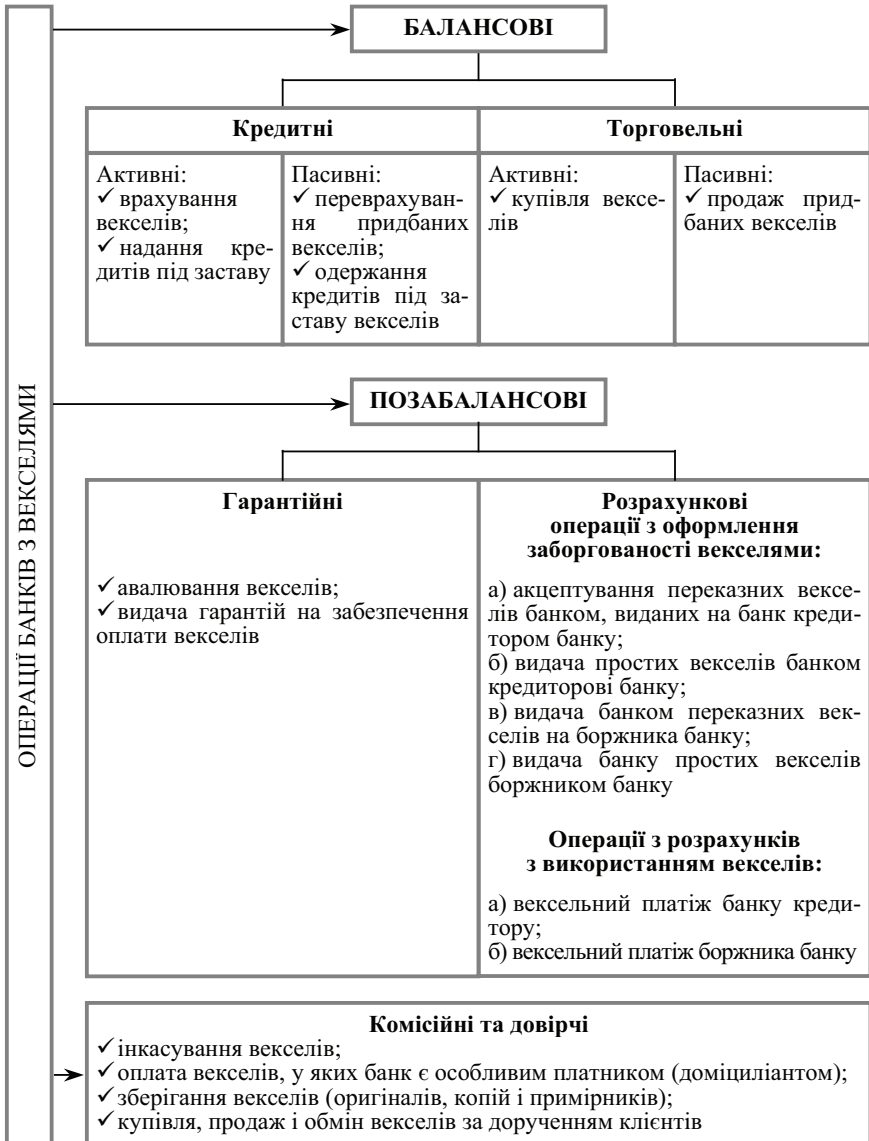

Рис. 2. Операції банків з вексями

Надання банками грошових коштів у вигляді кредитів під заставу векселів здійснюється на загальних принципах банківського кредитування. Особливістю цього виду кредитування є лише порядок надання, зберігання та реалізації застави, якою є векселі. Так, прийняття векселів до застави банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем — позичальником договору застави, в якому також встановлюється місце зберігання заставлених векселів.

На зберігання вексель може бути переданий банку, державному чи приватному нотаріусу. Банку надається право вимагати, щоб заставлені векселі зберігалися саме у банку. Як правило, до застави приймаються векселі, строк платежу за якими є більш тривалим, ніж термін надання кредиту.

Торговельні операції з купівлі та продажу векселів здійснюються банками на підставі укладеного з продавцем (покупцем) договору про купівлю (продаж) векселів, в якому, зокрема, повинні бути визначені:

- ціна купівлі (продажу) векселів;
- строк та порядок здійснення розрахунку;
- умови переходу права власності на векселі;
- строк та порядок передавання векселів тощо.

Ціна векселя при купівлі (продажу) встановлюється за домовленістю сторін у відсотках до номінальної вартості векселя. Дата переходу прав власності, строк і порядок розрахунку та передавання векселів встановлюються договором за домовленістю сторін.

Продавець може зробити на векселі один із таких передавальних написів (індосаментів):

іменний — індосамент, за яким векселедержатель передає права за векселем покупцю та в якому зазначається особа, якій або за наказом якої має бути здійснений платіж;

бланковий — індосамент без зазначення певної особи, який складається лише з підпису векселедержателя, за яким векселедержатель передає всі права покупцю векселя. Вексель з проставленим бланковим індосаментом, який підлягає оплаті за наказом, повинен бути оплачений пред'явнику. Векселедержатель може перетворити бланковий індосамент у повний, зробивши над підписом бланкового індосаменту вказівку на певну особу.

Організаційне забезпечення проведення операцій з векселями визначається банком. У банках, які активно використовують век-

селі, як правило, створюються спеціалізовані структурні підрозділи, до основних функцій яких належать: координування здійснення установами банку операцій з векселями; контроль за дотриманням вимог законодавчих та нормативних актів; здійснення юридичної та фінансової експертизи векселів, що подаються в банк; накопичення, оброблення і зберігання інформації про фінансовий стан зобов'язаних осіб за векселями, що належать банку на праві власності або перебувають у заставі; контроль за строками здійснення відповідних дій за векселями (платіж, акцепт тощо); складання, видача й акцептація банком простих і переказних векселів.

6.2. Авальювання та акцептування векселів

Гарантійні банківські операції з векселями полягають у наданні банком забезпечення платежу за векселем за будь-яку із зобов'язаних за ним осіб. Гарантування оплати векселів є формою кредитування банком суб'єкта господарювання і здійснюється на загальних принципах банківського кредитування за дорученням та за рахунок клієнтів. Гарантія платежу за векселем надається шляхом авальювання векселя та письмової гарантії в забезпечення оплати векселя.

Аваль — це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила цю гарантію (аваліст), бере на себе відповідальність повністю або в частині суми за зобов'язання якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Аваль вчиняється на переказному векселі або на додатковому аркуші (алонжі). Також аваль може даватись і на окремому аркуші із зазначенням місця видачі. Аваль виражається словами «Вважати за аваль», «Гарантую», «Як аваліст за...» або іншими рівнозначними формулюваннями, а також підписом аваліста. Для авалю достатньо одного лише підпису, поставленого авалістом на лицьовому боці переказного векселя, якщо тільки цей підпис не поставлений платником або векселедавцем.

Обсяг та порядок відповідальності банку за гарантією визначається законодавством тієї місцевості, де надано гарантію, та змістом самої гарантії. Для того, щоб зобов'язання за гарантією

регулювалося нормами законодавства про вексельний обіг, достатньо, щоб в ній були такі реквізити:

- повне найменування банку-гаранта;
- безумовне зобов'язання банку-гаранта про виплату гарантійної суми;
- сума гарантії;
- місце видачі.

Крім того, в гарантії платежу за векселем може міститися: повна назва позичальника (особи, від імені якої видається гарантія); повна назва бенефіціара — особи, на користь якої видана гарантія; строк платежу та/або подія, яка обумовлює строк платежу; умови подання вимоги платежу; можливе врегулювання скорочення гарантійної суми; застереження про витрати.

Авалюючи вексель, банк надає такій особі строковий кредит або кредит до запитання (залежно від строку платежу за векселем). Як правило, можуть бути авальовані векселі, в яких точно визначений строк платежу, а саме: визначено-строкові, дато- і візовекселі, причому на останніх має бути відмітка про дату подання. Аваль може бути наданий у будь-який час: при складанні, видачі та на будь-якому наступному етапі обігу векселя. Аваліст може бути як третьою особою, котра не має відношення до векселя, так і одним із написантів векселя.

Аваліст відповідає так само, як і особа, за яку видана гарантія, однак аваліст є боржником «другої черги», і аваль набуває чинності лише після невиконання зобов'язань особою, за яку він виданий. Зобов'язання аваліста є дійсними навіть у тому разі, якщо те зобов'язання, яке він гарантував, виявиться недійсним з будь-якої іншої причини, крім дефекту форми.

За умови невиконання клієнтом своїх зобов'язань банк має оплатити вексель. Оплачуючи переказний вексель, банк-аваліст набуває прав, що випливають з переказного векселя як проти тієї особи, за котру був виданий аваль, так і проти тих осіб, які зобов'язані перед цією особою.

У міжнародній торгівлі, де наявність гарантії оплати особливо велика, значного поширення набули акцептні операції комерційних банків. Вони полягають у тому, що банк гарантує оплату своїм клієнтом поставленої продукції (виконаних робіт) шляхом акцептування замість нього переказного векселя. У результаті виникають так звані банківські акцепти — акцептовані векселі, які здатні обертатись на грошовому ринку.

Акцептант — це платник, що акцептував виставлений на нього переказний вексель. Завдяки акцепту платник стає головним боржником за векселем. Таким чином, акцепт є письмовим зобов'язанням на векселі платника сплатити його держателю в строк. З того моменту, як акцептант повернув акцептований ним вексель, його зобов'язання за векселем стає безвідкличним (навіть якщо він пізніше й закреслив свій акцепт).

Акцепт здійснюється у вигляді напису на лицьовій стороні векселя. Акцепт повинен бути простим і нічим не обумовленим, але може бути як повним (на всю суму векселя), так і частковим (на частину суми векселя).

У випадку відмови (повної або часткової) в акцепті векселедержатель повинен опротестувати вексель в неакцепті. В цьому випадку у його держателя виникає право оплати в порядку регресу, тобто зворотньої вимоги до попередніх зобов'язаних за векселем осіб.

Через свою високу ліквідність та надійність банківські акцепти виступають як міжнародний платіжний засіб, адже завдяки наявності подвійної гарантії оплати — імпортера, який надає кошти на оплату векселя, і банку, котрий гарантує і здійснює безпосередній платіж, — їх охоче приймають в оплату експортери продукції; крім цього, під банківський акцепт легко рефінансуватись, бо на грошовому ринку існує попит на дані інструменти.

6.3. Інкасування та доміциляція векселів

Комерційні банки можуть виконувати доручення своїх клієнтів-векселедержателів, беручи на себе відповідальність за подання векселів і супровідних комерційних документів у строк платнику та одержання належних платежів. Ця послуга називається інкасуванням векселів.

В інкасовій операції беруть участь п'ять учасників: векселедержатель, який дає доручення інкасувати вексель (принципал, комітент); банк, якому дано доручення здійснити інкасування векселя (ремітент); банк, який бере участь в інкасуванні, але не є банком-ремітентом (інкасуючий банк); платник за векселем; інкасуючий банк, який здійснює подання векселів платнику (пред'являючий банк).

На практиці використовуються такі види інкасування векселів і супровідних комерційних документів:

1) **чисте інкасо** — інкасування векселів без супровідних комерційних документів;

2) **документарне інкасо** — інкасування векселів із супровідними комерційними документами.

Чисте і документарне інкасо векселів здійснюється банком на підставі укладеного з векселедержателем договору про інкасування.

Привабливість інкасової операції для банку полягає не лише у вилученні комісійної винагороди, а й в отриманні у тимчасове розпорядження ресурсів, які можна використати для своїх активних операцій. При цьому, здійснюючи інкасування векселів, банк не несе ризику, бо його роль зводиться лише до точного виконання інструкцій свого клієнта.

Доміциляція векселя — це доручення оплатити вексель в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження (доміциль) особи, котра зазначена як платник за векселем. Відповідно, вексель, що підлягає оплаті в місці доміциляції, називається **доміцильованим**.

Ті векселі, оплата яких повинна здійснитися за місцезнаходженням платника, вважаються недоміцильованими, а особа, призначена для оплати таких векселів, є особливим платником. Натомість особа, призначена для оплати векселів поза місцезнаходженням платників, виступає в ролі доміциліанта.

Ознакою доміцильованого векселя є наявність на лицьовому боці векселя вказівки векселедавця: «Доміцильований в (найменування особливого місця платежу і назва банку)», «Платник (назва банку та найменування особливого місця платежу)», «Підлягає сплаті в (назва банку та найменування особливого місця платежу)». Платіж банк-доміциліат виконує: від імені і за дорученням платника за векселем — векселедавця. Векселедавець перераховує в банк на відповідний рахунок кошти в обсязі, достатньому для оплати векселя. За рахунок цих коштів або за рахунок наданого векселедавцю кредиту, сума якого попередньо зарахована на відповідний рахунок для оплати векселів, банк-доміциліант і здійснює платіж за векселем законному векселедавцю.

Для виконання послуги доміциляції між банком і векселедержателем укладається спеціальна угода, згідно з якою банк зо-

бов'язується здійснити оплату за наданими йому клієнтом (довірителем) вексями за відповідну винагороду — комісію. Клієнт дає зобов'язання до настання терміну платежу за вексями, але не пізніше визначеного угодою терміну (звичайно 3–5 днів) зарезервувати у банку грошові кошти в сумі доміцільованих векселів. Договір може укладатися на певний термін або на оплату визначеної суми та/або визначених векселів.

Після оплати векселів банк повідомляє про це клієнта і повертає йому векселі під розписку або вони відсилаються з повідомленням про оплату.

6.4. Урахування та переврахування векселів

До вексельних кредитів комерційних банків належать операції з урахування та переврахування векселів, а також надання позик під забезпечення вексями.

Операція врахування (дисконту) векселів полягає у купівлі банком векся за іменним індосаментом у векселедержателя до настання строку платежу. При цьому банк стає повноправним власником векся з усіма правами й обов'язками згідно з вексельним правом, а векселедержатель отримує суму векся, зменшену на величину банківської процентної ставки, яка ще називається дисконтом, а також накладних витрат на здійснення операції. За економічним змістом дана операція являє собою трансформацію комерційного кредиту у кредит банківський, адже купівля банком векся рівнозначна кредитуванню векселедержавця на строк, що залишився до погашення векся. Цей кредит називається обліковим кредитом. Його особливістю є те, що повернення кредиту здійснює не позичальник, а зобов'язана за векселем особа. Тому подібні кредити називають позиками, що самоліквідуються.

Векселі до врахування надаються в банк при реестрах. Реестри складаються позичальником-векселедержателем і містять інформацію про векселі, що передаються банкові, а саме: номер векся, вексельну суму, назву і реквізити векседавця (акцептанта), індосантів, аваліста, дату й місце платежу, складання векся.

Сума, яка підлягає утриманню на користь банку, складається з процентної ставки (дисконту), а для іногородніх векселів — також з порто (поштових витрат) і дамно (комісії за інкасування іногородніх векселів). Нарахування суми дисконту здійснюється за формулою:

$$D = \frac{S \cdot i \cdot t}{100 \cdot n},$$

де D — сума дисконту;

i — процентна ставка;

S — номінальна сума векселя;

t — строк у днях від дня врахування до дня платежу за векселем;

n — кількість днів року.

Особливістю дисконтного кредиту є те, що проценти стягуються банком у момент видачі позики, однак зараховуються на його дохідний рахунок після отримання платежу за векселем. Конкретний розмір облікової ставки встановлюється банком за узгодженням з клієнтом. При цьому слід враховувати, що фактична ставка банківського відсотка при дисконтуванні суми векселя буде вищою за номінальну ставку процента.

До різновидів врахування векселів належать безоборотне врахування і врахування з реверсом, які відрізняються від звичайного врахування порядком і обсягом відповідальності клієнта.

Безоборотне врахування — різновид врахування, за яким пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом учинення пред'явником у тексті індосаменту безоборотного застереження (проставлення безоборотного індосаменту) або через передавання банку векселя пред'явником без учинення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника.

Ризик, пов'язаний з можливістю втрати підпису пред'явника, банк має компенсувати утриманням підвищеного дисконту. Також банк може вимагати від клієнта позавексельного поручительства третьої особи щодо викупу векселя у разі його несплати в строк.

Урахування з реверсом — різновид урахування, за яким пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їх оплати або при на-

станні чи ненастанні певних обставин. Від звичайного врахування цей різновид врахування відрізняється тим, що платіж за векселем виконує не безпосередньо зобов'язана за векселем особа-платник, а пред'явник, який підписує письмове зобов'язання викупити векселі до настання строку їх оплати та/або при настанні/ненастанні певних обставин (реверс) і викупує вексель. За допомогою реверсу векселі відчужуються і тимчасово передаються банку.

6.5. Інші операції банків з векселями

З метою здійснення вексельного кредитування комерційні банки можуть не лише викуповувати векселі до настання строку їх погашення, а й приймати їх у вигляді забезпечення наданих позик. При кредитуванні під заставу векселів позичальник не переуступає вексель банку (на відміну від облікового кредиту), а лише віддає його під заставу на певний строк, зберігаючи всі права векселедержателя (право власності на вексель може перейти лише у разі непогашення позики). Ще одна відмінність між цими формами вексельного кредиту полягає в тому, що якщо при обліковому кредиті позичальник і той, хто повертає кошти, є різними особами, то при кредитуванні під заставу векселів погашення позики здійснюється самим позичальником. Особливістю цього виду кредитування є також порядок надання, зберігання та реалізації застави.

Кредити під заставу векселів можуть надаватись у вигляді:

- строкових кредитів, тобто позик, дата погашення яких зафіксована за домовленістю з позичальником;
- кредитів до запитання (онкольних кредитів), коли строк погашення не вказується або встановлюється термін до настання строку погашення векселів із застави.

Строкові позички під заставу векселів, як правило, є разовими. Банк аналізує юридичну й економічну надійність векселя і при позитивному висновку укладає з позичальником кредитну угоду та договір застави векселів. Строк кредиту встановлюється відповідно до терміну погашення векселя (векселів). Кредит надається в розмірі 60—90 % номінальної суми

векселя; заборгованість з позикою обліковується на простому кредитному рахунку.

Онкольні кредити під заставу векселів призначені для задоволення постійної потреби клієнтів в обігових коштах. Надання вексельного онколю, облік заборгованості, її погашення здійснюються за допомогою спеціального позичкового рахунку, котрий є аналогом контокоренту. Цей рахунок є рахунком до запитання, що надає банкові право у будь-який момент вимагати від клієнта повного чи часткового погашення кредиту або внесення додаткового забезпечення векселями.

Погашення кредиту під заставу векселів може здійснюватись шляхом перерахування коштів за розпорядженням позичальника з його поточного рахунку (після чого йому повертають векселі) або зарахуванням безпосередньо на спеціальний позичковий рахунок платежів, котрі надійшли від векселедавців за векселями, що були передані до застави (якщо позичальник не має змоги погасити заборгованість іншим чином).

Кредитування під заставу векселів є досить привабливим для підприємств, що інтенсивно використовують векселі у своїй господарській діяльності й володіють значним вексельним портфелем. Особливо зручним для суб'єктів господарської діяльності є вексельний онколь. Така форма кредитування пов'язана з її високою еластичністю, що дає змогу позичальнику оперативно отримувати кошти за рахунок банківського кредиту, уникаючи тривалої процедури оцінки кредитоспроможності, яка передбачена, наприклад, при обліковому кредиті. Крім цього, позичальник сплачує проценти лише за фактичний термін користування кредитом, на відміну від облікового кредиту, при якому клієнт часто змушений погоджуватись на строки, що перевищують реальну потребу в позиці.

Комерційні банки за дорученням своїх клієнтів можуть здійснювати операції зберігання векселів (оригіналів, копій і примірників векселів). Операції зберігання векселів клієнтів можуть полягати в:

- а) схові;
- б) передаванні оригіналу векселя законному векселедержателю копії векселя;
- в) передаванні примірника переказного векселя, що призначається для акцепту, законному векселедержателю іншого примірника векселя;

г) передаванні оригіналів, примірників і копій векселів іншій особі на умовах, указаних довірителем.

Зберігання векселів здійснюється за двома видами:

1) **«закрите зберігання»** — зберігання векселів шляхом надання довірителю депозитного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з векселями;

2) **«відкрите зберігання»** — зберігання векселів шляхом подання в банк супровідного доручення на зберігання з точними інструкціями щодо дій банку з векселями.

Зберігання векселів банк здійснює на підставі укладеного з довірителем договору про зберігання.

При передаванні векселя для зберігання здійснення індосаменту не потрібне. При поверненні векселів зі зберігання вони можуть бути одержані тільки представником довірителя з належним чином оформленими повноваженнями після юридичної експертизи копії векселя.

При врученні векселя представник довірителя має дати розписку про його одержання, після чого банк направляє довірителю повідомлення про вручення у термін і способом, що встановлені договором про зберігання. За здійснення операцій зі зберігання банк може утримувати на свою користь винагороду. Розмір винагороди може встановлюватись як у відсотках до вартості або суми векселів, так і становити фіксовану суму за один вексель.

Визначення окремих термінів до розділу 5

Аваль — це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила цю гарантію (аваліст), бере на себе відповідальність повністю або в частині суми за зобов'язання якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Безобігове врахування — різновид врахування, за яким пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом учинення пред'явником у тексті індосаменту безобігового застереження (проставлення безобігового індосаменту) або через передавання банку векселя пред'явником без учинення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника.

Бланковий індосамент — індосамент без зазначення певної особи, який складається лише з підпису векселедержателя, за яким векселедержатель передає всі права покупцю векселя.

Вексель — це цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векседавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Документарне інкасо — інкасування векселів із супровідними комерційними документами.

Доміциляція — це доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, котра зазначена як платник за векселем.

Зберігання векселів — це здійснення банком за дорученням, від імені й за рахунок довірителя (векселедержателя) операцій з векселями на підставі одержаних від довірителя інструкцій.

Іменний індосамент — індосамент, за яким векселедержатель передає права за векселем покупцю та в якому зазначається особа, якій або за наказом якої має бути здійснений платіж.

Переказний вексель — це вексель, виданий у формі безумовного наказу здійснити платіж.

Підроблений вексель — це вексель, в якому міститься підроблений підпис векседавця, або акцептанта, фальсифіковано вексельну суму чи строк погашення.

Простий вексель — це вексель, виданий у формі безумовного зобов'язання здійснити платіж.

Урахування з реверсом — різновид урахування, за яким пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їх оплати або при настанні чи ненастанні певних обставин.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики.

Чисте інкасо — інкасування векселів без супровідних комерційних документів.

Завдання для самоконтролю до розділу 6**1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:**

1. Як класифіковані операції банків з вексями?
2. Які основні реквізити повинен мати вексель?
3. Які існують види векселів?
4. Як визначається дисконтна ставка при врахуванні банком векселів?
5. Як розрахувати суму до сплати за векселем у момент його врахування банком?
6. Що таке авалювання векселів?
7. Як здійснюється доміциляція векселів?
8. Що таке чисте та документарне інкасо векселів?
9. Як здійснюються розрахункові операції з вексями?
10. У чому різниця між «закритим» та «відкритим» зберіганням векселів?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. До якого виду банківських операцій з вексями належить інкасація векселя та в чому полягає її сутність:

- а) банк надає кредит під заставу векселя;
- б) банк купує вексель за іменним індосаментом;
- в) банк бере на себе відповідальність за подання векселя вчасно платнику та отримання призначених за векселем платежів у користь векселедержателя;
- г) банк бере на себе зобов'язання оплатити вексель за платника?

2. При якій операції банку надається право власності на вексель:

- а) врахування векселів;
- б) надання кредитів під заставу векселів;
- в) переврахування векселів;
- г) інкасування векселів?

3. Гарантійні операції з вексями — це операції:

- а) котрі супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти векселів чи під забезпечення вексями;

- б) з купівлі або продажу векселів за ціною, що встановлюється у відсотках до суми векселя;
- в) які супроводжуються взяттям банком на себе зобов'язань платежу за векселями з умовою оплатити векселі при настанні певних обставин і в обумовлений строк;
- г) які поділяються на операції з оформлення заборгованості векселями та на операції з розрахунків з використанням векселів.

4. «Закрите зберігання» векселів — це:

- а) зберігання векселів шляхом надання довірителю депозитарного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з векселями;
- б) зберігання векселів шляхом подання в банк супровідного доручення на зберігання з точними інструкціями щодо дій банку з векселями.

5. Чисте інкасо — це:

- а) інкасування векселів без супровідних комерційних документів;
- б) інкасування векселів із супровідними комерційними документами.

6. Хто виступає діючими особами в операції з інкасування векселів:

- а) принципал;
- б) банк-ремітент;
- в) інкасуєчий банк;
- г) всі відповіді правильні;
- д) всі відповіді правильні?

7. Переказний вексель — це:

- а) вексель, виданий у формі безумовного зобов'язання здійснити платіж;
- б) вексель, виданий у формі безумовного наказу здійснити платіж.

8. Трасант — це:

- а) особа, на користь якої видано вексель;
- б) особа, яка висуває вексель з наказом здійснити платіж;
- в) особа, яка отримує наказ заплатити.

9. Операції з авалювання векселів належать до:

- а) кредитних;
- б) торговельних;
- в) гарантійних;
- г) розрахункових;
- д) комісійних.

10. Операції з інкасування векселів належать до:

- а) торговельних;
- б) кредитних;
- в) комісійних;
- г) гарантійних;
- д) розрахункових.

7.1. Економічна сутність та види інвестицій

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає інвестиції як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції відіграють велику роль у розвитку й ефективному функціонуванні економіки. Для того, щоб визначити цю роль, розглянемо валові й чисті інвестиції.

Валові інвестиції являють собою загальний обсяг інвестованих коштів у певному періоді, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів виробництва і на приріст товарно-матеріальних запасів.

Чисті інвестиції — це сума валових інвестицій, зменшена на суму амортизаційних відрахувань у певному періоді.

Існує досить багато чинників, що впливають на обсяг інвестицій. Насамперед він залежить від розподілу одержуваного прибутку на споживання і заощадження. В умовах низьких середніх прибутків на одну особу основна їх частина витрачається на споживання. Зростання доходів викликає підвищення їхньої частки, що спрямовується на заощадження, тобто слугує джерелом інвестиційних ресурсів. Іншими словами, зростання частки заощаджень викликає відповідне зростання обсягу інвестицій, і навпаки.

Значний вплив на обсяг інвестицій справляє очікувана норма чистого прибутку. Це пов'язано з тим, що прибуток є основним спонукальним мотивом інвестицій. Чим вища очікувана норма чистого прибутку, тим, відповідно, вищим буде й обсяг інвестицій, і навпаки.

Істотний вплив на обсяг інвестицій має також ставка позичкового процента. Річ у тому, що в процесі інвестування використовується не тільки власний, а й позичковий капітал. Якщо очікувана норма чистого прибутку перевищує ставку позичкового процента, то за інших рівних умов інвестування виявиться ефективним. Тому зростання ставки позичкового процента викликає зниження обсягу інвестицій, і навпаки.

Серед чинників, що істотно впливають на обсяг інвестицій, слід зазначити також очікуваний темп інфляції. Чим вищий цей показник, тим більшою мірою знецінюватиметься майбутній приток від інвестицій і відповідно менше стимулів буде до нарощування обсягів інвестицій (особливу роль цей чинник відіграє в процесі довгострокового інвестування). На обсяг інвестицій впливають й інші чинники.

Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються в різноманітних формах. З метою врахування, аналізу й планування інвестиції класифікуються за такими ознаками (рис. 3).

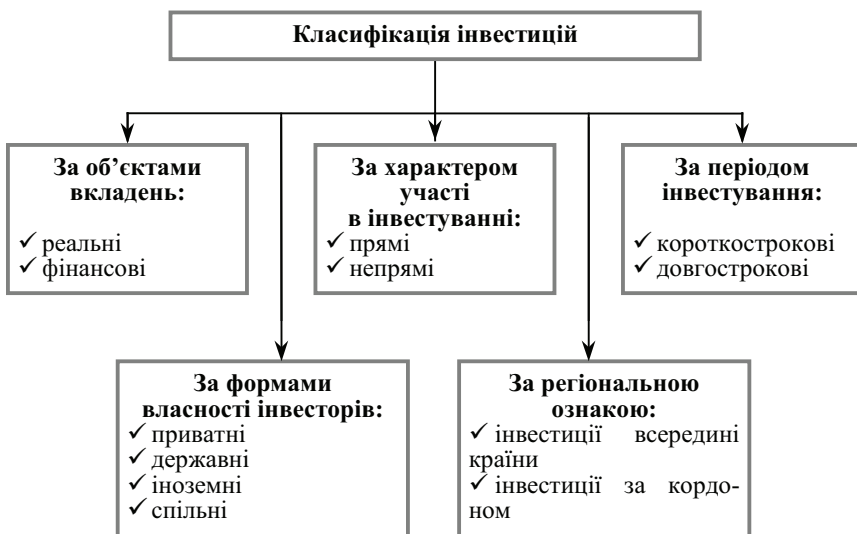

Рис.3. Класифікація інвестицій

1. За об'єктами вкладень коштів виділяють реальні і фінансові інвестиції.

Під **реальними інвестиціями** розуміють вкладення коштів у реальні активи — як матеріальні, так і нематеріальні (іноді вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, характеризуються як інноваційні інвестиції, або інновації).

Фінансові інвестиції — це вкладення коштів у різноманітні фінансові інструменти (активи), серед яких найбільшу частку становлять вкладення коштів у цінні папери.

2. За характером участі в інвестуванні виділяють прямі й непрямі інвестиції.

Під **прямими інвестиціями** розуміють особисту участь інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладенні коштів. Пряме інвестування здійснюють в основному підготовлені інвестори, що мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування і добре ознайомлені з механізмом інвестування.

Непрямі інвестиції являють собою інвестування, що опосередковується іншими особами (інвестиційними або іншими фінансовими посередниками). Не всі інвестори мають достатню кваліфікацію для ефективного вибору об'єктів інвестування і наступного керування ними. У цьому випадку вони одержують цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими фінансовими посередниками (наприклад, інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів і інвестиційних компаній). Зібрані в такий спосіб інвестиційні кошти ці посередники розміщують на свій розсуд: вибирають найефективніші об'єкти інвестування, беруть участь у керуванні ними, а отримані прибутки розподіляють потім серед своїх клієнтів.

3. За періодом інвестування розрізняють короткострокові й довгострокові інвестиції.

Короткострокові інвестиції — це вкладення капіталу на період не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні внески, купівля короткострокових ощадних сертифікатів тощо).

Під **довгостроковими інвестиціями** розуміють вкладення капіталу на період понад один рік. Цей критерій застосовують у практиці обліку, але, як показує досвід, він потребує подальшої деталізації. Інвестиційні компанії довгострокові інвестиції деталізують у такий спосіб: а) до двох років; б) від двох до трьох років; в) від трьох до п'яти років; г) понад п'ять років.

4. За формами власності інвесторів розрізняють інвестиції приватні, державні, іноземні й спільні.

Приватні інвестиції — це вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності, насамперед — колективної (правильніше було б назвати цю форму інвестицій «недержавними», але в економічній теорії та практиці вживається термін «приватні»).

Під **державними інвестиціями** розуміють вкладення, здійснювані центральними і місцевими органами влади й управління за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичених коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позичених коштів.

Іноземні інвестиції являють собою вкладення, здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами і державами.

Під **спільними інвестиціями** розуміють вкладення, здійснювані суб'єктами даної країни й іноземних держав.

5. За регіональною ознакою виділяють інвестиції всередині країни і за кордоном.

Інвестиції всередині країни (внутрішні інвестиції) означають вкладення коштів в об'єкти інвестування, розміщені в територіальних межах даної країни.

Під **інвестиціями за кордоном** (зарубіжними інвестиціями) розуміють вкладення коштів в об'єкти інвестування, розміщені за межами території даної країни (до цих інвестицій відносять також придбання різноманітних фінансових інструментів інших країн — акцій закордонних компаній, облігацій інших держав тощо). Наведена класифікація інвестицій відбиває найістотніші їхні ознаки і за необхідності може бути розширена залежно від підприємницьких або дослідницьких цілей.

7.2. Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів

Важливим напрямом функціонування комерційних банків на ринку цінних паперів України є діяльність, пов'язана зі здійсненням банківських інвестицій.

Інвестиційна діяльність на ринку цінних паперів (РЦП) забезпечує збільшення прибутковості банківських операцій, підвищення ліквідності банків та захист їхніх фінансових ресурсів від інфляційного знецінення.

Під **банківськими інвестиціями** передусім розуміють інвестиції, які здійснюються комерційними банками як суб'єктами інвестиційної діяльності. Але таке визначення можна вважати вузьким з огляду на специфічну роль банківської установи в інвестиційному процесі.

Практика функціонування вітчизняного ринку цінних паперів свідчить про недостатню активність банківських установ як інвесторів цього ринку, незначні обсяги їхніх вкладень у фондові цінності. Така позиція банків, з одного боку, гальмує розвиток українського РЦП, а з іншого — обмежує доходи від операцій з цінними паперами.

Прямі банківські інвестиції класифікують наступним чином:

1. Інвестиції у власну діяльність. Це, насамперед, інвестиції у власні основні фонди та інші вкладення, які збільшують вартість власних активів банку.

2. Інвестиції в інші види діяльності. Ці інвестиції здійснюються:

а) за рахунок коштів банку. Вони спрямовуються на створення підприємств чи участь у їхній діяльності (крім купівлі акцій), які передусім є елементами інфраструктури банківської діяльності;

б) за рахунок кредитних ресурсів. Кредитування клієнтів банку на інвестиційні потреби здійснюється як за рахунок кредитних ресурсів, залучених власними силами банку, так і за рахунок обслуговування цільових кредитних ресурсів на інвестиційні цілі зовнішнього походження.

Основні цілі банківських інвестицій — забезпечувати збереження коштів, тобто безпеку вкладень, дохідність, ліквідність, а також нарощування вкладень.

У банківській практиці інвестиційні операції передбачають вкладення коштів у цінні папери підприємств на відносно тривалий термін. Сукупність цінних паперів, придбаних банком у процесі здійснення фінансових вкладень, становить його інвестиційний портфель.

Під безпекою вкладень розуміють їхню невразливість від потрясінь на фондовому ринку й стабільність в одержанні доходу. Безпеки, як правило, досягають на шкоду дохідності й розширення вкладів, оскільки найбезпечнішими вважають вкладення в облігації державних позик, що їх забезпечують економічна вага і платоспроможність держави.

Під дохідністю вкладень розуміють одержання максимально можливих дивідендів на акції й доходів на облігації та інші боргові зобов'язання. Комерційні банки, як і решта інвесторів, розв'язують проблеми дохідності й безпеки. Оптимального співвідношення дохідності й безпеки досягають ретельною періодичною перевіркою і добором цінних паперів до банківського портфеля.

Ліквідність вкладень — це швидке і беззбиткове для їхніх власників перетворення цінних паперів з банківського портфеля в готівкові чи безготівкові кошти. Ліквідність не обов'язково має бути пов'язана з іншими цілями банківських інвестицій. Вона означає, що коли на певний цінний папір встановлено певну ціну, то завжди знайдеться покупець, який виявить бажання і матиме змогу придбати цей цінний папір.

Нарощування вкладень характерне для власників акцій. Збільшення капіталу досягають переважно за рахунок звичайних акцій акціонерних товариств, що діють у передових галузях народного господарства. Такі акції, як правило, приносять невисокі дивіденди, але забезпечують швидке подорожчання капіталу.

Жоден цінний папір не відповідає всім інвестиційним цілям одночасно, тому інвестор має йти на компроміс, обираючи цілі своїх інвестицій. Залежно від набору інвестиційних цілей кожен комерційний банк визначає свою стратегію фінансових вкладень. Вибір стратегії зумовлюється інвестиційними властивостями фондових інструментів, рівнем дохідності інвестиційних операцій, часом інвестування та мірою ризику.

Якщо цінні папери надійні, то їхня дохідність низька, оскільки банки, віддаючи перевагу надійності, скуповують їх за вищу ціну порівняно з номіналом, але, в свою чергу, знижує дохідність. Якщо прогнози вказують на зростання капіталу, то на такі цінні папери підвищується попит, через це ціни зростають, а дохідність знижується. Отже, коли комерційний банк обирає собі інвести-

ційні цілі, перед ним постає питання вибору цінних паперів, що відповідають поставленим цілям.

Таблиця 5

**КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ
ЗА РИЗИКОМ ЗМІНИ ЇХНЬОЇ ВАРТОСТІ, ТЕРМІНУ, ЛІКВІДНОСТІ**

Види інвестицій	Ризик зміни вартості	Термін вкладень	Ліквідність
Акції	Високий	Довгострокові	Середня/низька
Облігації	Дуже високий	Довгострокові	Середня/низька
Державні цінні папери	Низький	Короткострокові Середньострокові	Висока Середня

Пріоритети банківського інвестування в Україні зумовлюють:

- збереження та приріст капіталу;
- придбання високоліквідних цінних паперів, що можуть виступати в ролі засобів платежу і нагромадження;
- одержання контролю над корпоративними підприємствами шляхом придбання великих пакетів акцій;
- спекулятивну гру на коливаннях курсів цінних паперів;
- мінімізацію фінансових ризиків за рахунок проведення хеджування інструментами фондового ринку.

Інвестиційна діяльність комерційного банку на ринку цінних паперів, як правило, забезпечує поліпшення фінансового стану балансу у зв'язку з підвищенням прибутковості операцій та збереженням показників ліквідності на необхідному рівні. Цей вид діяльності комерційних банків тісно пов'язаний із їхньою кредитною діяльністю. Цінні папери можуть використовуватися банками як застава для отримання кредиту на міжбанківському ринку, для рефінансування через центральний банк, а також для проведення операцій РЕПО.

Комерційні банки багато зусиль зосереджують на активізації та розширенні кола операцій, що здійснюються ними на ринку цінних паперів (фондовому ринку). Ринок цінних паперів відіграє життєво важливу роль в економічному розвитку як окремих господарюючих суб'єктів, так і суспільства в цілому, забезпечуючи ліквідність та ринковий механізм ціноутворення, сприяючи обігу капіталу та його раціональному розміщенню. Основним завдан-

ням фондового ринку виступає мобілізація та вкладання фінансових ресурсів у найбільш привабливі з точки зору ринкової ефективності види підприємницької діяльності. Вільний оборот капіталу на фондовому ринку забезпечується через обіг цінних паперів, які поділяються на три групи:

- пайові цінні папери, за якими емітент не несе зобов'язання повернути кошти, інвестовані в його діяльність, але які надають їх власникам право на участь в управлінні діяльністю емітента (акції);

- боргові цінні папери, за якими емітент несе зобов'язання повернути у визначений термін кошти, але які не дають їх власникам права на участь в управлінні діяльністю емітента (державні боргові зобов'язання, облигації підприємств, ощадні сертифікати та векселі банків);

- похідні цінні папери (фінансові ф'ючерси, опціони, свопи тощо).

У загальному вигляді **операція з цінними паперами** — це юридично оформлена та закінчена дія або послідовність дій на фондовому ринку, об'єктом яких є цінні папери та грошові засоби.

Усі банківські операції з цінними паперами можуть бути розподілені на три основні групи:

емісійні — пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу;

інвестиційні — активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені;

клієнтські — посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів.

Комерційний банк проводить ту чи іншу операцію на фондовому ринку залежно від конкретно визначеної мети банківської діяльності. Так, для формування і збільшення власного капіталу та залучення ресурсів для використання в активних операціях банк здійснюватиме емісійні операції:

- випуск акцій і облигацій;
- емісію векселів;
- випуск депозитних та ощадних сертифікатів.

З метою одержання прибутків від діяльності з цінними паперами, для забезпечення участі у статутному капіталі інших під-

приємств та контролю над їх власністю банк здійснюватиме інвестиційні операції:

◆ арбітражну дилерську діяльність, тобто виконання угод купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок шляхом виставлення власних цін купівлі-продажу із зобов'язанням їх купівлі та (або) продажу за заявленими цінами;

◆ купівлю акцій з метою утримування їх у своєму розпорядженні терміном більше ніж 1 рік.

Якщо метою банківської діяльності на фондовому ринку виступає одержання доходу у вигляді комісійних винагород від операцій з цінними паперами, то банк буде проводити клієнтські операції:

— андеррайтинг, тобто гарантоване розміщення на ринку випусків цінних паперів клієнтів-емітентів;

— брокерську діяльність, тобто здійснення угод з цінними паперами як повірений чи комісіонер, що діє на підставі договору доручення або комісії;

— діяльність з управління цінними паперами, тобто здійснення від свого імені та за винагороду протягом певного строку довірчого управління цінними паперами, що належать іншій особі, в інтересах цієї або інших осіб;

— клірингову діяльність: послуги з визначення взаємних зобов'язань (збирання, звірка, коригування інформації щодо угод з цінними паперами і підготовка бухгалтерських документів) та їх заліку з поставок цінних паперів і розрахунків за ними;

— депозитарну діяльність: надання послуг зі зберігання сертифікатів цінних паперів та (або) обліку переходу прав на цінні папери;

— реєстраторську діяльність: операції зі збирання, фіксації, обробки, зберігання та надання інформації, що складає систему ведення реєстру власників цінних паперів;

— діяльність з обслуговування клієнтських операцій з цінними паперами: надання консультаційно-інформаційних послуг, що безпосередньо сприяють укладанню цивільно-правових угод з цінними паперами між учасниками фондового ринку.

Серед найбільш важливих завдань, для вирішення яких комерційні банки, власне, здійснюють формування та управління портфелем цінних паперів у складі своїх активів, можна виділити такі:

- зменшення вагової частки кредитного ризику (за рахунок його урівноважування високоякісними цінними паперами);
- стабілізація доходу банку (за рахунок можливого зростання доходів від фондових операцій в той час, коли доходи від кредитів падають);
- забезпечення географічної диверсифікації (за допомогою вторинного фондового ринку цінні папери, на відміну від банківських кредитів, можуть вільно обертатися в різних регіонах);
- послідовне підтримання ліквідності (за рахунок можливості динамічної трансформації ресурсного портфеля в частині цінних паперів);
- забезпечення високої гнучкості банківського портфеля активів (за рахунок його ефективної реструктуризації на базі купівлі-продажу цінних паперів);
- страхування ризику змін процентних ставок;
- створення високоякісних видів застави (для забезпечення особливо важливих депозитів);
- підвищення фінансових показників стійкості банківського балансу за рахунок володіння пакетами цінних паперів достатньо високої якості.

Найбільш розвинутими об'єктами інвестування в цінні папери виступають акції та облігації.

Акції — це цінні папери без встановленого терміну обігу, які засвідчують внесення певного паю до статутного капіталу товариства, підтверджують членство їхнього власника в цьому товаристві та його право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Акції характеризуються такими видами вартості, як номінальна, емісійна, балансова, курсова, ліквідаційна.

Номінальна вартість — це ціна, вказана на бланку акції.

Емісійна вартість — це ціна, за якою здійснюється продаж акцій на первинному фондовому ринку.

Балансова вартість — це ціна, що дорівнює частці власного капіталу емітента, яка припадає на одну акцію.

Ліквідаційна вартість — це ціна, що може бути визначена в момент ліквідації підприємства-емітента.

Курсова вартість — це ціна, за якою акції котируються на вторинному ринку цінних паперів.

Вкладення банківських ресурсів в акції акціонерних товариств дають змогу власникові акцій одержувати дохід у вигляді дивідендів на вкладений капітал, а також бути співвласником товариства. Банки можуть також створювати дочірні підприємства й передавати їм частину своїх функцій.

Слід зауважити, що банківські вкладення в прості та привілейовані акції різняться за рівнем дохідності й можливістю нарощування при однаковому рівні решти інвестиційних факторів.

Таблиця 6

ХАРАКТЕРИСТИКА **ОЦІНКИ** **ФАКТОРІВ**
БАНКІВСЬКИХ ІНВЕСТИЦІЙ В АКЦІЇ

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарощування	Ліквідність
Прості акції	Середня	Середній	Середня	Високе	Середня/низька
Привілейовані акції	Середня	Середній	Висока	Середнє	Середня/низька

Отже банки вкладають кошти в акції (як прості, так і привілейовані) тоді, коли своїми головними інвестиційними цілями обирають дохідність і нарощування вкладень.

У свою чергу, **облігації** — це свідоцтва про внесення їхніми власниками коштів у зобов'язання відрахувати їм номінальну вартість цих цінних паперів у визначений термін з виплатою фіксованого відсотка.

Облігації як боргові цінні папери мають номінальну, викупну та курсову вартість.

Номінальна вартість — це ціна, що вказується на бланку облігації та використовується як база для нарахування процентів.

Викупна вартість — це ціна, за якою емітент здійснює викуп облігації після закінчення терміну її обігу.

Курсова вартість — це ціна котирування облігації на вторинному фондовому ринку.

Залежно від категорії емітента облігації поділяються на державні (зобов'язання органів державної влади) й недержавні (зо-

бов'язання підприємств, організацій, банків), що дуже відрізняються за оцінкою інвестиційних факторів.

Таблиця 7

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОЦІНКИ ФАКТОРІВ
БАНКІВСЬКИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ОБЛІГАЦІЇ**

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарошування	Ліквідність
Облігації підприємств, організацій, банків	Середня	Середній/високий	Висока	Низьке	Середня/низька
Державні облігації	Висока	Низький	Висока	Низьке	Висока

Найнадійнішими і найбезпечнішими на фондовому ринку вважають державні боргові зобов'язання, поза як їхнє погашення гарантує держава-емітент. Тому банки, вкладаючи кошти в державні облігації, вирішують такі завдання:

- підтримують високу дохідність власного інвестиційного портфеля;
- спекулюють цінними паперами, тобто купують їх, а потім (по змозі швидко) перепродують з метою одержання доходу за рахунок різниці в ціні;
- формують ринок цінних паперів за допомогою «котирування» певних цінних паперів;
- підтримують ліквідність банку на достатньому рівні.

Інвестиційним операціям, як і кредитним, властиві різні фінансові ризики, серед яких головними вважають:

- ◆ кредитний;
- ◆ зміни курсу;
- ◆ ліквідності;
- ◆ дострокового відкликання.

Кредитний ризик — це ризик несплати основного боргу й доходу за цінним папером у визначений термін. Для інвестора кредитний ризик тісно пов'язаний з фінансовим станом емітента, з його можливістю відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями.

Ризик зміни курсу — це ризик втрати частини вартості цінного паперу й доходу за ним. Цей ризик тісно пов'язаний з оберненою залежністю між нормою позичкового відсотка й курсом твердо відсоткових цінних паперів.

Із зростанням відсоткових (кредитних) ставок за кредитами курсова вартість цінних паперів падає, і навпаки. Тому банк, що купив цінний папір в умовах падіння попиту на кредит (а отже, за його високої курсової вартості), змушений продавати його за ціною, нижчою за ціну придбання. Саме через від'ємну курсову різницю він втрачає частину доходу.

Ризик ліквідності — це ризик зазнати втрат через неможливість конвертувати цінні папери, що перебувають в інвестиційному портфелі банку, в реальні кошти. Для власника цінних паперів ризик ліквідності тісно пов'язаний з котируванням цих цінних паперів і фінансовими можливостями потенційних інвесторів (у разі операцій на вторинному ринку) та емітентів (у разі погашення фінансових зобов'язань).

Ризик дострокового відкликання — це ризик втрати частини доходу через дострокову сплату емітентом своїх зобов'язань. Цей ризик властивий тільки вкладенням у цінні папери з обумовленою можливістю їхнього дострокового відкликання емітентом. Він тісно пов'язаний з фінансовими можливостями емітента й періодом часу від дострокового відкликання до обумовленого терміну погашення фінансових зобов'язань.

З метою зменшення фінансових ризиків і збільшення дохідності інвестиційних операцій комерційні банки диверсифікують свій інвестиційний портфель, водночас поповнюючи його різноманітними цінними паперами, що відповідають інвестиційним цілям.

Стан портфеля цінних паперів банків України у 2000—2004 рр. подано у табл. 8.

Обсяги вкладень банківської системи України у цінні папери станом на 01.07.2004 р. становили 2952 млн грн. Протягом першого півріччя 2004 р. спостерігалось зменшення вартості портфеля цінних паперів банків України на 1395 млн грн, або на 32,1 %, що зумовлено погашенням великого обсягу ОВДП.

У 2000—2003 рр. спостерігалось поступове зростання вартості портфеля цінних паперів банків України. За аналізований період воно зросло в 2,5 раза. Найвищі темпи зростання були характерні

для вкладень у цінні папери на продаж. Вартість цієї частини портфеля протягом 2000—2003 рр. зросла у 4,9 раза. Вартість вкладень у цінні папери на інвестиції за аналізований період істотно не змінилася.

Таблиця 8

ПОРТФЕЛЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ БАНКІВ УКРАЇНИ У 2000—2004 рр.

Показники	2000		2001		2002		2003		1 півріччя 2004	
	Сума, млн грн	% до підсумку	Сума, млн грн	% до підсумку	Сума, млн грн	% до підсумку	Сума, млн грн	% до підсумку	Сума, млн грн	% до підсумку
Цінні папери на продаж	666	39,0	622	34,3	671	31,4	3256	74,9	1597	54,1
Цінні папери на інвестиції	995	58,2	1101	60,8	1326	62,1	942	21,7	1194	40,4
Вкладення в асоційовані компанії	30	1,7	63	3,5	93	4,4	110	2,5	114	3,9
Вкладення у дочірні установи	17	0,1	25	1,4	44	2,1	39	0,9	47	1,6
Разом	1708	100,0	1811	100,0	2134	100,0	4347	100,0	2952	100,0

Протягом останніх п'яти років зазнала змін структура портфеля цінних паперів банків України. Якщо у 2000-му, 2001-му і 2002-му рр. у портфелі переважали цінні папери на інвестиції, то з 2003 р. і дотепер банки переважно вкладають кошти у цінні папери на продаж. Це означає, що банківські установи почали віддавати перевагу доходам, що отримуються не від володіння цінними паперами, а від проведення торговельних операцій з ними. Така інвестиційна стратегія передбачає нарощування обсягів торговельних операцій з цінними паперами з метою одержання більшої суми доходу.

Вкладення банків України у цінні папери асоційованих компаній та дочірніх установ протягом 2000—2004 рр. були незначними. Станом на 01.07.2004 р. вкладення в асоційовані компанії становили 114 млн грн, або 3,9 %, в портфелі цінних паперів, в дочірні установи — 47 млн грн, або 1,6 %. Уповдовж 2000—2003 рр. ці показники не зазнавали суттєвих змін у структурі портфеля.

Незважаючи на деяке зростання інтересу банків України до вкладень у цінні папери, частка операцій з цими фінансовими інструментами в активних операціях банківської системи ще невелика. Питома вага цінних паперів в активах банків на кінець 2003 р. становила 8,7 %. Уповдовж першого півріччя 2004 р. цей показник знизився до 5,3 %, що зумовлено погашенням великого обсягу облігацій внутрішньої державної позики України. Це пояснюється зваженою політикою керівництва банків щодо вкладень у фондові інструменти, недостатнім розвитком ринку цінних паперів в Україні та браком надійних інструментів для фінансових інвестицій.

Висновок про обережну політику керівництва банків України щодо вкладень у фондові цінності підтверджується структурою портфеля цінних паперів (табл. 9, 10).

Дані таблиць 9 і 10 свідчать, що на сучасному етапі банки України при здійсненні інвестиційної діяльності віддають перевагу вкладенням у надійні фондові інструменти, зокрема в боргові цінні папери, казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ.

Таблиця 9

ЦІННІ ПАПЕРИ НА ІНВЕСТИЦІЇ У ПОРТФЕЛІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У 2000—2003 рр., %

Види цінних паперів	2000	2001	2002	2003
Боргові цінні папери	9,9	23,9	36,8	21,5
Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком	9,4	15,2	33,0	43,9
Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ	80,7	60,9	30,2	34,6
Разом цінних паперів на інвестиції	100,0	100,0	100,0	100,0

У портфелі цінних паперів на інвестиції банківської системи України частка вкладень у надійні фондові інструменти у 2003 р. становила 56,1 %. На вкладення в акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком припадало 43,9 %.

Таблиця 10

ЦІННІ ПАПЕРИ НА ПРОДАЖ У ПОРТФЕЛІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У 2000—2003 рр., %

Види цінних паперів	2000	2001	2002	2003
Боргові цінні папери	11,4	52,2	53,9	13,2
Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком	15,8	25,6	23,1	5,5
Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ	72,8	20,6	22,7	24,5
Боргові цінні папери, емітовані НБУ	—	1,6	0,3	56,8
Разом цінних паперів на продаж	100,0	100,0	100,0	100,0

Проте слід зазначити, що частка вкладень у надійні фондові інструменти в портфелі цінних паперів на інвестиції протягом 2000—2003 рр. поступово зменшувалася. У 2000 р. цей показник становив 90,6 %, у 2001-му — 84,8 %, у 2003 р. — знизився до 67 %. Водночас за аналізований період з 9,4 % до 43,9 % збільшилася частка вкладень в акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком. Такий стан справ свідчить, що останніми роками банки ведуть активний пошук високодохідних фондових інструментів для здійснення довгострокових фінансових вкладень. Збільшення частки акцій у портфелі цінних паперів на інвестиції банківської системи України свідчить про збільшення обсягів стратегічних інвестицій банків, що здійснюються з метою одержання контролю за діяльністю окремих підприємств та забезпечення присутності банківських установ на найдинамічніших ринках. Така інвестиційна стратегія може вважатися виправданою і перспективною.

Як зазначалося, останніми роками спостерігалася переорієнтація фінансових інвестицій банків України із вкладень у цінні папери на інвестиції у вкладення в цінні папери на продаж. Серед

об'єктів короткострокового вкладення коштів у 2003 р. переважали боргові цінні папери, емітовані НБУ (56,8 %), казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ, становили 24,5 %, інші боргові цінні папери — 13,2 %. Спекулятивні цінні папери в цьому портфелі мали мізерну частку. Дані таблиці свідчать про те, що протягом 2000—2003 рр. банківські установи відмовилися від значних обсягів вкладень в акції як об'єкти перепродажу і перейшли до стратегії мінімізації ризику при здійсненні торговельних операцій з цінними паперами.

Зважаючи на вищевикладене, бачимо, що основними інвестиційними цілями банків України на ринку цінних паперів у сучасних умовах є забезпечення дохідності фінансових вкладень при мінімізації ризику, пошук високодохідних корпоративних цінних паперів з метою отримання контролю над окремими підприємствами, збільшення обсягів торговельних операцій з надійними фондовими цінностями.

Процес формування та розвитку ринку цінних паперів в Україні сприяв активізації діяльності комерційних банків як інвесторів цього ринку. Діяльність на РЦП забезпечує банкам розширення активних операцій, надходження додаткових доходів, що в кінцевому підсумку сприяє поліпшенню фінансового стану банківських установ.

Проте в умовах недостатнього розвитку РЦП в Україні, наявності невеликого переліку досить надійних та ефективних фондових цінностей комерційні банки не повною мірою використовують можливості залучення й перерозподілу капіталу засобами цього ринку, збільшення надходжень від операцій з цінними паперами і диверсифікації своєї діяльності.

Визначення окремих термінів до розділу 7

Валові інвестиції являють собою загальний обсяг інвестованих коштів у певному періоді, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів виробництва і на приріст товарно-матеріальних запасів.

Депозитний (ощадний) сертифікат — це вид цінних паперів, що засвідчує суму вкладу, внесеного в банк, і права власника (держателя сертифіката) на одержання після закінчення встановлено строку суми вкладу та обумовлених у сертифікаті процентів у банку, що емітував сертифікат.

Державні інвестиції — вкладення, здійснювані центральними і місцевими органами влади й управління за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичених коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позичених коштів.

Довгострокові інвестиції — вкладення капіталу на період понад один рік.

Іноземні інвестиції — вкладення, здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами і державами.

Короткострокові інвестиції — це зазвичай вкладення капіталу на період не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні внески, купівля короткострокових ощадних сертифікатів тощо).

Кредитний ризик — це ризик несплати основного боргу й доходу за цінними папером у визначений термін.

Ліквідність вкладень — це швидке і беззбиткове для їхніх власників перетворення цінних паперів з банківського портфеля в готівкові чи безготівкові кошти.

Приватні інвестиції — це вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності.

Реальні інвестиції — вкладення коштів у реальні активи — як матеріальні, так і нематеріальні.

Ризик дострокового відкликання — це ризик втрати частини доходу через дострокову сплату емітентом своїх зобов'язань.

Ризик зміни курсу — це ризик втрати частини вартості цінного паперу й доходу за ним.

Ризик ліквідності — це ризик зазнати втрат через неможливість конвертувати цінні папери, що перебувають в інвестиційному портфелі банку, в реальні кошти.

Спільними інвестиціями — вкладення, здійснювані суб'єктами даної країни й іноземних держав.

Фінансові інвестиції — це вкладення коштів у різноманітні фінансові інструменти (активи), серед яких найбільшу частку становлять вкладення коштів у цінні папери.

Чисті інвестиції — це сума валових інвестицій, зменшена на суму амортизаційних відрахувань у певному періоді.

Завдання для самоконтролю до розділу 7

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

1. Що таке «інвестиції»?
2. Які чинники впливають на обсяг інвестицій?
3. За якими групами класифіковані банківські операції з цінними паперами?
4. Які основні завдання постають перед банками у процесі формування та управління портфелем цінних паперів?
5. Що таке інвестиційні операції комерційних банків?
6. Як здійснюється структуризація інвестиційного портфеля банків?
7. Вкажіть класифікацію прямих банківських інвестицій.
8. Назвіть класифікацію цінних паперів за ризиком зміни їхньої вартості, терміну, ліквідності.
9. У чому полягають клієнтські банківські операції з цінними паперами?
10. Укажіть основні цілі банківських інвестицій.
11. Що таке ліквідність вкладень?
12. Які види вартості акцій існують?
13. Які види вартості облігацій існують?
14. Які основні види ризиків інвестиційної діяльності банків існують?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. Який цінний папір не може емітуватися комерційним банком:

- а) акція;
- б) вексель;
- в) депозитний сертифікат;
- г) облігації внутрішнього державної позички?

2. Вкажіть інвестиційні операції комерційних банків:

- а) випуск власних акцій;
- б) придбання акцій підприємств;
- в) придбання державних облігацій;
- г) випуск ощадних сертифікатів.

3. *Вкажіть вид акцій, який надає право отримання фіксованого прибутку:*

- а) прості;
- б) привілейовані;
- в) іменні;
- г) на пред'явника.

4. *Вкажіть, які чинники впливають на обсяг інвестицій:*

- а) розподіл одержуваного прибутку на споживання і заощадження;
- б) ставка позичкового процента;
- в) очікувана норма чистого прибутку;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні?

5. *За якими ознаками класифікують інвестиції:*

- а) за місцем вкладень;
- б) за періодом інвестування;
- в) за обсягами вкладень;
- г) за регіональною ознакою?

6. *Основними цілями банківських інвестицій являються забезпечення:*

- а) дохідності;
- б) безпеки вкладень;
- в) ліквідності;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

7. *Такі види цінних паперів, як фінансові ф'ючерси, опціони належать до:*

- а) пайових цінних паперів;
- б) боргових цінних паперів;
- в) похідних цінних паперів.

8. *Найбільш розвинутими об'єктами інвестування в цінні папери виступають:*

- а) векселі;
- б) ощадні сертифікати;
- в) опціони;
- г) акції та облігації.

9. *Емісійна вартість акції* — це ціна:

- а) вказана на бланку акції;
- б) за якою здійснюється продаж акцій на первинному фондовому ринку;
- в) за якою акції котируються на вторинному ринку цінних паперів;
- г) що дорівнює частці власного капіталу емітента, яка припадає на одну акцію.

10. *Ознакою кредитного ризику* являється:

- а) несплата основного боргу й доходу за цінними папером у визначений термін;
- б) втрата частини вартості цінного паперу й доходу за ним;
- в) втрата через неможливість конвертувати цінні папери, що перебувають в інвестиційному портфелі банку, в реальні кошти.

ОПЕРАЦІЇ З ІНОЗЕМНОЮ ВАЛЮТОЮ

БАНКІВ

8.1. Відкриття і ведення валютних рахунків клієнтів

Валюта — це грошова одиниця, що використовується для вимірювання величини вартості товару. Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- національна валюта — грошова одиниця даної країни (українська гривня, американський долар, російський рубль та ін.);

- іноземна валюта — це грошові знаки іноземних держав;

- міжнародна (регіональна) валюта — це спеціальні права запозичення (СПЗ) та євро.

Валюта, залежно від режиму використання, поділяється на конвертовану і неконвертовану, від сфери і цілей використання — на валюту платежу, валюту ціни, валюту операцій, валюту клірингу, валюту векселя.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) — це валюта, яка вільно і необмежене обмінюється на інші іноземні валюти. Вона володіє повною зовнішньою і внутрішньою зворотністю, тобто однаковим режимом обміну як для резидентів, так і для нерезидентів.

Сфера обміну ВКВ поширюється на поточні операції зовнішньоекономічної діяльності, неторговельні платежі, туризм, а також на операції руху зовнішніх кредитів і закордонних інвестицій. Уданий час до числа ВКВ відносяться американський долар, національні валюти країн ЄВРОПЕЙСЬКОГО Співтовариства, валюта Японії та інші, усього валюти 22 країн світу. Вільно конвертовану валюту ще називають резервною валютою, оскільки в ній центральні банки інших країн нагромаджують і зберігають резервні кошти для міжнародних розрахунків.

Часткова конвертованість валюти означає, що на деякі галузі зовнішньоекономічної діяльності або на деякі категорії власників режим конвертованості не поширюється.

Замкнута (неконвертована) валюта — це національна валюта, яка не обмінюється на інші валюти і яка функціонує тільки в межах однієї країни. До замкнутих валют відносяться валюти країн, що розвиваються. У цих країнах застосовуються різні обмеження на ввезення і вивезення валюти, продаж і купівлю, обмін національної валюти та іноземних валют.

Клірингова валюта — це розрахункова валютна одиниця, в якій ведуться поточні інвалютні розрахунки, здійснюються записи на балансових рахунках.

Внутрішня (резидентська) конвертованість національної валюти — це можливість обміну національної валюти на іноземну для резидентів даної країни.

Зовнішня конвертованість національної валюти спостерігається тоді, коли в країні надано можливість обміну національної валюти на іноземну тільки нерезидентам.

Поточна конвертованість національної валюти — це можливість обміну для здійснення платежів за поточними статтями платіжного балансу (торгівля, транспортування, туризм).

Капітальна конвертованість — це конвертованість за капітальними статтями платіжного балансу (рух інвестицій, кредитів і т. ін.).

Перехід до капітальної конвертованості, як правило, відбувається через деякий час після введення поточної конвертованості.

Для забезпечення конвертованості валюти необхідна наявність певних умов:

- реальний та єдиний курс валюти;
- вільний доступ до іноземної валюти;
- офіційний або вільний валютний ринок;
- зняття обмежень на використання національної грошової одиниці в зовнішньоекономічній діяльності;
- виконання грошовою одиницею всіх функцій грошей усередині країни.

Котирування валюти — це встановлення курсу валют. Пряме і непряме котирування єдині за своєю економічною природою, оскільки відображають вартість однієї валюти, виражену через іншу. **Пряме** котирування — це еквівалент деякої кількості іно-

земної валюти в одиниці національної валюти. **Непряме** котирування визначає кількість національної валюти за одиницю іноземної. Валютний курс виступає як ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни.

Потреба встановлення валютного курсу зумовлена тим, що національна валюта за межами внутрішнього ринку не може виступати фактичним купівельним платіжним засобом. Розрізняють фіксований та гнучкий (ринковий) валютні курси. Фіксований валютний курс передбачає закріплення золотого вмісту грошових одиниць або фіксацію у твердій валюті. Гнучкий валютний курс поділяється на:

- ◆ плаваючий курс, що передбачає режим вільного ринкового коливання курсу і формується під впливом попиту та пропозиції (характерний для твердих валют);

- ◆ коливний курс — ринковий курс, що коригується валютними інтервенціями центральних банків.

Процедура котирування, яка складається із визначення та реєстрації курсу шляхом послідовного порівняння попиту і пропозиції валют, називається фіксингом, і на основі фіксингу встановлюються курси продавця і покупця на кожну валюту. Курс продавця — це ціна, за якою учасники ринку продають валюту. Курс покупця — це ціна, за якою учасники купують валюту.

При прямому котируванні курс покупця вищий, а курс продавця нижчий; при непрямому котируванні, навпаки, курс продавця вищий, а курс покупця -нижчий.

Крос-курс — це співвідношення між двома валютами, яке встановлюється стосовно третьої.

В Україні проведення валютних операцій регулюється Декретом Кабінету Міністрів «Про валютне регулювання і валютний контроль». У ньому визначено принципи здійснення юридичними і фізичними особами валютних операцій.

Учасники (суб'єкти) валютних операцій за цим Декретом розподіляються на дві категорії: резидентів і нерезидентів.

До **резидентів** відносяться:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі й ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

До **нерезидентів** відносяться:

- ◆ фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі й ті, що тимчасово перебувають на території України;

- ◆ юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені і діють відповідно до законодавства іноземної держави;

- ◆ розташовані на території України зарубіжні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва.

Об'єктами валютних операцій є валютні цінності, до яких відносять:

- іноземну валюту, цінні папери в іноземній валюті (чеки, векселі, облігації);

- інші боргові зобов'язання, виражені в іноземній валюті;

- дорогоцінні метали — золото, срібло, платина, природне дорогоцінне каміння.

Операції з валютними цінностями поділяються на два види:

1) поточні валютні операції;

2) операції, пов'язані з рухом капіталу.

До поточних валютних операцій відносяться:

- розрахунки за товари, роботи і послуги;

- розрахунки за експорт та імпорт;

- перекази;

- погашення (сплата) короткострокових кредитів тощо.

До капітальних валютних операцій відносяться:

- ◆ прямі інвестиції, тобто вкладення в статутний капітал підприємств;

- ◆ портфельні інвестиції, тобто придбання цінних паперів;

- ◆ довгострокове кредитування тощо.

Усі операції банків, у тому числі й валютні операції, підлягають ліцензуванню з боку Національного банку України.

На підставі одержаної в Національному банку України ліцензії уповноважені банки мають право здійснювати такі валютні операції:

1. Ведення валютних рахунків клієнтів: зарахування валютних надходжень на рахунки резидентів та нерезидентів (включаючи транзитні) та списання сум перерахувань, що передбачені чинним законодавством.

2. Встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками:

- встановлення прямих і непрямих кореспондентських відносин з іноземними банками — це відкриття банком рахунків самостійно для міжнародних розрахунків в іноземних банках;

- розрахунки через кореспондентські рахунки Центру міждержавних розрахунків Національного банку України.

3. Неторговельні операції.

- ◆ операції з перерахування валютних цінностей, не пов'язаних із здійсненням розрахунків за експортом та імпортом товарів чи послуг (у тому числі видача готівки для покриття видатків осіб, що виїжджають у закордонні відрядження);

- ◆ купівля та продаж готівкової іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті. Організація роботи та порядок проведення операцій в обмінних пунктах, інкасо готівкової іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті.

4. Операції за міжнародними торговельними розрахунками: операції за міжнародними розрахунками, що пов'язані з експортом та імпортом товарів і послуг згідно з вимогами чинного законодавства, інструкцій Національного банку України, Уніфікованих правил та традицій Міжнародної торговельної палати.

5. Операції з торгівлі іноземною валютою на внутрішньому валютному ринку: купівля та продаж іноземної валюти в готівковій та безготівковій формах за власний рахунок або згідно з дорученням клієнтів (брокерські послуги) на міжбанківському та біржових ринках.

6. Операції щодо залучення та розміщення валютних коштів на внутрішньому ринку, що здійснюються з резидентами

України, та зовнішньому ринку, що здійснюються з нерезидентами України, поділяються на:

- пасивні операції — створення валютних резервів в іноземній валюті (приймання депозитів в іноземній валюті, продаж за іноземну валюту цінних паперів, що емітовані резидентами України та номіновані в національній валюті (включаючи власні цінні папери банку), отримання позик в іноземній валюті від інших уповноважених банків;

- активні операції — використання створених резервів (надання кредитів в іноземній валюті, придбання за іноземну валюту цінних паперів, що номіновані в національній валюті).

7. Валютні операції на міжнародних грошових ринках: депозитні та конверсійні операції (у тому числі і ф'ючерсні, якщо це не заборонено законодавством відповідних країн), які здійснюються з банками чи міжнародними організаціями — нерезидентами України.

8. Операції з монетарними металами на внутрішньому ринку: купівля чи продаж (у тому числі на строк), приймання на депозити, відповідальне зберігання, використання як застава під наданий кредит монетарних металів або цінних паперів, номінал яких виражений у монетарних металах, коли ці операції здійснюються на території України з резидентами України, та з нерезидентами — на зовнішньому ринку.

Різниця між активами і зобов'язаннями у відповідних валютах називається **валютною позицією** банку. Валютна позиція визначається як за балансовими розрахунками, так і враховуючи суму позабалансових вимог і зобов'язань в іноземній валюті. Якщо сума залишків на рахунках активу і зобов'язань у конкретній валюті збалансована, то валютна позиція банку називається **закритою**.

Відкрита валютна позиція банку виникає в тому разі, якщо є різниця між залишками коштів в іноземній валюті, що формують активи і зобов'язання. При відкритій валютній позиції банк може як отримати додаткові прибутки, так і зазнати збитків у разі зміни обмінних курсів валют. Коли сума зобов'язань в іноземній валюті перевищує суму валютного активу, така відкрита позиція називається **короткою** і банк може зазнати збитків при зростанні обмінного курсу. Якщо ж сума активів перевищує суму зобов'язань, то при цій ситуації виникає **довга** відкрита валютна позиція і збитки можуть бути спричинені банкові при зменшенні обмінного курсу.

8.2. Неторговельні операції комерційних банків в іноземній валюті

Згідно з чинним вітчизняним законодавством національна валюта є єдиним засобом платежу на території України.

Разом з тим нерезидентам і резидентам України дозволено проводити деякі розрахунки в іноземній валюті без одержання індивідуальних ліцензій від Національного банку України, а саме:

- купівлю пально-мастильних матеріалів, продуктів харчування, надання послуг на території міжнародних портів, аеропортів, вокзалів України з обслуговування іноземних транспортних засобів (розрахунки здійснюються згідно з контрактом, укладеним із відповідними юридичними особами);

- оплату страхових платежів, готельних послуг;
- купівлю на території міжнародних портів і вокзалів квитків та путівок на міжнародні пасажирські та туристичні рейси;
- оплату дорожніх зборів;
- оплату послуг туристичних і страхових організацій за договорами, дія яких поширюється на іноземну територію, відповідно до посередницьких угод із зарубіжними партнерами та нерезидентами-посередниками.

У зв'язку з тим, що в Україні ще діють валютні обмеження на ввезення і вивезення іноземної валюти, встановлено порядок переміщення національної та іноземної валют через митний кордон громадянами — резидентами і нерезидентами. Переміщення валюти регламентується нормативним документом «Порядок переміщення іноземної валюти через митний кордон України».

Нормативи ввезення і вивезення іноземної валюти встановлюються Національним банком України, можуть змінюватися або зовсім відмінитися, якщо національна валюта відповідатиме вимогам вільно конвертованої.

Однак більшу частину витрат і готівкових платежів фізичні та юридичні особи здійснюють у національній валюті, і якщо вони отримують від своїх партнерів платежі в іноземній валюті, то в них виникає потреба обмінювати її на національну, тобто валютний ринок тут виконує функцію роздрібною торгівлі іноземною валютою.

Операції з обміну валюти фізичні особи — резиденти і нерезиденти здійснюють в Україні через валютні каси уповноважених банків, обмінні пункти уповноважених банків та обмінні пункти, відкриті юридичними особами-резидентами, що уклали з уповноваженими банками агентські угоди.

Пункт обміну іноземних валют уповноваженого банку є структурним підрозділом його касового відділу.

Уповноважені банки реєструють у територіальних управліннях Національного банку України власні пункти обміну іноземних валют, подавши при цьому необхідні документи, і за умови їх забезпеченості засобами для визначення справжності валют, відповідності технічним вимогам, наявності сертифікованої комп'ютерної системи для автоматизації технологічних процесів валютно-обмінних операцій або сертифікованого електронного контрольно-касового апарата (ЕККА).

Агенти уповноваженого банку, що уклали агентську угоду на відкриття пункту обміну іноземних валют, також реєструють їх у територіальному управлінні НБУ на підставі пакета документів, але обов'язково мають бути: копія агентської угоди, копія свідоцтва про реєстрацію установи, нотаріально завірена копія статуту.

Пункти обміну іноземних валют уповноважених банків, що розташовані поза їх операційними залами, і пункти обміну на агентських умовах підлягають патентуванню згідно із Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Режим роботи обмінного пункту встановлює уповноважений банк чи установа, що відкрила цей пункт. У прикордонних зонах, аеропортах, на морських та річкових вокзалах пункти обміну іноземних валют повинні працювати не менше 21 години на добу або ж цілодобово.

Обмінні пункти обладнуються стендами (табло), встановленими в доступному місці, де міститься необхідна інформація і вказуються курси купівлі-продажу готівкової іноземної валюти.

Офіційне розпорядження про встановлені курси, офіційний курс НБУ, тарифи комісійних винагород отримують пункти від уповноваженого банку.

Касир пункту обміну валют повинен мати при собі документ, що посвідчує його особу, особистий штамп із прізвищем та ініці-

алами, штамп із такими реквізитами: назва уповноваженого банку чи агента, номер обмінного пункту, його місцезнаходження.

Уповноважені банки через власні пункти обміну мають право:

- продавати і купувати готівкову іноземну валюту фізичним особам — резидентам і нерезидентам;
- обмінювати купюри інвалют, перевіряти інвалюту щодо дефекту;
- надавати дозвіл на вивезення валюти за кордон, здійснювати конверсійні операції;
- продавати й оплачувати дорожні чеки на суму, встановлену Національним банком України;
- продавати й оплачувати платіжні картки міжнародних платіжних систем на суму, встановлену Національним банком України;
- приймати на інкасо готівкову іноземну валюту і платіжні документи в іноземній валюті. Пункти обміну, відкриті на агентських умовах, не мають права здійснювати конверсійні операції й обмінювати купюри іноземних валют, операції з дорожніми чеками та картками, інкасові операції, а лише здійснюють продаж-купівлю іноземної валюти,

Контроль за роботою обмінних пунктів здійснюють уповноважені банки та територіальні управління Національного банку України.

Конверсійні операції з готівковою іноземною валютою — це операції щодо обміну готівкової валюти однієї іноземної держави на будь-яку іншу. Ці операції здійснюють лише операційні каси та обмінні пункти уповноважених банків і тільки з вільно конвертованою валютою із застосуванням крос-курсу.

При здійсненні конверсійних операцій касир операційної каси чи обмінного пункту уповноваженого банку оформляє реєстр конверсії іноземної валюти і видає фізичній особі — резидентові чи нерезидентові перший примірник квитанції ф. № 377-А.

Комісійну винагороду (сума комісійних не повинна перевищувати двох відсотків від суми іноземної валюти, що подається до конверсії) за конверсійні операції з готівковою інвалютою уповноважені банки можуть одержувати як у національній, так і в іноземній валютах.

Сума комісійних в іноземній валюті, що подавалась до конверсії, зазначається у квитанції окремо.

Для фізичних осіб-резидентів уповноважені банки можуть обмінювати одні купюри іноземної валюти на інші купюри, але тієї ж іноземної валюти.

На підтвердження факту обміну купюр іноземної валюти на інші купюри тієї ж країни видають квитанцію ф. № 377-А та заповнюють реєстр обміну іноземної валюти.

Комісійна винагорода за ці операції також встановлюється не більше двох відсотків від суми інвалюти, стягується в іноземній або в національній валюті.

Здійснення готівкових операцій з іноземною валютою організовано в уповноважених банках за тією ж схемою, що й здійснення операцій з національною валютою, тобто застосовується та ж інфраструктура операційної каси і відповідні документи (наприклад, прибуткові чи видаткові валютні ордери, зведені довідки касирів валютної каси тощо),

Уповноважені банки здійснюють через свої валютні каси такі операції:

- виплата іноземної валюти готівкою та платіжними документами на витрати, пов'язані з відрядженням;
- виплата авторських гонорарів, оплата праці нерезидентів, які працюють в Україні за трудовими контрактами;
- здійснення обмінних операцій з іноземною валютою та платіжними документами в іноземній валюті;
- виплата іноземної валюти готівкою, за чеками та пластиковими картками фізичним особам — резидентам і нерезидентам;
- купівля платіжних документів в іноземній валюті фізичними особами — резидентами та нерезидентами;
- виплата іноземної валюти готівкою за переказами з-за кордону та переказ готівки за межі України;
- прийом іноземної валюти на інкасо та експертизу.

Видача іноземної валюти готівкою з поточного рахунку в разі відрядження за кордон, на представницькі, експлуатаційні витрати здійснюється за **заявою** юридичної особи-резидента або постійного представництва юридичної особи-нерезидента й **дорученням**, виписаним на фізичну особу на отримання коштів у касі уповноваженого банку.

Працівник операційного відділу, отримавши документи від клієнта, оформляє видатковий валютний ордер (або прибутковий

валютний ордер, якщо клієнт вносить готівку до каси), підписує його в осіб, що мають право контрольного підпису.

Касир валютної каси перевіряє наявність підписів посадових осіб уповноваженого банку, відповідність їх зразкам, підписує валютні ордери, приймає чи видає готівку в іноземній валюті за такими ж правилами, що й у національній валюті.

Оформлення валютно-обмінних операцій з фізичними особами — резидентами і нерезидентами через валютні каси уповноважених банків здійснюється працівником операційного відділу і касиром даної каси, на відміну від обмінного пункту, де ці операції виконує один працівник.

Працівник операційного відділу оформляє при купівлі банком іноземної валюти:

- прибутковий валютний ордер;
- видатковий касовий ордер на національну валюту.

При продажу банком іноземної валюти оформляє:

- ◆ видатковий валютний ордер;
- ◆ прибутковий касовий ордер на національну валюту;
- ◆ прибутковий касовий ордер на суму збору до Пенсійного фонду України — у двох примірниках. Касир прибутково-видаткової валютної каси:

◆ роздруковує квитанцію на сплату збору до Пенсійного фонду України (ф. № 377-ПФ);

◆ записує суму збору за всіма операціями купівлі фізичними особами іноземної валюти в Книгу реєстрів стягнення зборів до Пенсійного фонду;

◆ підписує всі валютні касові документи;

◆ отримує чи виплачує іноземну валюту;

◆ видає клієнтові другий примірник прибуткового валютного ордера при купівлі валюти або другий примірник прибуткового касового ордера на національну валюту при продажу іноземної валюти.

Перекази в іноземній валюті за межі України та їх виплати в Україні здійснюються лише через кореспондентські рахунки уповноважених банків.

Переказ банки здійснюють для фізичних осіб — резидентів і нерезидентів, крім цього, особа-нерезидент повинна подати документи, що засвідчують джерела походження валюти.

Основні правила переказу валюти регламентуються інструктивними документами Національного банку України.

Переказ за кордон іноземної валюти за рахунок особистих коштів фізичних осіб здійснюється в основному з такою метою:

- допомога родичам, які тимчасово перебувають за кордоном;
- допомога родичам, які постійно проживають за кордоном;
- оплата навчання, участі в конференціях, страхових і членських внесків, науково-методичної літератури та періодичних видань;
- оплата лікування;
- оплата працевлаштування за кордоном;
- оплата товарів для власних потреб;
- оплата товарів для власних потреб на суму 1000—10 000 дол. США;
- переказ при виїзді на постійне місце проживання за кордон;
- перекази на відшкодування судових (арбітражних, слідчих, нотаріальних) витрат, а також витрат на мито;
- переказ аліментів.

Переказ за кордон прибутків, одержаних на законних підставах фізичною особою-нерезидентом унаслідок інвестицій в Україну, проводиться з валютного поточного рахунку нерезидента після сплати ним податків та інших платежів.

Переказні операції в іноземній валюті здійснюються на підставі таких же документів, що й в національній валюті: заява про переказ, платіжне доручення.

Багато уповноважених банків України здійснюють переказні операції за системами «Western Union» та «MoneyGram».

Протягом останніх десятиліть світова фінансово-кредитна система пройшла складний шлях від застосування готівкових коштів до переважно безготівкових електронних розрахунків. У країнах з ринковою економікою на заміну чековим книжкам прийшли платіжні документи — пластикові картки та дорожні чеки.

В Україні впроваджена Національна система масових електронних платежів, що дає змогу обслуговувати платіжні картки міжнародних платіжних систем — «Viza», «Evropey/Master Kard», «Amerikan-express» тощо.

Низка українських уповноважених банків є членами цих міжнародних платіжних систем і здійснюють такі неторговельні поточні операції з платіжними документами:

- емітування пластикових карток і дорожніх чеків в іноземній валюті;
- продаж цих документів і виплату за ними іноземної валюти готівкою.

Пластикова картка — іменний грошовий оплатно-розрахунковий документ, що дає право на придбання банківськими товарів чи послуг у роздрібній торгівлі без оплати готівкою чи одержання готівки в банках або банкоматах.

Найпоширеніші пластикові картки — кредитна і дебетна. Кредитна картка використовується для оплати товарів і послуг за рахунок кредиту, наданого банком. Дебетна картка активно витісняє всі інші платіжні засоби, тому що вона надає змогу розпоряджатися коштами в межах залишку на власному картрахунку. Існують ще:

- ◆ фінансова картка;
- ◆ розрахункова картка.

Будь-яка пластикова картка може бути видана фізичній особі (індивідуальна картка) та юридичній особі (корпоративна картка). Крім цього, картки є звичайні (Regular), срібні (Silver), золоті (Gold). Власники двох останніх карток мають особливі знижки при придбанні товарів, розрахунках у готелях, ресторанах тощо.

Для одержання дебетної картки фізична особа подає паспорт і свій ідентифікаційний номер та заповнює спеціальну заяву і договір на її видачу. Особі відкривають картковий рахунок на суму внесених нею коштів (у разі оформлення кредитної картки особа повинна відкрити гарантійний депозитний рахунок як вид забезпечення наданого їй кредиту).

На картку заносять шляхом ембосування (випуклим вдавленням) таку інформацію: прізвище, ім'я клієнта, номер і серію картки, період її дії, захисний символ. Власник картки проставляє на зворотному боці свій підпис і одержує разом із картокою документ «Правила користування картокою» та ПІН-код (персональний ідентифікаційний номер).

Виплата готівкових коштів пластиковими картками валютними касама уповноважених банків може здійснюватися як в іноземній валюті, так і в національній, за бажанням власника. У цьому разі банк здійснює купівлю даної іноземної валюти за комерційним курсом купівлі даного банку.

Обмінним пунктам уповноважених банків при виплаті готівки за платіжною карткою встановлюють ліміт суми.

При оплаті готівковою інвалютою пластикової картки в уповноваженому банку касирові необхідно виконати такі операції:

- ідентифікацію картки, перевірку строку її дії та підпису власника на звороті картки;
- звірити особу власника картки за паспортом;
- з'ясувати, яку суму бажає отримати клієнт за карткою;
- здійснити відтиск картки на імпринтері (пристрій для прокатки картки) і заповнити цей відтиск у трьох примірниках (відтиск картки має форму рахунку, що називається сліп). Якщо хоча б одна цифра чи літера картки не чітко прокатується, касир здійснює прокатку на новому сліпі, у разі повторного нечіткого відтиску можна порадити клієнтові звернутися у банк, що видав картку.

Якщо відтиск картки зроблений, то в спеціально виділених полях прокатоного сліпу записується: дата проведення операцій, номер, серія картки, країна видачі, дані паспорта; сума коштів з урахуванням комісійних.

Далі касир повинен зв'язатися телефоном із Центром авторизації для одержання дозволу на видаткову операцію, записати код авторизації на відтиск картки (код авторизації складається з 4–6 літерно-цифрових знаків), виплатити суму мінус комісійні банку.

У кінці дня заповнюється у двох примірниках відповідний реєстр оплачених у вільно конвертованій валюті пластикових карток.

Дорожній чек — це грошове зобов'язання (наказ) видати зазначену в чеку суму коштів власникові, чий зразок підпису вже проставлено на дорожньому чеку в момент його продажу; платіжний документ, що використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру.

Чек при оплаті значно вигідніший, ніж пластикова картка, оскільки він не потребує авторизації через процесингові центри, а оплачується при ідентичності підписів власника чека.

Лідером європейського ринку дорожніх чеків є корпорація «Томас Кук», емітентами дорожніх чеків можуть бути кредитні установи, банки, туристичні організації, асоціації та об'єднання (найбільші з них «Американ-експрес», «Віза» тощо).

Уповноважені банки України через власні валютні каси та обмінні пункти (в обмінних пунктах встановлюється ліміт суми чека) проводять з дорожніми чеками такі операції:

- ◆ продаж чеків;
- ◆ оплату дорожніх чеків.

Продаж дорожніх чеків здійснюється на підставі заяви клієнта і пред'явлення ним паспорта за рахунок готівкової валюти або шляхом списання суми з поточного валютного рахунку.

Продаж дорожніх чеків виконується в такій послідовності:

- касир банку з'ясовує в клієнта: якого типу, в якій іноземній валюті, якого номіналу, на яку загальну суму він бажає придбати дорожні чеки;
- з'ясовує тип валюти, якою буде розраховуватися клієнт за дорожні чеки;
- оформляє в чотирьох примірниках Повідомлення-квитанцію про продаж дорожніх чеків (Sales Advice);
- передає всі примірники Повідомлення-квитанції на підпис клієнтові;
- отримує підпис власника на лицьовій стороні кожного придбаного чека;
- отримує від клієнта кошти за виписані чеки та комісійну винагороду;
- чеки, останній примірник Повідомлення-квитанції та інформаційне застереження повертає власникові рахунка.

Продаж чеків фіксується касиром у реєстрі проданих дорожніх чеків. Дорожні чеки можуть оплачуватись як в іноземній валюті, в якій вони виписані, так і в іншій валюті, у тому числі й в гривнях.

Виплата готівки за чеками здійснюється касиром так:

- ◆ перевіряється паспорт та відповідність зразка підпису клієнта на дорожніх чеках його підпису в паспорті;
- ◆ перевіряється наявність характерних рис та захисних елементів дорожніх чеків, відсутність виправлень і написів на них;
- ◆ пропонується клієнтові у присутності касира поставити другий підпис у відповідному місці;
- ◆ виплачується клієнтові сума з урахуванням комісійних і чек погашається штампом «Оплачено»;
- ◆ оформляється реєстр оплачених дорожніх чеків. Дорожні чеки виставляються банком на власні відділення за кордоном або на іноземні банки-кореспонденти.

8.3 Торговельні поточні операції уповноважених банків в іноземній валюті

Торгівля іноземною валютою на території України юридичними особами-резидентами і нерезидентами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію НБУ на ці операції, виключно на міжбанківському валютному ринку. Суб'єктами міжбанківського валютного ринку України є:

- Національний банк України;
- уповноважені банки;
- уповноважені фінансові установи, що отримали індивідуальні ліцензії НБУ.

Суб'єкти міжбанківського валютного ринку України мають право купувати іноземну валюту для власних потреб (як за готівкові, так і безготівкові кошти) та за дорученням клієнтів (резидентів і нерезидентів), з метою перерахування інвалюти за межі України чи в інших випадках, що не суперечать чинному законодавству.

Для купівлі іноземної валюти приймаються заявки клієнтів — юридичних осіб (резидентів і нерезидентів), фізичних осіб:

- ◆ для оплати імпорتنих контрактів;
- ◆ для переказу за кордон прибутку, отриманого іноземним інвестором від інвестицій в Україну;
- ◆ для здійснення проліцензованих НБУ валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталів;
- ◆ для погашення та обслуговування резидентом кредиту, одержаного в іноземній валюті від нерезидента чи в уповноваженому банку.

До заявок повинні бути прикладені копії документів про статус юридичної особи й обов'язкові копії контрактів, що підтверджують суму та строки платежів; вантажні митні декларації (у разі ввезення товару на територію України); довідки Державної податкової адміністрації, в якій резидент зареєстрований як платник податків, та інші документи,

Продаж уповноваженими банками іноземної валюти своїм клієнтам можливий лише за наявності необхідного еквівалента в гривнях на їх поточних рахунках.

Уповноважені банки протягом трьох робочих днів від дня зарахування коштів на розподільчі рахунки експортерів одержують від них заявки на обов'язковий продаж іноземної валюти і викупувають її (у разі ненадходження заявок здійснюють продаж у примусовому порядку).

Національна валюта, одержана від продажу іноземної валюти, має бути зарахована на поточний рахунок суб'єкта торгів протягом двох робочих днів.

Куплена клієнтом іноземна валюта має бути використана на зазначені в заявці цілі протягом п'яти банківських днів.

Виконати заявки клієнта на купівлю-продаж валюти банк може такими способами:

- узяти участь у торгах Української міжбанківської валютної біржі (УМВБ) за дорученням клієнтів;
- укласти угоду щодо купівлі-продажу валюти на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ) на замовлення клієнтів;
- виконати замовлення в межах одного банку за умови, що продавець і покупець є клієнтами даного банку.

Усі валютні операції з валютами першої групи Класифікатора іноземних валют Національного банку України та операцій з купівлі-продажу безготівкових іноземних валют за гривні здійснюються суб'єктами міжбанківського валютного ринку лише за умови «тод», «том» або «спот», виключно у визначений проміжок часу (торговельна сесія), що встановлюється та змінюється Правлінням Національного банку України.

Заявки клієнтів на купівлю-продаж безготівкової іноземної валюти разом з необхідними підтверджуючими документами надходять до операційного відділу уповноваженого банку, де перевіряються, а потім у валютний відділ.

Визначивши, які заявки повинні виконуватися, дилери валютного відділу телефоном або засобами «Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України» укладають конверсійні угоди з іншими уповноваженими банками. При переговорах сторони визначають такі умови угоди:

- ◆ тип угоди (тод, том, спот);
- ◆ суму валюти, яку купують-продають;
- ◆ курс купівлі-продажу;
- ◆ дати валютування при розрахунках за обома валютами;

- ◆ реквізити платежів;
- ◆ інші умови.

Протягом того ж дня банки відправляють один одному підтвердження основних умов конверсійної угоди. Укладені угоди дилери оформляють розпорядженнями на здійснення розрахунків.

Уповноважені банки зобов'язані здійснювати поставку валюти, яку продають, на кореспондентський рахунок іншому банкові взамін на валюту, яку купують, в обсягах і з датою валютування згідно з умовами конверсійної угоди.

Операції з купівлі-продажу іноземної валюти за іноземну валюту здійснюються суб'єктами міжбанківського валютного ринку України на міжнародних валютних ринках.

Найбільші міжнародні валютні центри розміщені в країнах, де до мінімуму зведено валютні обмеження. Це валютні ринки в Нью-Йорку, Лондоні, Токіо, Парижі, Цюриху, Франкфурті, Сан-Франциско, Торонто, Гонконзі, Сінгапурі.

У практиці функціонування валютних ринків використовують найчастіше **касові і строкові** типи валютних угод. Якщо куплена валюта має бути поставлена покупцеві того ж дня, коли укладалась угода, то угода має назву тод, якщо розрахунки здійснюватимуться завтра — має місце том-угода. Ці угоди можна ще назвати угодами **овернайт** (overnight).

Якщо від дати укладення валютної угоди до дати валютування два робочих дні — це угода **спот** (spot). Усі перераховані угоди об'єднуються в касові валютні угоди. Валютний курс, за яким укладаються угоди на касовому ринку, називається спот-курсом, ризик зміни курсу тут невеликий.

До строкових валютних угод відносять угоди форвард і своп-угоди.

Угоди форвард — це контракти на купівлю чи продаж певної суми валюти в даний час, але розрахунок (сама валютна операція) буде проводитися в майбутньому за фіксованим курсом валюти даного часу. Кожний форвардний контракт включає три основні елементи:

- угода-зобов'язання купити чи продати певну суму валюти в обмін на іншу;
- валютний курс фіксується в момент укладення контракту на майбутнє і він буде збігатися (найчастіше) з курсом спот;

• виконання контракту (оплата, поставка валюти) здійснюється в домовлений час у майбутньому.

При розгляді валютних форвардних курсів зазвичай нараховується премія або скидка (дисконт) щодо спот-курсу. **Угоди своп** — це валютні операції, які поєднують операції спот і форвард, тобто купівля або продаж валюти на ближчу дату з одночасною контругодою на встановлений строк у майбутньому. Угоди своп можна виділити як:

◆ угода своп-репорт — це продаж інвалюти на умовах спот з одночасною купівлею на умовах форвард;

◆ угода своп-депорт — це купівля інвалюти за умовами спот з одночасним продажем на умовах форвард.

Отже, укладення вищевказаних угод на міжнародних чи внутрішніх валютних ринках дозволяють банкові уникати валютного ризику при зміні валютних курсів.

Крім цього, суб'єкти ринку можуть укладати угоди з опціоном чи ф'ючерсні угоди.

Валютний опціон — це цінний папір, який дає право його власникові (але не зобов'язує) на купівлю-продаж обумовленої суми інвалюти за фіксованим курсом на визначену дату або протягом визначеного періоду в майбутньому.

Премія, тобто вартість опціону, залежить від співвідношення спот-курсу валюти в момент укладення угоди та курсу опціону, а також від тривалості дії опціону.

Якщо опціон дає право продажу визначеної валюти, то це — опціон ПУТ (PUT) за даною валютою. При наданні права купівлі валюти опціон називається КОЛЛ за даною валютою. Зазначення виду валюти з назвою опціону обов'язкове, оскільки опціон ПУТ є одночасно й опціоном КОЛЛ (CALL), тільки за іншою валютою.

Опціон покупця (КОЛЛ) дає право покупцеві одержати валюту у визначений день за обумовленим курсом або покупець може відмовитися від купівлі валюти, заплативши за це продавцеві премію.

Опціон продавця (ПУТ) дає право продавцеві продати валюту в будь-який час, обраний ним до обумовленого строку угоди за раніше зафіксованим курсом, значить тут власник опціону продавця платить премію продавцеві за право вибору найбільш вигідного поточного курсу для конверсії (обміну валюти).

Ф'ючерсний контракт — це угода між двома сторонами про майбутню поставку валюти.

Від форвардного контракту ф'ючерсний відрізняється тим, що він укладається тільки на біржі, яка розробляє його умови, що є стандартними для кожного виду валюти. Отже, ф'ючерси високоліквідні, вони можуть продаватись на вторинному ринку, крім цього, їх виконання гарантується розрахунковим центром біржі, що також дає великі переваги партнерам угоди.

Значна частина поточних торговельних операцій в іноземній валюті пов'язана з обслуговуванням зовнішньоекономічної діяльності резидентів за експорт-імпорт товарів (робіт, послуг). Порядок проведення таких розрахунків регламентується законодавством України і міжнародними правилами оформлення та оплати платіжних документів.

Валюта (найчастіше вільно конвертована) та форми розрахунків при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності визначаються контрагентами самостійно і фіксуються в умовах зовнішньоекономічного контракту. В цьому контракті обумовлюють також умови поставок товарів відповідно до міжнародних правил, затверджених Міжнародною торговельною палатою, ціну одиниці виміру товару та загальну вартість контракту, валюту платежу. Валюта ціни може не збігатись із валютою платежу, тому обумовлюють також у контракті обмінний курс однієї валюти на іншу.

Зовнішньоекономічні розрахунки за строками здійснення платежів можуть бути негайними (сконто) і у формі відтермінування платежу: за векселем або як попередня оплата. При платежах сконто, якщо оплата здійснена протягом 5—10 днів, товар може оплачуватися зі знижкою близько трьох відсотків його вартості.

Розрахунки за експортно-імпортними операціями між резидентами України та юридичними особами — нерезидентами України проводяться через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, відкриті в уповноважених банках України в гривнях, а також через рахунки в гривнях, які відкриваються постійним представництвом нерезидентів в Україні відповідно до ліцензій Національного банку України.

Здійснення міжнародних розрахунків регулюється Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валю-

ті». При проведенні експортно-імпорتنих операцій встановлено термін — 90 календарних днів. При цьому виторг резидентів-експортерів у іноземній валюті повинен бути зарахований на рахунки експортерів в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в зовнішньоекономічному контракті, але не пізніше 90 календарних днів з дати оформлення митної декларації, а в разі експорту послуг — з моменту підписання акта про надання послуг.

При імпорتنих операціях поставки товару повинні бути здійснені протягом 90 днів.

Для продовження термінів розрахунків за експортно-імпортними операціями територіальне управління НБУ надає відповідним суб'єктам індивідуальний дозвіл. Контроль за дотриманням резидентами встановленого порядку за експортно-імпортними операціями покладено на уповноважені банк і податкову адміністрацію.

Торговельна фактура містить повний опис відвантаженого товару та суму його вартості і виставляється на покупця. Кожен комерційний документ має свої особливості, наприклад:

- коносамент — це цінний папір, що містить умови на перевезення вантажів морським чи річковим транспортом. Він відноситься до розпорядчих документів, бо надає його держателеві право розпоряджатися вантажем. Коносамент, як правило, може передаватися за допомогою індосаменту іншій особі;
- страхові поліси та страхові сертифікати — це свідоцтва, які підтверджують те, що на термін транспортування вантаж застраховано;
- митні документи — це митна фактура, консульська фактура, декларація про походження товару тощо.

Отже, у зовнішньоторговельних операціях документи про поставку товарів та послуг оформляються таким чином, що вони:

- ◆ гарантують безпроблемне проведення ділових операцій;
- ◆ спрощують процес переходу права власності. Оплата зовнішньоторговельних контрактів відбувається в одній із загальноприйнятих форм розрахунків:
  - ◆ банківським переказом;
  - ◆ інкасо;
  - ◆ акредитивом;
  - ◆ розрахунками за відкритим рахунком;

◆ розрахунками з використанням чеків. Контрагенти можуть передбачити в контракті найбільш доцільну для них форму розрахунку з урахуванням чинного законодавства, що регламентує норми і терміни здійснення міжнародних розрахунків та враховує технічні можливості банку щодо техніки розрахунків.

Банківський переказ — це просте доручення банку своєму банкові-кореспонденту виплатити певну суму коштів за дорученням та за рахунок переказодавця іноземному одержувачеві з вказівкою способу відшкодування виплаченої суми. Банківський переказ здійснюється за допомогою платіжних доручень, адресованих одним банком іншому.

Банківський переказ є найпоширенішою формою розрахунків у зовнішній торгівлі в Україні і використовується при авансових платежах (попередня оплата), за товарними документами, при перерахуванні штрафів, погашенні заборгованості.

Інкасо — це доручення експортера своєму банкові одержати від імпортера безпосередньо або через інший банк певну суму, яку зазначено в платіжних документах, або підтвердження (акцепт), що цю суму буде виплачено у відповідний строк. Інкасо використовується в розрахунках як при умовах платежу готівкою (валютою), так із використанням комерційного кредиту (векселя). При здійсненні інкасо банки керуються Уніфікованими правилами про інкасо Міжнародної торговельної палати.

Відповідно до них постачальник-експортер після відвантаження товару імпортеріві передає в обслуговуючий його банк комерційні та фінансові документи. Банк перевіряє документи і пересилає їх банкові імпортера. Банк імпортера передає документи покупцеві-імпортеріві і в разі згоди клієнта з оплатою списує суму з його поточного рахунку. Після переказу коштів від банку імпортера до банку експортера останній розраховується з постачальником-експортером.

Чисте інкасо — це інкасо фінансових документів, а саме: векселів, чеків та інших, що не супроводжуються комерційними документами.

Документарне інкасо — це доручення своєму банкові про інкасування певної суми проти переказу відвантажувальних документів. Документарне інкасо застосовують у розрахунках у випадках, коли політичні, економічні чи правові умови країни-імпортера вважаються добрими (там немає імпортних обмежень

або вже отримано всі необхідні ліцензії) та платоспроможність покупця і його готовність до сплати не викликає сумнівів.

Згідно з Уніфікованими правилами в угоді за документарним інкасо беруть участь:

- довіритель (експортер) — клієнт, який доручає операцію з інкасування своєму банкові;
- банк-ремітент (банк експортера) — банк, якому довіритель-експортер доручає операцію з інкасування;
- репрезентуючий банк — банк, що безпосередньо здійснює платіж чи акцепт і подає документи платникові;
- банк-інкасатор — будь-який банк, який не є банком-ремітентом, але бере участь в операції із виконання інкасового доручення;
- платник — особа-імпортер, якій повинні подаватися документи відповідно до інкасового доручення.

Виконання документарного інкасо виконується за двома умовами (умови визначає експортер):

◆ **документи проти платежу** — коли репрезентуючий банк здійснює оплату суми без відтермінування платежу і видає товаророзпорядчі документи платникові після здійснення оплати;

◆ **документи проти акцепту** — коли репрезентуючим банком здійснюється відтермінування платежу, платникові документи передаються тільки проти акцепту останнім доданого до них переказного векселя (тратти).

Інкасова форма розрахунків — зручна для імпортерів, оскільки вона передбачає оплату дійсно поставленого товару, крім цього, імпортер перебуває під захистом свого банку і отримані ним для перевірки документи залишаються в розпорядженні його банку до моменту розрахунку. У разі несплати документи повертають банку-емітентові із зазначенням причин несплати або відмови від акцепту. Експортерів належить юридичне право розпоряджатися товаром до повної його оплати (якщо це передбачено контрагентом у зовнішньоекономічному контракті).

Значний розрив у часі між відвантаженням товару та одержанням валютного виторгу є певним недоліком інкасової форми розрахунків.

Акредитив — це умовне грошове зобов'язання банку, яке виставляється за дорученням і за рахунок його клієнта — імпортера, здійснити платіж на користь експортера (акцептування його

тратти) або забезпечити платіж (акцепт тратт) іншим банком у межах певної суми та у визначений строк проти документів, що супроводжують акредитив.

Документарні акредитиви — це акредитиви, платежі за якими проводяться за умови подання в банк комерційних і фінансових документів. Розрахунки акредитивами регламентуються Уніфікованими правилами та звичаями для акредитивів (ЕКА).

Згідно з цими правилами визначають такі тлумачення різних термінів:

покупець (імпортер), який звертається у свій банк з проханням про відкриття акредитива;

бенефіціар (експортер) — контрагент, якому адресується акредитив і на користь якого буде виконано платіж за умови подання документів, указаних в акредитиві;

банк-емітент — банк, який відкриває акредитив за дорученням клієнта або просить інший банк відкрити акредитив за його рахунок і за його дорученням;

підтверджуючий банк — банк, який бере на себе зобов'язання як додаток до зобов'язань банку-емітента здійснити платіж (акцепт тратт) бенефіціарові при дотриманні ним умов акредитива. Підтверджуючим може бути банк експортера чи інший банк;

банк-платник (виконуючий банк) — банк, вказаний в акредитиві як той, що здійснює платіж бенефіціарові проти документів, передбачених акредитивом. Ним може бути банк-емітент, підтверджуючий, авізуючий банк, будь-який інший банк, уповноважений банком-емітентом;

авізуючий банк — банк, який повідомляє бенефіціара про відкриття на його ім'я акредитива, ним може бути банк-емітент, виконуючий банк чи третій банк;

негоціуючий банк — банк, який здійснює платіж проти документів і який бере на себе ризик, якщо навіть він не має відношення до акредитива. Негоціуючим банком може бути банк, який здійснює платіж, чи підтверджуючий банк.

Крім банків в акредитивній операції беруть участь:

- **транспортні компанії**, які здійснюють транспортування вантажів і видають транспортні документи;

- **митні брокери**, які виступають як агенти імпортера, — контролюють документи, перевіряють вантажі, передають документи і товари імпортерів;

• **страхові компанії** — здійснюють страхування вантажів і видачу страхових полісів, а також відшкодовують збитки при настанні страхового випадку.

Документарні акредитиви є надійною формою платіжної гарантії для експортера. Ця форма розрахунків найбільш поширена у зовнішній торгівлі ринкових країн, однак у зовнішніх розрахунках України займає незначну частину.

В Уніфікованих правилах і звичаях про акредитив містяться також характеристики різних видів документарних акредитивів, а саме:

◆ **відкличний акредитив** — це акредитив, який може бути анульований або умови якого може змінити банк-емітент за вказівкою клієнта (імпортера) без попереднього повідомлення бенефіціара. Оскільки він не забезпечує належної гарантії, то рідко і використовується;

◆ **безвідкличний акредитив** — це акредитив, який не можна анулювати або змінювати без згоди експортера (бенефіціара). У заяві на акредитив повинно чітко зазначатися: акредитив є відкличним чи безвідкличним. Якщо такого зазначення немає, то правилами передбачено, що акредитив вважається безвідкличним;

◆ **підтверджений акредитив** означає гарантію платежу з боку двох банків, один з яких — у країні імпортера, другий — у країні експортера;

◆ **непідтверджений акредитив** — це акредитив, за яким відповідальність за оплату несе тільки банк-емітент, а банк експортера тільки повідомляє бенефіціара про відкриття акредитива, оплату банк-експортер здійснює після надходження коштів від банку-імпортера на відповідну суму;

◆ **трансферабельний (переказний) акредитив** дає змогу здійснювати платежі не тільки на користь бенефіціара, а й третіх осіб. Якщо умовами акредитива не передбачена можливість його переказування, бенефіціар не є постачальником товару, то в розрахунках використовують **компенсаційний акредитив**. Він відкривається бенефіціаром за основним акредитивом як зустрічний на користь виробника товару або субпостачальника. Ці два акредитиви є повністю самостійними при розрахунках;

◆ **револьверний акредитив** використовується при постійному постачанні товарів рівними партіями і поповнюється він на певну

суму (квоту). При відкритті револьверного акредитива, як правило, вказується загальна сума акредитива, розмір однієї квоти і кількість квот, а також строк використання квот;

◆ **покритий акредитив** — це акредитив, під який банк-емітент надає в розпорядження іноземного банку, що виконуватиме акредитив, валютні кошти шляхом відкриття депозиту у виконуючому банку;

◆ **непокритий акредитив** — це той, під який валютні кошти не надаються, тобто не заморожуються, і тому вони частіше використовуються при міжнародних розрахунках;

◆ **акредитив з червоною смугою** — це такий акредитив, за яким банк експортера може видавати аванси експортерів для відправлення ним товарів;

◆ **резервний (гарантійний) акредитив** — це зобов'язання банку-емітента перед бенефіціаром здійснювати оплату в межах зазначеної суми в разі невиконання імпортером своїх зобов'язань за контрактом. Іншими словами, це повна гарантія оплати акредитива банком-емітентом. Такий акредитив може відкриватись і на користь імпортера.

До інших форм міжнародних розрахунків можна віднести розрахунки: за відкритим рахунком, розрахунки чеками.

Суть розрахунків за **відкритим рахунком** полягає в тому, що експортер веде рахунок заборгованості імпортера, а імпортер у себе веде рахунок платежу експортерів. Між експортером та імпортером укладається для цього угода, в якій визначається:

- порядок погашення заборгованості;
- періодичність платежів;
- остаточне регулювання заборгованості за відкритим рахунком.

Розрахунок за відкритим рахунком здійснюється так: експортер після відвантаження товару і відправлення комерційних документів імпортерів записує суму вартості відвантаження (заборгованості) у дебет відкритого імпортерів рахунку.

Імпортер, згідно з отриманими комерційними документами, робить запис у кредит рахунку експортера, оплачує цю заборгованість у формі переказу чеками або векселями у відповідні терміни.

Після платежу контрагенти (експортер та імпортер) здійснюють на рахунках зворотні записи. Розрахунки за відкритим рахунком — це оплата після одержання товарів.

Ця форма розрахунків є вигідною тоді, коли контрагенти мають регулярні ділові контракти, довіряють один одному, оскільки невиконання зобов'язань імпортера тягне за собою припинення постачання товарів експортером.

Розрахунки **чеками** в міжнародній практиці здійснюються на підставі Єдиного чекового закону, прийнятого у 1931 р. Женевською чековою конвенцією.

Аналогічно векселю чеки поділяються на:

- ◆ іменні;
- ◆ ордерні;
- ◆ на пред'явлення.

Ордерні чеки можна передати іншій особі за допомогою індо-саменту.

Чек має стандартну форму, внизу чека є магнітна смуга, що містить інформацію для автоматизованого опрацювання чеків (зліва направо — номер чека, код банку, номер рахунка чекодавця, сума).

Кросований чек відрізняється тим, що на лицьовому боці його проставляються дві паралельні лінії, які означають, що сума чека повинна бути зарахована на рахунок чекоодержувача тільки безготівковим шляхом. Найчастіше між паралельними лініями вказують назву банку і номер рахунка одержувача коштів за чеком.

Підтверджений чек для контрагентів міжнародних розрахунків вигідний тим, що банк підтверджує обов'язкову оплату за ним спеціальним штампом і підписом. Сума чека в цьому разі списується банком із рахунку чекодавця і резервується на окремому рахунку.

8.4. Операції з розміщення валютних кредитних ресурсів

У зв'язку з тим, що в Україні існує режим валютного регулювання, операції з надання кредитів мають певні обмеження, що коригуються залежно від ситуації на фінансовому та валютному ринках України.

Кредити в іноземній валюті банк може надавати прямим позичальникам — суб'єктам господарювання, які займаються

зовнішньоекономічною діяльністю. Допускається також конвертація кредиту через УМВБ або через міжбанківський валютний ринок з наступним зарахуванням коштів на поточні рахунки клієнтів, а також конвертація валюти кредиту в іншу валюту.

Кредитування контрагентів як імпортера, так і експортера може виступати у таких формах:

- аванси під інкасо;
- врахування векселів;
- підтвердження акредитивів;
- кредитування в іноземній валюті під контракт.

Аванс під інкасо може надаватись експортереві у 80—90 % від суми переказного векселя на період до надходження всієї суми від імпортера.

Як відомо, інкасові операції проводяться на двох умовах: документи проти платежу і документи проти акцепту. У першому разі банк експортера більш гарантований, що кредит йому повернеться, бо він може контролювати товар і вимагати від експортера-позичальника заставний лист (чи інші документи — коносамент, складські свідоцтва, договір застави тощо).

У другому випадку як забезпечення наданого кредиту банк одержує акцептований імпортером вексель і мусить покладатися лише на надійність та кредитоспроможність іноземного покупця. Тому банки охочіше надають аванси під інкасо, коли вексель (або чек) підлягатиме оплаті в країні експортера і в національній валюті цієї країни.

Такий же кредит може надаватись імпортереві, щоб він негайно розрахувався з експортером за товар.

Дуже вигідний позичальникові-експортереві кредит у формі **врахування векселів** чи **чеків**, що використовуються при розрахунках через інкасо чи відкритий рахунок.

Рахунок експортера кредитується в національній валюті на еквівалент вартості іноземної валюти, що вказана у векселі або чеку.

Врахування векселів здійснюється так: банк експортера купує в експортера векселі (які ще не акцептовані трасатом і не переслані за кордон для інкасування) з правом регресу до експортера; пересилає векселі і комерційні документи для інкасування, але вже на свою користь.

Якщо платіж за векселями від імпортера не надійде своєчасно, банк експортера має право списати суму векселя плюс процент та комісійні за інкасо з рахунку експортера.

Такий вид кредиту експортери використовують, якщо їм необхідна готівка негайно, він недорогий, але недоліком є те, що банк має право регресу до експортера.

Підтвердження акредитива застосовується частіше як форма кредитування імпортера, банк імпортера переказує в банк експортера на свій коррахунок суму коштів, що відповідають акредитиву, або просто повідомлення, що він цей акредитив оплатить.

Такий же кредит може одержати експортер від свого банку, але при цьому збільшуються витрати імпортера при таких розрахунках.

Кредитування під контракт на виробництво продукції для експорту чи оплати імпорту видається і погашається в іноземній валюті. Такий кредит ще називають кредитом на експортно-імпортні операції.

Резиденти України — юридичні особи мають право отримувати такі кредити в уповноважених банках України або в нерезидентів фінансово-кредитних установ за спеціальними реєстраційними свідоцтвами.

Для отримання реєстраційних свідоцтв резиденти-позичальники подають до територіального управління НБУ такі документи:

- 1) лист-звернення на ім'я начальника відповідного територіального управління;
- 2) нотаріально засвідчену фотокопію договору мовою оригіналу і переклад українською мовою, засвідчений нотаріально;
- 3) повідомлення про договір, який передбачає виконання резидентом боргових зобов'язань перед нерезидентом за залученим від нерезидента кредитом у трьох примірниках;
- 4) письмове підтвердження у згоду уповноваженого банку на обслуговування операцій за договором;
- 5) документ, що підтверджує внесення плати за оформлення реєстраційного свідоцтва згідно з тарифом послуг.

Для цільового кредитування проектів пріоритетних галузей економіки України вимагається надання гарантій Кабінетом Міністрів України. Гарантії КМУ надає в таких випадках:

- при наданні кредитів іноземними державами, міжнародними фінансовими організаціями та іноземними банками відповідно до міжнародних договорів України;

- за міжбанківськими кредитними лініями, оформленими банками, що є агентами Кабінету Міністрів з іноземними банками та Українським експортно-імпортним банком.

Якщо договором з нерезидентом передбачено одержання кредиту без надходження коштів на поточний іновалютний рахунок резидента на території України та погашення заборгованості за таким кредитом здійснюватиметься з рахунку резидента в іноземному банку, то резидент-позичальник, крім зазначених вище документів, подає індивідуальну ліцензію НБУ на відкриття рахунку в іноземному банку.

Видача кредитів в іноземній валюті на експортно-імпортні операції і погашення їх здійснюються тільки безготівкою, для погашення кредитів резиденти-позичальники можуть використовувати отриманий валютний виторг. В інших випадках за браком валютних коштів позичальник може купити іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України або УМВБ.

Процедура подання документів, прийняття рішень та обслуговування кредиту в іноземній валюті уповноваженими банками України або фінансово-кредитними установами-нерезидентами така ж, як і обслуговування кредитів у національній валюті.

Визначення окремих термінів до розділу 8

Акредитив — це зобов'язання банку здійснити за дорученням клієнта-імпортера і відповідно до його вказівок розрахунок з експортером проти надання останнім необхідних фінансових і комерційних документів.

Акредитив непідтверджений — банк-кореспондент обмежується лише повідомленням експортера про відкриття акредитива та платить тільки у тому разі, якщо банк імпортера перераховує йому відповідну суму.

Акредитив підтверджений — банк-кореспондент зобов'язується сплатити документи, надані бенефіціаром, які оформлені відповідно до умов акредитива. У цьому випадку надається зобов'язання двох банків — один з яких, як правило, розташований у країні експортера, а другий — у країні покупця.

Акцептний акредитив — банківський кредит, який отримує експортер або імпортер шляхом передачі банку своїх векселів, виставлених на даний банк. Такі векселі можуть бути продані, оскільки банківський акцепт дає право покупцю векселя отримати розрахунок за ним у банку.

Акцептований вексель — вексель, який має акцепт платника на його оплату. Акцепт оформляється написом на векселі («акцептований», «прийнятий», «зобов'язуюсь заплатити» і т. п.) і підписом трасата (платника за векселем). Через акцепт особа, яка вказана на векселі як платник (трасат), беручи на себе обов'язки акцептанта, стає головним вексельним боржником.

Банківський переказ — це доручення банку своєму банку — кореспонденту виплатити певну суму грошей за дорученням та за рахунок клієнта банку іноземному бенефіціару (одержувач).

Валютна позиція — це співвідношення активів і пасивів, а також позабалансових вимог і зобов'язань банку за кожною іноземною валютою, і яке складається внаслідок проведення уповноваженим банком валютних операцій.

Валютний ризик — небезпека валютних втрат, пов'язаних із зміною курсу іноземної валюти стосовно національної валюти при проведенні торговельних, кредитних і валютних операцій.

Інкасо — банківська розрахункова операція, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта отримує на основі платіжних вимог грошові кошти від платника за відвантажені на адресу останнього товарно-матеріальні цінності та надані послуги і зараховує ці кошти на рахунок клієнта в банку.

Інкасо документарне — інкасо комерційних документів, які іноді супроводжуються фінансовими документами, або інкасо тільки комерційних документів (комерційні рахунки, рахунки-фактури).

Інкасо чисте — це інкасо тільки фінансових документів, тобто інкасо векселів, чеків, платіжних розписок та інших документів.

Міжнародні розрахунки — це система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних економічних відносин, суб'єктами яких є банки, експортера та імпортера.

Завдання для самоконтролю до розділу 8

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

1. Які операції є поточними торговельними операціями в іноземній валюті?
2. Які операції є поточними неторговельними операціями в іноземній валюті?
3. Які види банківських рахунків в іноземній валюті існують?
4. Який порядок відкриття та функціонування рахунків юридичних та фізичних осіб?
5. Що являють собою міжнародні розрахунки?
6. Що таке банківський переказ?
7. Що таке акредитив та його види?
8. У чому сутність інкасо та його види?
9. У чому полягає суть розрахунків за відкритим рахунком?
10. Які види кредитів найбільш вигідні позичальникові?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. *Міжнародні розрахунки* — це:

- а) система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних економічних відносин;
- б) сукупність валютообмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах;
- в) договірні відносини між банками з метою виконання кожним з них для іншого певних операцій та послуг;
- г) операції з продажу та купівлі цінних паперів з різними датами розрахунку.

2. *Акредитив* — це:

- а) операції з комерційними і фінансовими документами або тільки з комерційними;
- б) розрахункова операція, яка здійснюється через подання телексового або телеграфного платіжного доручення одного банку іншому;
- в) зобов'язання банку здійснити за дорученням клієнта — імпортера й відповідно до його вказівок розрахунок з експо-

ртером проти надання останнім необхідних фінансових і комерційних документів;
г) сукупність валютнообмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземній валюті.

3. За ступенем банківського забезпечення платежу для продавця акредитиви бувають:

- а) трансфербальний акредитив;
- б) підтверджений акредитив;
- в) акредитив на пред'явника;
- г) непідтверджений акредитив.

4. Залежно від методу оплати акредитиви бувають:

- а) акредитив на пред'явника;
- б) підтверджений акредитив;
- в) акцентний акредитив;
- г) акредитив з відстроченим платежем.

5. Інкасо це:

- а) зобов'язання банку здійснити за дорученням клієнта-імпортера й відповідно до його вказівок розрахунок з експортером;
- б) операції з комерційними і фінансовими документами або тільки з комерційними документами, що здійснюються банками на підставі одержаних від клієнтів інструкцій;
- в) умовне грошове зобов'язання банку, яке виставляється на підставі доручення його клієнта-імпортера провести платіж на користь експортера;
- г) сукупність банківських операцій з прийняття готівкових коштів від клієнтів і зарахування їх на відповідні банківські рахунки.

6. Залежно від документів, що надаються експортерами до банку:

- а) чисте інкасо;
- б) недокументарне інкасо;
- в) документарне інкасо;
- г) зворотне інкасо.

7. Чисте інкасо — це:

- а) інкасо фінансових документів;
- б) інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними;

- в) інкасо комерційних документів;
- г) інкасо строкового переказного векселя.

8. *Валютна позиція — це:*

- а) співвідношення активів та пасивів, а також позабалансових вимог і зобов'язань банку за кожною іноземною валютою, яка складається внаслідок проведення уповноваженим банком валютних операцій;
- б) позначення кількості національної валюти за одиницю іноземної;
- в) система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних економічних відносин;
- г) сукупність банківських операцій з прийняття готівкових коштів в іноземній валюті.

9. *Валютна позиція поділяється на:*

- а) відкриту валютну позицію;
- б) закриту валютну позицію;
- в) коротку відкриту валютну позицію;
- г) коротку закриту валютну позицію.

10. *Які нормативи відносяться до відкритої валютної позиції:*

- а) норматив загальної відкритої валютної позиції;
- б) норматив довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті;
- в) норматив короткої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті;
- г) норматив короткої закритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті?

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

Банківська стабільність означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

У процесі своєї діяльності комерційні банки певною мірою ризикують, здійснюючи активні операції. Тому з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту кредиторів і вкладників вони формують резерви для покриття можливих втрат від проведення активних операцій.

Одним з таких резервів є резервний фонд комерційного банку. Порядок відрахувань у цей фонд та його використання встановлюється загальними зборами акціонерів банку.

Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не меншим 5 % від прибутку банку і не більшим 25 % розміру регулятивного капіталу банку.

Наступним видом резервів комерційного банку є резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Порядок формування та нормативи відрахувань до нього встановлює Національний банк України.

Комерційні банки також формують резерви для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості та від операцій з цінними паперами. Порядок формування та використання таких резервів також регламентується Національним банком України.

9.1. Фінансова звітність банку

Звітність як складова методу бухгалтерського обліку є його завершальним етапом. Фінансова звітність являє собою систему взаємопов'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Вона складається за допомогою підрахування, групування і спеціального оброблення даних поточного бухгалтерського обліку.

Складання фінансової звітності, як і ведення фінансового обліку, регулюється міжнародними стандартами та чинним законодавством України. Фінансова звітність ґрунтується на даних аналітичного й синтетичного обліку.

До складу **фінансової звітності** включають бухгалтерський баланс, звіт про прибутки та збитки.

Банківський баланс — це бухгалтерський баланс, який відбиває стан активів, пасивів та власного капіталу у грошовій формі на певну дату. Актив і пасив балансу поділяються за окремими статтями балансу. Кожна стаття характеризує окремий вид господарських засобів або джерел їх формування. Статті балансу групуються за економічним змістом і розміщуються згори донизу в міру зниження ліквідності (активні рахунки) і збільшення строків зобов'язань (пасивні рахунки).

Баланс містить лише залишки (сальдо) рахунків бухгалтерського обліку на певну дату, тому в банківській практиці його називають сальдовим. Крім сальдових та обігово-сальдових балансів (місячний баланс з інформацією про обіги та вихідні залишки за балансовими та позабалансовими рахунками) комерційні банки складають місячний балансний звіт. Він характеризує фінансовий стан банку, відбиває його активи, зобов'язання та власний капітал у грошовому виразі на певну дату. Усі суми в балансовому звіті розподіляються за ознаками резидентності та виду валюти.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відбиваються у кварталній звітності про прибутки та збитки. Інформація про доходи та витрати наводиться у двох колонках: перша деталізує доходи або витрати за звітний квартал поточного року наростаючим підсумком, а друга — за відповідний період минулого року.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами та витратами, які групуються за їхнім економічним характером.

Розподіл прибутку, отриманого за рік, відбувається на зборах акціонерів банку, але, як правило, правління банку для фінансування поточної діяльності банку протягом звітного року використовує отриманий прибуток, а на зборах тільки затверджують фактичний розподіл прибутку. Такий порядок можливий тоді, коли комерційний банк спроможний спрямувати кошти на формування резервного фонду та резервів для покриття можливих втрат від активних операцій. Вимоги НБУ щодо обов'язкового формування банками необхідних розмірів резервів для покриття можливих втрат від активних операцій змушують останніх приділяти їм постійну увагу та скоригувати розмір прибутку у разі невідповідності фактично створених резервів їх розрахунковим сумах.

9.2. Оцінка прибутковості банку

Прибутковість як елемент банківської стабільності залежить від співвідношення доходів і витрат.

У світовій практиці спостерігається постійне зростання як банківських активів, так і рівня дохідності за ними. І хоча збільшується частка доходів, отриманих у вигляді комісійної винагороди від надання банківських послуг, проценти, отримані від кредитних операцій банку, становлять основну частку банківських доходів. Ця тенденція спостерігається і в Україні. При цьому внаслідок слабого розвитку ринку банківських послуг основна маса банківських доходів одержується у вигляді процентів за користування кредитними коштами, що були надані банком платоспроможним клієнтам.

Доходи від кредитування складаються з процентів за банківськими позиками, а також з облікових процентів, що одержуються при обліку векселів. Близько 70 % доходів банки отримують саме від надання позик.

Важливе значення для зростання дохідності банків має інвестиційний портфель цінних паперів банку. Обсяги доходу з цього джерела залежать від розміру й структури інвестиційного портфеля, а також дохідності різних видів цінних паперів.

Основну масу доходу від комісійних операцій банки отримують у вигляді комісійної винагороди за розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів. Інші види комісійних доходів становлять незначну частку в загальному обсязі доходів через нерозвиненість ринку таких послуг, як трастові, факторингові, лізингові та ін.

До інших видів доходу від комісійних операцій належать:

- 1) комісія за надання гарантій та порук;
- 2) плата за акцептні операції банку;
- 3) плата за фінансування капітальних вкладень та інші інвестиційні послуги;
- 4) комісійні за здійснення валютних операцій;
- 5) комісійна винагорода за консалтинговими послугами.

Найбільшу частку в загальній сумі витрат банку становлять витрати на виплату процентів за залученими банком ресурсами (виплати за депозитами, за рахунками до запитання, за депозитними сертифікатами тощо). Ці виплати набагато перевищують виплати за іншими статтями і становлять більш як половину операційних витрат.

Банківські менеджери повинні здійснювати щомісячний аналіз рівня доходів та витрат банку як у цілому, так і за статтями з метою мінімізування витрат та отримання прибутку.

Банки зацікавлені в збільшенні чистого доходу, і для цього в їхньому розпорядженні є такі можливості:

1. Підвищення рівня доходності від використання кожної складової активів.

2. Здійснення перерозподілу активів на користь тих, що дають найбільший дохід.

3. Зменшення процентних та непроцентних витрат.

Оцінювання прибутковості здійснюється за допомогою системи відповідних показників. Найпоширенішими показниками прибутковості банку є:

- прибутковість банківських активів (ROA);
- прибутковість акціонерного капіталу банку (ROE);
- процентна маржа (SPRED).

ROA — це показник, що характеризує співвідношення чистого прибутку банку (прибутку після оподаткування) й активів банку. Він показує, скільки чистого прибутку дає одиниця активів банку. ROA — показник ефективності роботи менеджерів банку,

він показує, як вони справляються із завданням отримання чистого прибутку з активів банківської установи.

ROE — показник, що характеризує відношення чистого прибутку до акціонерного капіталу. Його значення особливо цікавить акціонерів банку, оскільки воно приблизно дорівнює розміру чистого прибутку, який отримуватимуть акціонери від інвестування свого капіталу, тобто рівню дивідендів.

SPRED — показує, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гостра конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установа банку. Посилення конкуренції зумовлює скорочення різниці між доходами за активами та витратами за пасивами. Цей показник визначається за формулою:

$$SPRED = \frac{\text{Процентні доходи} - \text{Дохідні активи}}{\text{Процентні витрати} - \text{Пасиви, за якими сплачуються проценти}},$$

При аналізі прибутковості банку використовуються також такі показники, як чистий прибуток на одну акцію (ЧПА) та чиста процентна маржа (ЧПМ).

ЧПМ — це відношення процентної маржі (*SPRED*) до активів банку. На розмір процентної маржі впливають такі чинники, як склад та обсяг залучених коштів, розмір кредитних та інших вкладень. Крім того, розмір процентної маржі залежить від співвідношення кредитних вкладень та джерел їх утворення за термінами платежів, а також за ступенем терміновості перегляду процентних ставок.

Прибутковість відіграє важливу роль у діяльності банку, оскільки досягнення задовільного рівня прибутку дає змогу поповнювати капітал, формує основу життєдіяльності та зростання банку, а також забезпечує прийнятний рівень дивідендних виплат акціонерам. Але рівень прибутковості безпосередньо пов'язаний з рівнем ризику.

Вищий рівень ризику відкриває потенційні можливості отримання підвищеного прибутку, але не виключає можливості втрат. Мінімізація рівня ризику дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток. Тому балансування між прибутковістю та ризиком, пошук оптимального їх співвідношення є одним із важливих і складних завдань управління банком.

9.3. Порядок регулювання діяльності банків

На створення необхідних умов для стабільної діяльності банків спрямована система економічних нормативів регулювання банківської діяльності, яка впроваджена НБУ і є обов'язковою для всіх комерційних банків.

Найважливішими економічними нормативами, які характеризують фінансову стійкість банку, його здатність виконувати більшість інших нормативів, є нормативи капіталу, зокрема норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2), норматив адекватності основного капіталу (Н3).

Норматив адекватності регулятивного капіталу (норматив платоспроможності) (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів/вкладників банку.

Значення показника адекватності регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями.

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків не може бути меншим, ніж 8 відсотків.

Для банків, що розпочинають операційну діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) — не менше 15 відсотків;

- протягом наступних 12 місяців — не менше 12 відсотків;
- надалі — не менше 8 відсотків.

Норматив адекватності основного капіталу (НЗ) встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Показник адекватності основного капіталу банку розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку.

Для розрахунку нормативу адекватності основного капіталу загальний розмір основного капіталу коригується (зменшується) на суму:

- ◆ недосформованих резервів під можливі збитки за активними операціями банків;
- ◆ нематеріальних активів за мінусом суми зносу;
- ◆ капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- ◆ збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;
- ◆ збитків поточного року.

При розрахунку нормативу адекватності основного капіталу сума загальних активів відповідно зменшується на розрахункову суму резервів за всіма активними операціями банку, на суму неамортизованого дисконту за цінними паперами та зносу основних засобів.

Нормативне значення нормативу НЗ має бути не меншим, ніж 4 відсотки.

Однією з узагальнених характеристик діяльності комерційного банку, що відображають рівень його надійності з погляду можливості вчасно виконувати всі взяті зобов'язання, є ліквідність.

Ліквідність банку — це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Ліквідними активами є кошти в касі, які відкриті в Національному банку та інших банках, а також активи, що можуть бути швидко проконвертовані в готівкові чи безготівкові кошти.

Банківська діяльність піддається ризику ліквідності — ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх взятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшення частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (Н4) встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках).

Норматив миттєвої ліквідності визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше, ніж 20 відсотків.

Норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку.

Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно).

Норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання.

Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менше, ніж:

- 30 відсотків;
- з 01.07.2002 — 35 відсотків;
- з 01.01.2003 — 40 відсотків.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати взяті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів.

Норматив короткострокової ліквідності визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.

До розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року.

Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше, ніж 20 відсотків.

Кредитна діяльність банків пов'язана з кредитним ризиком або нездатністю контрагента виконувати частково або в повному обсязі свої зобов'язання згідно з угодою, тому банки зобов'язані оцінювати кредитоспроможність своїх контрагентів, вчасно ідентифікувати погані активи (тобто активи, за якими існує ймовірність отримання збитків), створювати необхідні резерви для списання безнадійних до погашення активів.

Кредитоспроможність — наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його. Кредитоспроможність позичальника визначається за показниками, що характеризують його здатність своєчасно розраховуватися за раніше одержаними кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел і забезпечити оперативну конверсію активів у ліквідні кошти.

З метою обмеження кредитного ризику, який виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань, НБУ встановлює норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7).

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Показник розміру кредитного ризику на одного контрагента визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента, до капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н7 не має перевищувати 25 відсотків.

З метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою споріднених (пов'язаних) контрагентів НБУ встановлює норматив великих кредитних ризиків (Н8).

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів, вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп пов'язаних контрагентів, з урахуванням усіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Якщо норматив великих кредитних ризиків перевищує 8-кратний розмір регулятивного капіталу, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) автоматично підвищуються:

- якщо перевищення становить не більше, ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) подвоюються;

- якщо перевищення більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) потроюються.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), встановлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, що призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера, та капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н9 не має перевищувати 5 відсотків.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10), встановлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, визначається як співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком і 100 відсотків суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів, та капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н10 не має перевищувати 40 відсотків.

З метою обмеження інвестиційного ризику, пов'язаного із здійсненням інвестиційної діяльності та можливою втратою капіталу інвестора, Національний банк установив такі нормативи інвестування: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), норматив загальної суми інвестування (Н12).

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання коштів банку до статутних фондів установ, що може призвести до втрати капіталу банку.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15 відсотків.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання (прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фон-

дів будь-яких юридичних осіб, що може призвести до втрати капіталу банку.

Цей норматив характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи.

Норматив загальної суми інвестування визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н12 не має перевищувати 60 відсотків.

При проведенні комерційними банками зовнішньоторговельних, валютних кредитних операцій, операцій на фондових і товарних біржах виникає валютний ризик у зв'язку з переходом (при розрахунках) від однієї валюти до іншої та зміною курсу національної валюти щодо іноземних валют. З метою зменшення валютного ризику НБУ встановлює певні його нормативи. Серед них: норматив загальної відкритої валютної позиції банку (Н13), норматив загальної довгої відкритої валютної позиції (Н13-1), норматив загальної короткої валютної позиції (Н13-2).

Валютна позиція — це співвідношення вимог (балансових і позабалансових) банку в кожній іноземній валюті. За їх рівності позиція вважається закритою, у разі нерівності — відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань по проданою валютою перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13) визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення (Н13) має бути не більше 35 %.

При цьому встановлюється обмеження ризику окремо для довгої відкритої валютної позиції та короткої відкритої валютної позиції банку:

- загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1) має бути не більше 30 %;
- загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2) має бути не більше 5 %.

Банк, який не може здійснювати та розвивати свої активні операції, не є ліквідним у широкому розумінні, але водночас такий банк може залишатись платоспроможним, тобто може своєчасно здійснювати погашення своєї заборгованості перед вкладниками та кредиторами, у тому числі забезпечувати платежі (розрахунки за поточними операціями клієнтів за їхній рахунок).

Баланс банку вважається ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації активів покривати строкові зобов'язання за пасивом. Банківські менеджери повинні дотримуватися правила: яким є пасив за строками, таким необхідно формувати й актив. Лише тоді забезпечується рівновага в балансі між сумою і строком вивільнення коштів за активом у грошовій формі і сумою та строком платежу за зобов'язаннями банку. Однак слід зауважити, що такий підхід до ліквідності банку веде до зменшення його прибутковості, оскільки в цьому разі банку потрібно залучати довгострокові пасиви та відповідно збільшувати статті процентних витрат за ними. З іншого погляду, за відсутності рівноваги за строками між активами та пасивами банк може підвищити прибутковість банківської установи за рахунок зменшення витрат за пасивами (залучення дешевих короткострокових пасивів). Але в цьому разі банк певною мірою ризикує: при зміні економічної ситуації на ринку банківських капіталів він може бути не в змозі придбати ці короткострокові пасиви, що, у свою чергу, призведе до зменшення або втрати ліквідності банку.

Очевидно, що фінансове управління банківською ліквідністю — складна й багатогранна проблема, яка не має однозначного вирішення і вимагає щоденного аналізу не лише банківських активів і пасивів, а й стану економіки в цілому та перспектив її розвитку.

Величина вкладень банку в прибуткові активи визначається обсягом власних та залучених коштів банку. Однак уся ця сума не може бути використана для здійснення активних операцій. Управління банківською ліквідністю саме й полягає у встановленні обсягів і напрямів розподілу вільних ресурсів та величини джерел покриття дефіциту ресурсів, тому задоволення попиту на ліквідні кошти має бути для банків пріоритетним.

Стратегія управління ліквідністю через управління активами, як правило, використовується невеликими банками, вони вважа-

ють цей метод менш ризикованим (але й менш прибутковим), ніж метод, що ґрунтується на залученні ліквідних коштів.

При застосуванні стратегії управління пасивами банк певною мірою ризикує, бо, по-перше, процентні ставки на грошовому ринку мають тенденцію до змін, а по-друге, немає стопроцентної гарантії, що банк буде в змозі у разі потреби в ліквідних коштах придбати їх за сприятливою ціною або придбати взагалі.

За діяльністю комерційних банків здійснюється певний нагляд. Під **банківським наглядом** розуміють моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків.

В Україні функції банківського регулювання та нагляду покладено на Національний банк України. Система банківського нагляду скоординована вертикально і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та регіональних управлінь НБУ й побудована за такою структурою:

- генеральний департамент банківського нагляду;
- комісія НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків;
- комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при регіональному управлінні НБУ;
- відділи банківського нагляду регіонального управління НБУ.

Структура Генерального департаменту банківського нагляду затверджена Правлінням Національного банку України (рис. 4).

Генеральний департамент банківського нагляду є самостійним структурним підрозділом центрального апарату Національного банку України. До його складу входять чотири управління: стратегії, планування та координації; економічного аналізу та звітності; методології; застосування заходів впливу.

Генеральному департаменту функціонально підпорядковані департаменти: інспектування та моніторингу банків; реєстрації та ліцензування; реорганізації та ліквідації банків. Генеральний департамент здійснює функціональне, організаційне й методичне керівництво останніми.

Управління стратегії, планування та координації: бере участь у розробленні законодавчих актів щодо здійснення банківського нагляду й інших питань, які належать до компетенції цього управління; регулює міжнародну діяльність банків; подає пропо-

зиції іншим структурним підрозділам НБУ про удосконалення нормативних актів; визначає стратегію, пріоритетні завдання здійснення ефективного банківського нагляду; розробляє комплексні програми досягнення поставлених цілей банківського нагляду; визначає напрями діяльності банківського нагляду; забезпечує співробітництво з органами банківського нагляду інших країн, із Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, іншими міжнародними фінансовими організаціями з питань банківського нагляду та багато інших функцій, визначених положеннями НБУ.

Рис. 4. Структура Генерального департаменту банківського нагляду

Управління економічного аналізу та звітності: провадить регулювання й аналіз діяльності банківської системи; забезпечує функціонування автоматизованих інформаційних систем «Досьє банків» та «Реєстр позичальників»; визначає методикку складання статистичної звітності; здійснює систематизацію усіх форм звітності та комплексний аналіз фінансового стану кожного банку і системи комерційних банків у цілому й подає ґрунтовні пропозиції щодо підвищення фінансової стабільності системи комерційних банків та вдосконалення форм і методів банківського нагляду; розробляє прогнози фінансового стану банківської системи й аналітичні звіти з метою упередження виникнення кризових ситуацій; визначає перелік відомостей, що підлягають опублікуванню банками, виходячи з чинного законодавства, інші функції.

Управління методології: розробляє та вдосконалює нормативні документи, які регулюють банківську діяльність.

Управління застосування заходів впливу: вживає заходи впливу щодо комерційних банків за порушення чинного законодавства України та нормативно-правових актів НБУ.

Наступним важливим органом, що входить до структури нагляду, є Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, яка є спеціальним органом, котрий створено для проведення скоординованої політики щодо реєстрації, ліцензування банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства й санкцій за порушення валютного законодавства, що сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному захисту інтересів їхніх вкладників і кредиторів та своєчасному реагуванню на зміни, які відбуваються у банківській системі України.

Комісію очолює заступник Голови правління НБУ — куратор служби банківського нагляду. До складу комісії входять: заступник директора Генерального департаменту банківського нагляду, директорії департаментів служби банківського нагляду, Юридичного департаменту, Департаменту бухгалтерського обліку, Департаменту валютного контролю та ліцензування, начальник Головного управління НБУ по Києву та Київській області.

Ефективність банківського нагляду Національного банку України базується на його адекватній правовій інфраструктурі, до якої входять такі три рівні:

- чинне законодавство — Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. надає Національному банку України широкі офіційні права у сфері здійснення нагляду за діяльністю комерційних банків. А саме: а) другий розділ закону вказує на права Національного банку при вирішенні питань та умов створення банків, умов і порядку ліцензування банків, реорганізації чи ліквідації банківських установ; б) у четвертому розділі закону, який безпосередньо присвячений регулюванню банківської діяльності й нагляду, перелічено форми регулювання й нагляду, який здійснюється Національним банком, заходи впливу, які можуть бути використані Національним банком при порушенні банківськими установами норм законодавства. Другим важливим

законом, що становить основу правової інфраструктури банківського нагляду, є Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р., який доповнює деякі аспекти банківського нагляду, викладені у законі «Про банки і банківську діяльність». Зокрема, закон надає НБУ повноваження встановлювати банкам норми обов'язкового резервування (ст. 26); запроваджувати економічні нормативи, які мають забезпечувати контроль за ризиками, притаманними банківській діяльності (ст. 58); роз'яснює сферу та мету банківського нагляду (ст. 55) і багато інших понять, що дає змогу зробити висновок про поступове поліпшення законодавчої бази України щодо питань банківського нагляду;

- регулятивні правила — визначення службою банківського нагляду відповідно до її повноваження регулятивних вимог та обмежень для банків, які затверджуються постановами Правління Національного банку України. Як приклад можна навести такі нормативні акти: Положення «Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їхніх філій, представництв, відділень», затверджене постановою Правління НБУ 31.08.2001 р. № 375; Положення «Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України», затверджене постановою Правління НБУ 27.06.2001 р. № 244; Положення «Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на здійснення окремих операцій», затверджене постановою Правління НБУ 17.07.2001 р. № 275.

- роз'яснення політики — викладені окремими нормативними актами методики або регулятивні правила, які використовуються службою банківського нагляду для деталізації своїх дій при виконанні службових повноважень, у формі листів, роз'яснень, телеграм, інструкцій. До роз'яснювальних документів нагляду належать: «Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні», схвалена постановою Правління НБУ 28.11.2001 р. № 489; Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» тощо.

Чітка й конкретна правова інфраструктура є необхідною умовою здорової і розвинутої банківської системи, оскільки дає можливість усім комерційним банкам «знати правила гри» і намагатися повністю їх дотримуватися.

На основі аналізу Положення НБУ «Про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків

за порушення банківського законодавства» та Закону України «Про банки і банківську діяльність» можна виділити такі етапи банківського нагляду в Україні:

- ◆ реєстрація та ліцензування банку;
- ◆ здійснення безвізного моніторингу банку;
- ◆ здійснення комплексного чи тематичного візного інспектування банку;
- ◆ визначення рейтингової оцінки комерційних банків;
- ◆ застосування заходів впливу до банків, що порушили чинне банківське законодавство.

Розглянемо зазначені етапи банківського нагляду докладніше.

До функцій, які виконує Департамент реєстрації та ліцензування банків, належать:

- реєстрація банків, представництв банків нерезидентів, які створюються на території України;
- ведення Книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ;
- ліцензування банків, зареєстрованих НБУ, які діють на території України;
- підготовка пропозицій щодо надання, розширення або відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій;
- ведення Книги реєстрації наданих ліцензій;
- створення банківського об'єднання та порядку його державної реєстрації.

Отже, нагляд починається із появою банку. Створення нової банківської установи чи її філії починається з реєстрації. Реєстрація банку — це момент відповідного запису у «Реєстрі банків, їхніх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ». Він означає створення, відповідно до чинного законодавства, специфічної юридичної особи — банківської установи згідно з «Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їхніх філій, представництв, відділень», затвердженим постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 р. Банки можуть бути у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку.

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з моменту його реєстрації в Національному банку України.

Мінімальний розмір статутного капіталу на час реєстрації банку має бути повністю сплачений і не може бути менший (з 09.01.2002 р.): для місцевих кооперативних банків, що діють у межах однієї області, — 1 млн євро; для банків, що здійснюють свою діяльність на території однієї області (регіональні), — 3 млн євро; для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України (міжрегіональні), — 5 млн євро. Національний банк встановлює вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу банку лише на час створення і реєстрації банків для забезпечення стабільної діяльності банку та виконання ним банківських операцій.

Після реєстрації банку, з метою підвищення надійності й стабільності банківської системи України, забезпечення захисту інтересів кредиторів, вкладників банків, а також згідно з законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та Положенням «Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій», затвердженим постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 р., Національний банк України визначає порядок видачі банкам та банківським корпораціям банківських ліцензій, письмових дозволів і ліцензій на виконання окремих операцій.

Ліцензування — це порядок видачі комерційним банкам дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій.

Банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії.

При наданні банкам ліцензій на здійснення банківських операцій Національний банк встановлює умови отримання ліцензії, при невиконанні яких Національний банк має право відмовити у наданні ліцензії.

Другий етап банківського нагляду — безвиїзний моніторинг застосовується органами банківського нагляду із початком діяльності новоствореного банку.

Безвиїзний нагляд — це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому. Безвиїзний нагляд використовується як система раннього застереження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування щодо банків коригувальних заходів ще до загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці.

У більшості країн безвиїзний нагляд ґрунтується на аналізі звітності (балансовий звіт, звіт про прибутки/збитки та інші супутні форми), що подається органам банківського нагляду на регулярній основі і дає їм можливість постійно оновлювати інформацію про фінансовий стан банків, зокрема про їхню капітальну й ліквідну позиції, рентабельність, а також умовно і про якість активів.

В Україні відповідно до Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», що була затверджена постановою Правління Національного банку України 28.08.2001 р., форми звітності банків поділяються на щоденні, щомісячні та квартальні. Через те, що загальна кількість форм банківської звітності становить близько ста, ми не розглядатимемо кожної з них окремо.

Дані звітності аналізуються і зводяться у статистичні звіти, за якими розраховуються різні стандартні показники. Такі звіти дають змогу:

- виявляти, чи дотримуються банками економічні нормативи;
- досліджувати тенденції в діяльності банків за певний період;
- проводити порівняльний аналіз за групами банків.

До функцій, які виконують управління безвиїзного моніторингу Департаменту інспектування та моніторингу банків, належать:

◆ розроблення та впровадження необхідних нормативів і процедур для якісного проведення моніторингу банків, вимог щодо форм звітності й змісту розкриття фінансового стану банків в аудиторських висновках і звітах;

◆ моніторинг оперативної діагностики та раннього реагування на можливе виникнення проблем у діяльності банків;

◆ проведення порівняльного аналізу фінансового стану, ліквідності, платоспроможності, дотримання нормативів та інших показників за групами банків;

◆ дослідження тенденцій у діяльності кожного окремого банку за окремими показниками його діяльності за певний період;

◆ підготовка аналітичних таблиць фінансового стану комерційних банків за звітний період та узагальнення результатів аналізу для інформування правління НБУ.

Перевірка банківської звітності та здійснення інших форм безвиїзного нагляду допомагає запобіганню проблем на ранній

стадії, проте сам собою безвизний нагляд не може слугувати завершеною системою для ефективного банківського нагляду.

Слід зазначити, що безвизний нагляд може бути ефективним лише за умови, що він провадиться на основі достовірної звітності, отриманої від банків, та у разі дотримання ними певних стандартів обліку й звітності і високого рівня комп'ютеризації банківської діяльності.

Виїзне інспектування банків здійснюється шляхом проведення комплексних і тематичних перевірок банків.

Питання проведення інспекційних перевірок на місцях перебуває у компетенції управління інспектування банків Департаменту інспектування та моніторингу.

До функцій управління інспектування банків належать:

◆ визначення мети, засобів і методів перевірки діяльності банків на місці, а також розроблення та вживання заходів щодо організаційного зміцнення й фінансового оздоровлення цих установ;

◆ проведення інспекційних перевірок банківських установ України та визначення загальної рейтингової оцінки за системою CAMEL;

◆ перевірка стійкості фінансового стану банку;

◆ перевірка дотримання банком законів України та нормативних актів НБУ;

◆ розгляд кореспонденції, яка надходить до департаменту, і надання керівництву банків консультацій щодо поліпшення діяльності за результатами проведених інспекцій;

◆ здійснення інспектування на консолідованій основі;

◆ перевірка достовірності поданої банком звітності.

Відповідно до функцій, які виконує управління інспектування, можна виділити такі головні завдання інспекторів, котрі мають визначати:

- правильність і достовірність складання звітності;
- дотримання законів і нормативних актів;
- ризики, притаманні банку;
- рівень безпеки і стабільності операцій банку;
- наявність ефективної системи управління банком;
- стійкість фінансового стану банку.

Зазначені завдання зазвичай вирішуються у процесі загальної перевірки, однак можуть бути й тематичні перевірки банку, що

стосуються однієї або двох важливих сфер діяльності, наприклад, вивчення кредитного портфеля, яке здійснюється з метою визначення якості активів та їхнього впливу на якість капіталу.

Інспекційні перевірки банків на місцях мають проводитися кваліфікованими спеціалістами банківського нагляду, які здатні оцінити ступінь ризиків, можливих у діяльності того чи іншого банку, і визначити якість управління цими ризиками.

Об'єктами інспекційних перевірок служби банківського нагляду Національного банку є:

- банки;
- філії банків;
- власники істотних активів у банку;
- юридичні особи, що здійснюють банківську діяльність без банківської ліцензії.

Перевірки банків на місцях організовуються службою банківського нагляду у порядку, регламентованому ст. 71 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Положенням «Про планування та порядок проведення інспекційних перевірок», затвердженим постановою Правління НБУ від 17.07.2001 р. № 276.

Інспекційні перевірки банків та їхніх філій здійснюються відповідно до плану інспекційних перевірок.

Національний банк може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки, коли є обґрунтовані підстави:

— виявлення при здійсненні безвиїзного нагляду фактів суттєвого погіршення фінансового стану банку та виникнення становища, яке загрожує інтересам вкладників і кредиторів банку;

— факти подання Національному банку недостовірної звітності;

— письмове звернення органів Прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової служби України, Координаційного комітету боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України.

Підсумовуючи, зазначимо, що за досить невеликий проміжок часу держава в особі НБУ спромоглася створити цілком ефективний механізм банківського нагляду, який успішно вирішує завдання регулювання банківської системи.

Визначення окремих термінів до розділу 9

Банківський баланс — це бухгалтерський баланс, який відбиває стан активів, пасивів та власного капіталу у грошовій формі на певну дату.

Банківський нагляд — моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків.

Прибутковість акціонерного капіталу банку (ROE) — показник, що характеризує відношення чистого прибутку до акціонерного капіталу.

Прибутковість банківських активів (ROA) — це показник, що характеризує співвідношення чистого прибутку банку (прибутку після оподаткування) й активів банку.

Процентна маржа (SPRED) — показник, що показує, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гостра конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установа банку.

Завдання для самоконтролю до розділу 9

1. Дати відповіді на наведені нижче запитання:

Контрольні питання

1. Які види резервів формують комерційні банки з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи?
2. Що являє собою фінансова звітність банку?
3. Яку структуру має банківський баланс?
4. Який вигляд має структура банківських доходів?
5. Які можливості має банк для збільшення свого чистого доходу?
6. Вкажіть основні показники прибутковості банку.
7. Як розраховується процентна маржа банку?
8. Хто здійснює регулювання діяльності комерційних банків?
9. Що являє собою банківський нагляд?
10. Які основні завдання банківського нагляду?

2. Вибрати правильні варіанти відповіді до наведених далі завдань:

1. Назвіть, що не відноситься до напрямків роботи банківського нагляду:

- а) загальний нагляд;
- б) відомчий нагляд;
- в) інтенсивний нагляд;
- г) нагляд високого ступеня.

2. Вкажіть нормативне значення нормативу платоспроможності комерційного банку:

- а) не менш 8 %;
- б) не менш 16 %;
- в) не більше 8 %;
- г) не більше 16 %.

3. Назвіть, які функції виконує Департамент реєстрації та ліцензування банків

- а) реєстрація банків, представництв банків нерезидентів, які створюються на території України;
- б) перевірка стійкості фінансового стану банку;
- в) ведення Книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ;
- г) перевірка достовірності поданої банком звітності.

4. Основними етапами банківського нагляду являються:

- а) реєстрація та ліцензування банку;
- б) здійснення безвиїзного моніторингу банку;
- в) застосування заходів впливу до банків, що порушили чинне банківське законодавство;
- г) усі відповіді правильні;
- д) правильних відповідей немає.

5. Який показник прибутковості банку характеризує співвідношення чистого прибутку (прибутку після оподаткування) й активів банку:

- а) прибутковість банківських активів (ROA);
  - б) прибутковість акціонерного капіталу банку (ROE);
  - в) процентна маржа (SPRED)?
- б. Які види резервів формують комерційні банки для покриття можливих втрат від проведення активних операцій:*
- а) резервний фонд комерційного банку;
  - б) резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків;
  - в) правильних відповідей немає?

7. Які витрати становлять найбільшу частку в загальній сумі витрат банку:

- а) витрати на виплату процентів за залученими банком ресурсами;
- б) витрати на валютні операції;
- в) витрати на операції з цінними паперами;
- г) сплачена комісія?

8. Від чого залежать обсяги доходу від інвестиційних операцій банку:

- а) розміру інвестиційного портфеля;
- б) структури інвестиційного портфеля;
- в) дохідності різних видів цінних паперів;
- г) усі відповіді правильні;
- д) правильних відповідей немає?

9. Норматив платоспроможності банку — це:

- а) відношення капіталу до загальних активів банку, зменшених на створені відповідні резерви (резерви на відшкодування можливих втрат від активних операцій);
- б) співвідношення капіталу банку й сумарних активів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику;
- в) співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі до поточних рахунків.

10. До основних завдань банківського регулювання та нагляду належать:

- а) захист інтересів вкладників, що розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління банками та шахрайства;
- б) забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- в) забезпечення відкритості політики і діяльності банківського сектора в цілому та в кожному банку окремо;
- г) усі відповіді правильні;
- д) правильних відповідей немає.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

---

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. № 2121-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 8. — 17 січня.

2. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

3. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

4. Положення Національного банку України про кредитування, затверджене постановою Правління НБУ від 28.09.1995 № 246 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

5. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління НБУ від 06.07.2000 № 279 із змінами, внесеними постановами Правління НБУ // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

6. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України, затверджене постановою Правління НБУ від 27.06.2001 № 244 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

7. Інструкція № 1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків України, затверджена постановою Правління НБУ від 07.07.94 № 129 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.

8. Інструкція про касові операції в банках України, затверджена постановою Правління НБУ від 14.08.2003 № 337 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>
9. Інструкція «Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України», затверджена постановою Правління НБУ від 19.02.2001 № 69 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.
10. Інструкція «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», затверджена постановою Правління НБУ від 07.07.94 № 129 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.
11. Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків», затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.
12. Інструкція «Про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті», затверджена постановою Правління НБУ від 18.12.98 № 527 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України // <http://bankershome.dem.ru./Materials/list.htm>.
13. Банківські операції: Підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2002. — 476 с.
14. Банковское дело в вопросах и ответах: Научно-практическое пособие / Под ред. П. В. Егорова. — Донецк: ДонГУ, ООО «Китис», 2000. — 210 с.
15. *Васюренко О. В.* Банківські операції: Навч. посіб. — 3-тє вид., стер. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. — 255 с.
16. *Кочетков В. Н.* Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: Монография. — К.: МАУП, 1999. — 192 с.
17. Операції комерційних банків / Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук, Я. Грудзевич, М. Вознюк. — 3-тє вид. — К.: Алеута; Львів: ЛБІ НБУ, 2003. — 500 с.
18. *Потійко Ю. А.* Практичні аспекти організації банківського нагляду в Україні//Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 98—108.
19. *Черкасова С. В.* Інвестиційна діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів//Фінанси України. — 2003. — № 10. — С. 130—134.

Навчальне видання

В. І. Капран, М. С. Кривченко,
О. К. Коваленко, С. І. Омельченко

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Навчальний посібник

Керівник вид. проектів – *Б. А. Сладкевич*
Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*
Коректор – *Н.П. Манойло*
Верстка – *О. Г. Михолат*

Підп. до друку 08.09.05. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 12,74
Обл. вид. арк. 13,69.

Видавництво «Центр навчальної літератури»
вул. Електриків 23, м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №1014 від 16.08.2002